

بیشتر قحطی هایی که سابق در مملکت ما اتفاق می افتاد بعلت نبودن راه و نداشتن وسایل حمل و نقل بود.

مسئله ایجاد راه در این کشور بواسطه وضع جغرافیائی و کوههای بلندی که اطراف فلات ایران را فرا گرفته سابقاً از اهم مسائل بشمار میرفت. روسها و انگلیس ها برای منظورهی سیاسی و تجاری خود گاهی بدولت ایران فشار می آوردند که مطابق نقشه آنان بایجاد راه شوسه پردازد بایسکی از اتباع آنان امتیاز ایجاد راه بدهد.

در این موارد غالباً چون مخالف صرفه و صلاح طرف دیگر بود بامخالفت شدید رقیب مواجه میگشت و بهمین جهت مدت های مدید اگر روسها میخواستند بایجاد راهی اقدام کنند انگلیسها بکارشکنی دست میزدند و بالعکس اگر انگلیسها در جنوب میخواستند راهی بسازند روسها مخالف بودند.

دولت ایران نیز هم از جهت ضعف بنیه مالی وهم از لحاظ سیاسی که مبادا ساختن راهی در شمال یا جنوب مملکت مخالف سیاست یکی از دو رقیب و بالتلیجه موجب اعتراض آنها بشود باین موضوع مهم توجهی نمیکرد.

امتیازاتی که انگلیسها برای ایجاد راه شوسه در جنوب ایران بدست آوردند در بخش دوم در قسمت ۶ شرح داده شد و در اینجا باختصار امتیازاتی را که برای ایجاد راههای شوسه در شمال ایران روسها بدست آورده اند و همچنین اقدامات دیگری که برای توسعه وسایل حمل و نقل بعمل آمده شرح میدهم.

در تمهد نامه مورخ ماه رجب ۱۳۰۶ هجری قمری که متن آن در صفحه ۳۲۲ نقل شد قبلاً دیدیم که بموجب قسمت چهارم و پنجم دولت ایران تمهد میشود که امتیاز ساختن راه پیر بازار (رشت) تا طهران را بیک کمپانی روسی بدهد و نیز قبول میکند که به کمپانی راه آذربایجان دستور دهد راه تبریز بچلقا و تبریز باواجیق و راه آستارا باردیبل را بسازد.

از همان وقتی که صحبت از صدور فرمان آزادی کشتی راه آذربایجان گه پانی راه رانی در رود کارون میرفت برای آنکه از مخالفت روسها بکاهند اولیای دولت ایران بفکر آن می افتند که از اتباع داخلی و خارجی شکتی برای ایجاد راههای شوسه در آذربایجان تشکیل دهند و بهمین منظور مقارن همان موقعی که تمهد نامه رجب ۳۰۶: امضاء میگردد امتیازی برای تشکیل کمپانی مزبور بامیر نظام داده میشود.

متن این امتیاز نامه در روزنامه رسمی ایران شماره ۶۷۹ مورخ پنجشنبه چهارم ماه رجب ۱۳۰۶ هجری قمری (هفتم مارس ۱۸۸۹) ضمن مقدمه ای بشرح زیر درج گردیده است.

«از آنجا که خاطر خطیر بندگان اعلیحضرت اقدس همایون شاهنشاهی شیدالله تعالی دعائم ملکه ودولته همواره متوجه و مصروف تمهید اسباب آبادی بلاد و آسایش عباد و تسهیل مسالك و تامین ممالک محروسه ایران است و در حقیقت اکثری ازین مقاصد خیریه یعنی تکثیر سود و ثروت و ترویج تجارت و مصلحت منوط به تسهیل طرق و

امتیاز راههای شوسه و تسهیل

وسایل حمل و نقل در شمال ایران

یکی از اقداماتی که از سالهای قبل مورد نظر روسهای تزاری قرار داشت ایجاد راههای شوسه و راه آهن و تسهیل و توسعه حمل و نقل در شمال ایران مطابق نقشه خود آنها بود. راجع براه آهن و امتیازاتی که در آن باب داده شده در جلد دوم بتفصیل بحث خواهد شد و در اینجا بامتیازاتی که برای ایجاد راههای شوسه داده شده بنحو اخصار اشاره خواهد رفت.

برای پیشرفت بازرگانی روسیه در ایران و توسعه فروش مال التجاره های روسی در شهرهای مختلف این کشور اولین و مهمترین اقدام، ایجاد راههای متعدد در نقاط شمالی بود و بدینجهت دولت تزاری باین موضوع اهمیت فوق العاده ای میداد خاصه آنکه نظرهای سیاسی و نظامی مخصوص نیز در این بین بود.

اصولاً برای ترقی و توسعه تجارت در یک کشور ایجاد راه قدم اول میباشد میرزا ملکم خان ناظم الدوله مینویسد.

«در میان اصول بزرگی که دول فرنگستان برای امتعه خود مقرر و مجری داشته اند از همه بزرگتر از همه مفید تر از همه ساده تر از همه عجیب تر و از همه جامع تر ساختن راه است اهل آسیا تا امروز نفهمیده اند که ساختن راه بجهت آبادی و قدرت یک دولت متضمن چه کرامتهای عظیم است.....

هرگز بعقل ایشان نرسیده که در ساختن راه چه خرابی چه آسایش چه سعادت و قدرتهاست. فقر ایران، خرابی ایران، مغلوبیت ایران بدبختی بزرگ ایران و صد نوع معایب دیگر از نداشتن راه است ایران میتواند صد مرتبه از امروز زیاد تر امتعه بعمل بیارد چرا نمیآورد؟

بعلت اینسکه نمیخرند چرا؟ زیرا گران است چرا گران است؟ بعلت اینسکه حمل و نقل امتعه بواسطه نبودن راه زیاد تر از خرج عمل آوردن خود امتعه است.....

ایران میتواند اقلاً سالی - سی کرور تومان فقط پشم بخارج بفروشد چون راه ندارد این سی کرور تومان متاع هم از برای ایران وهم از برای دنیا مفقود میماند.....

خاک ایران میتواند کندم نصف انگلیس را بدهد و در عوض آن ماهوت وقتند و طلا بگیرد ولی چون راه ندارد نمیتواند کندم خود را مناسب بانگلیس برساند و آنهمه کندم ایران بی مشتری می ماند. چون بی مشتری میماند اهل ایران کندم کمتر میکارند گاهی نصف اهل ایران از قحطی می میرند گاهی نصف دیگر از بیسکاری و کرسنگی بممالک خارجه پناه رده نیست و نابود میگردد اگر در ایران راه میداشتیم فقط کمرک پنبه ما از کل مالیات زیاد تر بود.

شوارع عامه است علی الخصوص شاهراهی که از عراق با آذربایجان امتداد دارد که بزرگترین راههای داخله محروسه ایران است لهذا درین اوفانی که نواب والا ولیمهد کردن مهد دولت علیه صاحب اختیار مملکت آذربایجان حاضر و متوقف دربار همایون بودند امر قدر قدر جهانقطاع خسروانی در خصوص ساختن این راه بنواب والا شاهنشاهزاده معظم عز نفاذ یافت و نواب والا شاهنشاهزاده معظم حکم قضا جریان همایونی را بامیر نظام کارگزرا کل مملکت آذربایجان ابلاغ فرمودند.

امیر نظام بجهت اجرای این عمل هیئت کمپانی از تبعه داخله و غیره تشکیل داده و امتیازنامه بجهت این کمپانی مرکت نوشته بدار الخلافه فرستادند و امیرزاده نصره الدوله امیر تومان را ماموریت دادند که بررض اولیای دولت برساند امیرزاده معزی آلیه کتابچه قرارداد کمپانی را بمجلس وزرای شوری اظهار داشته بعد از تدقیقات لازمه ذیل که مبنی بر بیست و سه فصل است بجهت همایونی موشح گردیده تسلیم امیرزاده نصره الدوله شد که بدارالسلطنه تبریز برده بهیئت کمپانی تسلیم نماید.

بموجب فصل اول کمپانی باید راهی « از قزوین به تبریز و از آنجا الی سرحد خوی یعنی اواجق » بسازد

مدت امتیاز ۹۹ سال است و بموجب فصل دهم امتیاز ساختن راه جلفا از کنارارس نیز متعلق باین کمپانی خواهد بود.

کمپانی مزبور میتواند در نقاط مختلف آذربایجان کارخانه قند و شمع گچی و شیشه و چینی و کاغذ سازی و غیره دایر نماید. کمپانی راه آذربایجان برای ساختن راه تبریز به قزوین کارش بجائی نرسید و بالاخره چنانکه خواهیم دید امتیاز ساختن این راه در سال ۱۳۱۹ به بانک استقراضی روس داده میشود.

چندی بعد از این در همان سال ۱۳۰۶ هجری قمری نیز امتیازی برای ساختن راه اردبیل بآستارا در ۱۲ فصل بمدت پنجاه سال « بامیرزاده نصره الدوله عبیدالحسین میرزا » اعطاء میگردد.

چندی بعد از بازگشت ناصرالدین از سفر سوم اروپا کمپانی بیمه و حمل و نقل بمنظور اجرای قسمت چهارم تعهد نامه سابق الذکر مذاکراتی بین دولت ایران و سفارت روس بعمل میآید و بالاخره شخصی بنام لازار پولیا کف تبعه روس امتیازی برای « تأسیس اداره بیمه و حمل و نقل در مملکت ایران » بدست میآورد.

در مقدمه این امتیازنامه که در تاریخ اول ماه جمادی الاولی سال ۱۳۰۸ هجری قمری بامضای امین السلطان رسیده چنین نوشته شده.

« چون همواره منظور نظر همیونی ترتیب اسباب آسودگی و امنیت و تهیه شرایط ضمانت آسایش راحت و بناهای خیر و اصلاحات مفیده بجهت آحاد و افراد رعایای خود و حفظ آنها را از آفات و بلیات وارده از حریق و خسارات زراعتی که بواسطه تکرک حاصل شوند و بامرک و میر نواب و چهار پایان در شهر و قصبات و قراء محروسه ایران و نیز چون همیشه مترصد و مصمم آن بوده هستیم که بهر یک از رعایای خود حتی آنهاست که نه دلالی ملک و نه مایه بضاعت هستند بخواهند در صورت عارضه بدنی و عجز از کار از گذران مالیه و معائن آتیه خود اطمینان حاصل کنند وسیله که ضمانت فقرات مزبوره را نماید تدارک فرمائیم همچنین محض تسهیل لوازم حفظ تجارت در داخله و اداخله و خارجه از هر قسم خسارات و مخاطرات که در حمل و نقل و ارسال و ارسال مرسول و یاد و حمل و انبار بر مال التجاره وارد میشوند لازم و محتتم شمردیم که یک اداره بیمه و حمل و نقل در ممالک خود تأسیس و برقرار فرمائیم.

علیهذا نظر بهمین مقصود بموجب امتیازنامه حاضر به لازار پولیا کف عضو حالیه شورای دولتی و رئیس اداره شرکت مروج تجارت و صناعت در ایران امتیاز مخصوصی مرحمت میفرمائیم که برای اجرائیات مقصد سابق الذکر در ممالک ما اداره بیمه و حمل و نقلی احداث نمایند که موافق شروط مفصلة الذکر معمول و مجری بدارد.

این امتیاز نامه شامل ۱۲ فصل و برای مدت هفتاد و پنج سال بود

مرکز اداره آن در تهران و در تمام مملکت میتوانست شعبه داشته باشد عملیات و اسناد و نوشتجات از عوارض دیوانی و مالیات و همچنین اشیاء و لوازم از گمرک معاف بود صاحب امتیاز میباید در ده سال اول سالی سیصد تومان و در ده سال ثانی سالی پانصد تومان و در سالهای بعد سالی یک هزار تومان بدولت ایران بدهد.

لازار پولیا کف پس از تحصیل این امتیاز نامه در مورد بیمه کارش پیشرفتی نمیکند و بعد ها این حق از او سلب میگردد ولی برای ساختن راههای شوسه شرکتی با سرمایه های روسی و ایرانی تشکیل میدهد و امتیازاتی بدست میآورد که مهمتر از همه عبارت است از:

۱- امتیاز ساختن راه رشت و قزوین

در سال ۱۳۱۰ هجری قمری چون روسها بدولت ایران فشار میآوردند که امتیاز ساختن راه رشت و تهران بکمپانی بیمه و حمل و نقل داده شود دولت ایران نمیخواست که این راه را کاملا در اختیار روسها بگذارد پس از مذاکراتی بین سفارت روس و امین السلطان قرار میشود که یک کمپانی از سرمایه داران ایرانی و روسی تشکیل گردد و باینکار اقدام نماید بدین منظور ابتدا در تاریخ چهارم ذی القعدة ۱۳۱۰ قراردادى مابین امین السلطان صدراعظم از یکطرف و امین الدوله و سعد السلطنه و بیگلر بیگی و شرکت بیمه و حمل و نقل که مدیریت آن باشخصی بنام « اناطولی نکالا یویچ بستلمان » (Bostelman) بود از طرف دیگر، برای « دایر کردن راه عراده رومابین شهر قزوین و خلیج اترلی از رشت » منعقد میگردد.

این قرارداد شامل ۱۲ فصل و بموجب آن برای امور این کمپانی چهار نفر مدیر که عبارت از امین الدوله و سعد السلطنه و بیگلر بیگی و مدیر شرکت بیمه و حمل و نقل بود تعیین میشود.

ساحبان سهام از اتباع ایران و روس خواهند بود و هر سهم پانصد تومان میبود. هر یک از امضاء کنندگان موسس در ابتدا باید مبلغ ده هزار تومان برای تشکیل کمپانی بپردازند و بقیه وجه لازم را از محل فروش سهام بدست خواهند آورد عامل اصلی و سازنده راه مزبور همان کمپانی بیمه و حمل و نقل بود و بقیه فقط در منافع سهیم بودند. امین السلطان نیز از منافع اینکار بی بهره نبود.

بعد از انعقاد این قرار داد در ماه بعد یعنی ماه ذی الحجه ۱۳۱۰ امتیازنامه ای نیز شامل چهارده فصل بین دولت ایران از یکطرف و سفارت روس و اناطولی بستلمان مدیر شرکت بیمه و حمل و نقل از طرف دیگر امضاء میگردد.

در فصل اول این امتیازنامه چنین نوشته شده.

« بندگان اعلی حضرت اقدس شهبازی روحنا فداء بموجب همین امتیازنامه حق مخصوص ساختن راه عراده رو از قزوین تا ساحل خلیج اترلی را بشرکت بیمه و حمل و نقل در ایران مرحمت میفرمائیم که کمپانی ایران و روس ترتیب بدهند و وعده داده اند که حمایت خودشان را در اجرای این عمل بشرایط مفصلة در امتیازنامه حاضر

دریغ نفرمایند شرکت بیمه و حمل و نقل در ایران مختار است که صاحبان تنخواه روس و ایران را برای مذاخله براین عمل دعوت نموده با اتفاق ایشان شرایطاً احداث راه نمایند. راه مذکور در مدت نود و نه سال در تصرف مخصوص شرکت مذکور و شرکای او خواهد بود.

بعوجب سایر فصول این امتیازنامه عرض راه نباید کمتر از سه متر باشد - اسباب و لوازم از گمرک معاف خواهد بود - در مدت دو سال پس از امضاء باید شروع بکار شود - عبور اردوی پادشاهی و افواج قشون از پرداخت حق العبور معاف هستند - حق العبوری که کمپانی از مسافرین میگیرد صدی پانزده اضافه بر آنچه در آن تاریخ گرفته میشود تا مدت پنج سال و بعد از آن صدی پانزده تخفیف خواهد داده شد.

اگر منافع خالص از صدی دوازده بیشتر شود نصف مازاد متعلق بدولت ایران است.

دولت ایران متعهد است که اجازه پاك کردن و گود نمودن مرداب انزلی را برای ورود و خروج کشتی ها باین کمپانی بدهد کمپانی مزبور چون نمیتواند در موعده مقرر باجرای شرایط امتیاز نامه قیام نماید در تاریخ ۱۵ محرم سال ۱۳۱۳ (۲۶ یون ۱۸۹۵) مجدداً قرارداد شامل پنج فصل برای تمدید امتیاز نامه قبلی منقذ میگردد.

در مقدمه این قرارداد چنین نوشته شده.

« امضاء کننده ذیل میرزا لمی اصغر خان صدر اعظم دولت علیه ایران بر حسب اختیاریکه از جانب سنی الجوانیا علی حضرت همایون شهریاری دارد امتیاز نامه که در دوم ذی حجه سنه ۱۳۱۰ مطابق پنجم یون سنه ۱۸۹۳ بکمپانی بیمه و حمل و نقل در ایران در خصوص شوسه نمودن راه از خلیج انزلی تا قزوین داده شده تا سه سال - بجز از این تاریخ که لغایت ۲۶ یون سنه ۱۸۹۸ مطابق خواهد شد بقوت و اعتبار خود مقرر میدارد.»

این قرارداد با امضاء میرزا علی اصغر خان امین السلطانات و ستلمان و وزیر مختار روس رسیده است

روزنامه تابزلندن از قول خیر نکار خود در شهریروز در شماره ۲۰ مورخ ۲ فوریه سال ۱۸۹۶ (۲۸ شعبان ۱۳۱۴) زاجع باین موضوع مینویسد

« روزنامه رخصور Reichswehr خذ ذیل را که از انزلی رسیده بطبع رسانیده است مدنی است که بجهت افتتاح راه مرآوده بین سواحل بحر خزر و داخله ایران مذاکرات در میان است مقصود این است که بین انزلی و قزوین راهی ساخته شود تا چندی قبل تسبیح از این مذاکرات بظهور نرسیده بود همینقدر دولت ایران امتیاز این کار را بکمپانی روس و ایرانی پولیا کف فروخته بود ولی کاری نکرده بودند بعد از چندی دولت روس بعضی امتیازات بکمپانی مزبور داده و چند نفر مهندس بجهت آنها معین کرد بعد از این مقدمه در اواخر سنه ۱۸۹۵ بنای ساختن را گذاردند الحال مامورین خود دولت روس این عمل را متقبل شده در کمال سرعت مشغول کار هستند »

روزنامه روسی نویه وریمیا (عصر جدید) چاپ پترزبورغ در شماره ۸۲۲۰ مورخ ۲۱ ژانویه (روسی) ۱۸۹۸ ضمن شرحی مینویسد.

« پس از افتتاح راه رشت چون عوام الناس مطلع میشوند که از کالسکه واسب سواری وحشم حق عبور اخذ میشود دست به تظاهرات زده و شروع به تهدیدات میکنند و بطرف انبیه محل مستخدمین کمپانی حمله کرده آنها را خراب میکنند و مهندس راه بدم اغلی نوشتگی از ترس فرار میکند و اگر اوسول روس نرسیده بود ممکن بود او را بکشند.»

۴- امتیاز ساختن راه قزوین تهران

این امتیاز بموجب قراردادی در چهار فصل در تاریخ ۱۴ رجب ۱۳۱۳ بکمپانی مزبور داده میشود.

در مقدمه این قرارداد که بامضای امین السلطان و سعد السلطنه از یکطرف و ستلمان از طرف دیگر رسیده چنین نوشته شده.

« جناب مستطاب اشرف امجد صدر اعظم با اجازه ملوکانه همایونی راه قزوین الی طهران را مطابق شرایط امتیاز نامه قزوین و انزلی بکمپانی راه انزلی و قزوین واگذار میفرمایند.»

سعد السلطنه باید تمام « ستاسیونهای » راه را تحویل کمپانی راه انزلی و قزوین بدهد ولی چاپار پست کمافی السابق در « بد تصرف خود او » خواهد بود و همچنین سعد السلطنه باید تمام کالسکه و غیر آنرا بکمپانی تحویل داده و قیمت آنها را که دو نفر نماینده طرفین با حضور مامور سفارت روس تعیین میکنند بگیرد.

کمپانی باید راه را طوری بسازد که کالسکه فتر دار بتواند در هر ساعت دو فرسخ طی مسافت نماید.

کمپانی موظف است که از سهام کمپانی ۷۵۰ سهم به صدر اعظم و ۳۰ سهم به سعد السلطنه بدهد.

۴- امتیاز ساختن راه قزوین تاهمدان

« محض استعای کمپانی راه انزلی و قزوین که در نظر مرآحم اثر ملوکانه اعلیحضرت »
 « اقدس شاهنشاهی مطبوع افتاده اجازه امتداد آن راه از قزوین تاهمدان بکمپانی »
 « مذکور مرحمت و مبذول میشود که در باب ساختن و دایر نمودن این خط نیز شرایطی »
 « که در امتیاز نامه قزوین مذکور است مجری گردد و موعده آغاز کار »
 « های این راه از روز انقضای مدت ختم تشکیل راه انزلی و قزوین محسوب خواهد »
 « شد الی مدت سه سال.»

« تحریر آ فی ۱۴ شهر رجب ۱۳۱۳ محل مهر صدر اعظم.»

« ملاحظه شد صحیح است ۱۳۱۳ »

کمپانی مزبور پس از ساختن راههای فوق الذکر شروع به بهره برداری از آنها میکند منافع خالص کمپانی که از بابت حق العبور این راهها دریافت کرده در سال ۱۹۱۰ میلادی مطابق سال ۱۳۲۸ هجری قمری در حدود ۴۶۶۷۱ منات و ۴۰ کپک یعنی تقریباً ۲۶۰۰۰ تومان بوده است.

۴- اجازه پاك کردن و گود نمودن مرداب انزلی

قبلاً دیدیم که در امتیاز نامه ساختن راه انزلی بقزوین دولت ایران متعهد شده بود که اجازه پاك کردن مرداب و گود نمودن آنرا نیز به کمپانی راه شوسه انزلی و قزوین بدهد. این امتیاز نامه که شامل پنج ماده و یک ضمیمه است در ماه رجب ۱۳۱۳ با امضاء رسیده و بشرح زیر میباشد.

« بندگان اعلی حضرت قدر قدرت اقدس شاهنشاه کلمه کمال محروسه ایران حق تنقیه دهتم، داب اتزلی را بشراکت راه شوسه اتزلی و قزوین از فرار فصول ذیل مرجعت می فرمایند .

اولاً - کارهایی که شراکت مذکور انجام خواهد داد این است که در تنقیه مرداب اتزلی و ساختن دیوار میان دریا برای ممانعت امواج و کار گذاشتن فانوس در بالای دیوار جهت سهولت دخول - قاین در هنگام شب - خطی که از دهته بسمت غربی عمارت گمرکخانه مبارکه کشیده شده خدمتت های کارهای کوهپایی خواهد بود و سخن اینیه بندری از انبار واسکله و امثال آن هر چه لازم و کسر باشد برعهده اولیای دولت علیه ایران است که هر قدر لازم باشد بسازند دخلی بکومیانی ندارد .

ثانیاً - بعد از اتمام کارها بموجب تعیین کومیسیون مرکب از کلاهی دولت علیه و سفارت روس در طهران و کومیانی راه اتزلی و قزوین ، کومیانی از کشتی ها مبالغی بعنوان حق توقف دریافت خواهد نمود . برای میزان مبلغ مزبور در هر صورت ملاحظه خواهد شد که منقعت خلص کومیانی در سال از ده يك تجاوز نمایند .

سفایشی که در پشت دیوار توقف کند البته از این وجه یا خرج معاف خواهد بود - مگر اینکه باید حق قانونی را ادا نمایند - کومیانی محق است در مدت هفتاد و پنج سال (۷۵) بشرط مامور نگاهد داشتن آثار زحمات خود خرج بندری مزبور را بگیرد - بعد از انقضاء این مدت تمام کارهایی که انجام یافته دولت علیه ضبط خواهد کرد .

ثالثاً - کرجیهای متعلقه باهالی محلیه ساحل خلیج اتزلی مجاناً از راه دریا که کومیانی ساخته عبور خواهند نمود .

و آنها هم باید قانون عمومی کومیانی را در باب عبور از این راه مجری بدانند .

رابعاً - بموجب اراده سنیه دولت علیه کومیانی راه از ادای حقوق گمرک برای ماشین و هر قسم اسبابی که جهت کارهای اصلاح بندر اتزلی لازم باشد واز فرنگستان بیاورند و همچنین بعضی مصالح که برای همین کار از نقاط متعدده ایران حمل شود معاف خواهد بود و مباشرین گمرک حق بازدید بارها را خواهند داشت که مال - التجاره داخل آنها نباشد .

خامساً - کومیانی میتواند مثل سایرین قایق های بخاری و غیر بخاری که برای حمل بار و مسافر لازم باشد نگاه بدارد ولی از حدود بندر اتزلی نباید خارج برود .

بتاریخ غره شهر جمادی الثانیه ۱۳۱۳ این قرارداد بفارسی در دو نسخه مبادله شد - محل مهر صدر اعظم محل امضاء ناصر الدین شاه (ملاحظه شد صحیح است)

این امتیازنامه که از جانب سنی الجواب همایون بکمیانی شوسه راه اتزلی و قزوین برای تنقیه خلیج

اتزلی داده شده صحیح است فی ۱۳ رجب ۱۳۱۳ مطابق ۱۸ دیکامبر مسیحی ۱۸۹۵

محل مهر مسیواندردی سچملوف شارژدافر دولت بهیه روسیه مقیم طهران .

توضیحاتی است که ضمیمه قرارنامه تنقیه دهته مرداب اتزلی خواهد بود .

اولاً چون تمدت انقضای امتیازنامه باید دهته تنقیه شود برعهده کمیانی است که همیشه دهته رایانک نگاه دارد و ماشینیه که برای اینکار لازم است باید داشته باشد .

ثانیاً خطی را که محل آمد و شد کشتی است در دوطرف آن علامات از تیر نصب خواهند کرد و دولت علیه ایران حکم خواهند داد که کسی علامات نصب شده را خراب ننمایند .

ثالثاً کمیانی باسم دولت ایران قانونی برای اینکه کشتی ها بدون خطر آمد و شد و توقف بقدر لزوم در بندر نمایند و منع خواهد کرد و بنظر اولیای دولت ایران رسانیده بعد از صدور اجازه معمول و مجرا خواهد شد که آن قانون قانون بندری دولت ایران خواهد بود فی شهر رجب المرجب قوی ثیل ۱۳۱۳

این توضیحات ضمیمه قرارنامه تنقیه دهته مرداب اتزلی است صحیح است فی رجب ۱۳۱۳ مطابق ۱۸

دیکامبر ۱۸۹۵ محل مهر شارژدافر دولت بهیه روسیه مقیم طهران مسیواندردی سچملوف .

راههای شوسه رشت و تهران و قزوین و همدان و همچنین اسکله اتزلی با تمام اینیه و انبار و غیره بموجب فصل دهم عهدنامه دوستی ۱۹۲۱ ایران و شوروی در اختیار دولت ایران گذارده شد.

راه شوسه تبریز تا قزوین
ایجاد راه شوسه از سرحد ایران و روس در آذربایجان تا تهران مدتها مورد نظر دولت تراری روسیه بوده و در این باب امتیازات متعددی باشخاص مختلفی داده شد ولی هیچیک بمرحله اجراء در نیامد تا آنکه در دوره سلطنت مظفر الدین شاه در سال ۱۳۱۹ هجری قمری هنگامیکه دولت ایران بار دوم برای گرفتن وام که شرح آن خواهد آمد دست گدائی بطرف روسها دراز میکند روسها موقع رامغتنم شمرده پیشنهادهایی بدولت ایران مینمایند از جمله یکی اعطای امتیازات ساختن راه شوسه تبریز تا قزوین بپانک استقراضی روس بشرح ذیل بود .

امتیازنامه راه شوسه تبریز

دولت علیه ایران لازم دانسته که پای تخت خود که طهران است متصل نماید بیکی از منزلهای رحدی از راههای آهن دولت روسیه بتوسط راهی ارابه رو و بجهت این مقصود امتیاز امتداد اینراه ارابه رو را از سرحد روسیه از راه تبریز الی قزوین بپانک استقراضی ایران داده بشرط ذیل .

اول - بانک استقراضی اینراه را یا خود ساخته و دایر مینماید یا محمول میدارد حقوق خود را مستی باین قرار داد موافق قانون روسیه بانجمن سهامی و سهم این انجمن را تبعمه دولت روسیه و دولت ایران میتوانند خریداری نمایند فقط

دوم - اینراه بدوقسمت منقسم میشود اولاً از سرحد روسیه الی تبریز و ثانیاً از تبریز الی قزوین و بانک استقراضی قسمت اول را شروع بکار خواهد نمود در مدت دو سال بعد از امضای اینقرارنامه و حالت ارابه روی راه مزبور حاصل خواهد نمود بعد از دادن اراضی لازمه بعدتیکه زیاده از شش سال نباشد قسمت ثانی را بانک استقراضی نباید شروع بکار نماید در مدت زیاده از چهار سال از امضای این قرارنامه گذشته و باید بعد از دادن اراضی لازمه زیاده از شش سال طول نکشد که حالت ارابه روی حاصل نماید .

سیم - اینراه ارابه رو در جاهای مقتضیه میتواند که شوسه باشد و سمت امتداد راه را باید بانک معین نماید و عرض راه نباید کمتر باشد از دو ساین و شصت صدم بعبارت اخراک پنچ متر و نیم

چهارم - حکام ولایات و مباشرین و غیرهم مذاخله در کار بانک راجع بدایر نمودن راه نخواهند داشت و اگر اختلافی حاصل شود فقط باید رجوع شود بحکومت مرکزی دولت علیه ایران

پنجم - دولت علیه ایران بحکام و عمال محالی احکام خواهند داد و مساعدت و همراهی بپانک در تحصیل مصالح برای راه و اجیر نمودن عملجات و کرایه مال و تحصیل آذوقه و علیق و غیره بنمایند که بقاعده و قیمت عادل باشد و بانک مختار خواهد بود که کارگرها و عملجات اجیر نماید از رعایای ایران و رعایای روس و رعایای سایرین .

ششم - عمل مطالبات و قتل و جنایات که در عرض این راه اتفاق افتد قطع و فصل میشود موافق عهد و مقدمه که میانه دولتین روس و ایران منعقد است

هفتم - اراضی خالصه که در امتداد این راه واقع شود و مصالح از خاک و سنگ مجاناً بپانک داده میشود و اراضی که از بای عملاء و اعیان و غیرها بوده باشد داده میشود بپانک بقیمت عادلانه یا بطور اجاره .

عرض اراضی که راه در آن امتداد میشود نباید کمتر از بیست ساین یعنی چهل و دو متر و هفتاد صدم بوده باشد و در بعضی محلهای بانقضای ضرورت میشود این عرض زیاده باشد .

اراضی که متعلق ببانک شده یا بخیریداری یا باجباره از همه قسم مالیات و عوارض دیوانی معاف خواهد بود.

بانک حق دارد که در اراضی مزبوره هر نوع عمارت بنا بنماید و نیز خط سیم تلگراف برای ضرورت راه امتداد بدهد.

هشتم - هر دخل و منافعی که از امتداد این راه و اعمال راجعه بآن ببانک عاید شود از مالیات و عوارض دیوانی معاف خواهد بود.

تمامی مصالح که بجهت بنا و تعمیر و دایر نمودن راه و اعمال راجعه بآن لازم میشود با حمل و نقل میشود از مالیات و عوارض و کمربک معاف خواهد بود.

نهم - امتیاز مخصوص ببانک داده میشود که معدن ذغال سنگ و نفت که دره فرسخ از دوطرف راه واقع باشد متعلق ببانک باشد اگر در املاک خالصه است مجاناً بآنک و اگر ازملاک اربابیت اعم از دایر و سایر با مالکین قرار آنرا بانک میدهد.

ببانک اجازه داده میشود که از خلیط عمده راه بجائیکه معدنی باشد خط راه کوچکی احداث نماید و تحصیل اراضی بهمانطور خواهد بود که در فصل هفتم ذکر شده.

ازینرو چوب و هیزمی که بجهت ساختن راه لازم شود بانک میتواند از جنگلهای اطراف بحر خزر و جاهای دیگر تریک راه تحصیل نماید اگر از خالصه است مجاناً و اگر از اربابیت بشرطی که بانک با اتفاق مامورین از طرف دولت علیه ایران مقرر میدارند گرفته میشود.

دهم - مال التجاره روسیه که از اینراه داخل خاک ایران میشود بعد از ادای کمربک در سرحد دیگر از همه عوارض و کمربک در هر جا از خاک ایران معاف خواهد بود.

بند و لوازم سفر که ازینراه عبور میکنند از همه عوارض و کمربک معاف خواهد بود.

دولت علیه ایران متعهد میشود که از اینراه متعلقه ببانک راهداری مطالبه ننماید.

یازدهم - دولت علیه ایران متعهد میکند که در نقطه اتصال راه بپسرد روسیه ایجاد کمر کخانه بنماید و دولت این کمر کخانه با اولیای دولت علیه ایران خواهد بود که اگر بخواهند بانک و اگذارمینمایند و مامورین این کمر کخانه اگر از نهمه سایر دول باشند باید با تصویب اولیای دولت روسیه بوده باشد.

دوازدهم - حق لعیور و حق گذاشت و برداشت مال التجاره را در این راه متعلق ببانک بجهت کالسکه و گازی و بارکش و مال التجاره و سایر مسافری بآنک مقرر خواهد داشت و تمهد میکند از پست دولت علیه ایران نصف معمول سایر دریافت دارد.

سیزدهم - ایجاد این راه میشود ب سرمایه و مخارج بانک و دولت علیه ایران در ضرر او مسئول نخواهد بود.

این راه در مدت نود و نه سال متعلق ببانک خواهد بود و بعد از آن مجاناً و بلا عوض مخصوص دولت علیه ایران خواهد شد.

چهاردهم - بانک تمهد میکند که در سالهاییکه منافع راه نسبت بمخارج از صدی پانزده زیاد تر بوده باشد نصف آن قائل را با علیحضرت همایونی بدهد.

پانزدهم - در صورت اختلاف در مفهوم عبارت روسی و ایرانی مفهوم عبارت روسی مقدم خواهد بود.

هـ -

این قرارنامه صحیح است در قصر گلستان ذیحجه ۱۳۱۹

محل امضاء مظفرالدین شاه

۹

امتیاز بهره برداری از معادن قراچه داغ

استخراج و بهره برداری از معادن نقاط مختلف آذربایجان مخصوصاً ناحیه قراچه داغ از سالهای قبل مورد نظر اولیان دولت ایران بود.

در دوره سلطنت فتحعلیشاه یکی از صاحب منسیان انگلیسی که متخصص معادن و در سال ۱۸۰۹ بایران آمده بود بنام کاپیتان مون تیت (۱) در سال ۱۸۱۵ از طرف عباس میرزا نایب السلطنه مامور بررسی و تحقیق معادن آذربایجان شد و در گزارشش که بعباس میرزا داد نوشته بود که در کوههای قراچه داغ ذخائر مهمی از آهن موجود است. بعدها انگلیسی دیگری بنام بشون لیندسی (۲) از فتحعلی شاه فرمانی بدست آورد که معادن قراچه داغ را استخراج کند و همین شخص در زمان محمدشاه در سال ۱۸۳۶ میلادی (۱۲۵۲ هجری قمری) یکدستگاه ماشین بخار وعده ای کارگر بایران آورد و دره معادن عزیز مشغول کار شد ولی به نتیجه مطلوب نرسید و پس از چندی کارش تعطیل شد.

در دوره صدارت امیر کبیر مقدار مس و آهن برای توپ ریزی از معادن قراچه داغ استخراج گردید اما اینکار نیز چندان بطول نینجامید و بحال تعطیل درآمد بعدها عده ای از فرانسویها و اطریشیها پیشنهائاتی برای استخراج این معادن بدولت ایران دادند که مورد توجه واقع نشد تا در زمان صدارت میرزا حسین خان سپهسالار که امتیاز استخراج معادن ایران به بارون جولیس رویتز داده شد ولی چنانکه میدانیم این امر نیز جامه عمل نپوشید.

بهر حال اندام برای استخراج معادن قراچه داغ بجائی نرسید تا در دوره سلطنت مظفرالدین شاه و هنگام صدارت میرزا علی اصغر خان امین السلطان دو قرار سرمایه داران روس پیشنهادی در این باب بدولت ایران میدهند و بعد از مذاکراتی که با نماینده آنها در طهران بعمل میآید امتیاز نامه ای بشرح زیر نوشته میشود و در تاریخ دهم جمادی الاول ۱۳۱۶ هجری قمری با امضاء طرفین میرسد.

(1) Capitaine Monteith
(2) H. Bethune Lindsay

صورت قرارنامه معادن محال قراچه داغ آذربایجان

باگمیانی روس

«مابین دولت علیه ایران که نماینده اش حضرت اشرف صدر اعظم است از یک طرف از طرف دیگر مسیو الکسی میشل کوریانیف و ثودور راما کیف که نماینده آنها مسیو نیکولا کورماکوف مهندس معادن ماریوپول است و برای فصول این قرارنامه رجوعات به آنها در سنت پترزبورگ و در کوچه میخایلووسکایا در خانه نمره پنج خواهد بود منعقد شد.

فصل اول - دولت علیه ایران بمسیو الکسی میشل کوریانیف و ثودور راما کیف حق مخصوص منع الغیر از قرار ذیل را میدهد

فقره اول - از شروع امضای این قرار نامه تا مدت ده سال حق دارند تفحص و تجسس در معادن و در آنجاها تیکه کمان معادن میروند در قسمت ایالت آذربایجان که در فصل دوم مذکور است بنمایند

این تفحص و تجسس صاحبان امتیاز در اراضی که ساختمان ندارد و مال دولت باشد مجازاً به آنها واگذار میشود.

در جاهائیکه بی ساختمان و مال اهالی است تفحص و همچنین استخراج آتیه آنها در صورتی خواهد بود که با خود آنها از روی صحت بکنار آمده و قرار و مدار گذاشته طرفین اتفاق آراء داشته باشند در صورتیکه با صاحبان زمین متفق الرای نتوانند بشوند کمیونی هر کب از سه نفر اعضاء داده میشود که دو نفر از طرفین که یکی صاحب زمین و یکی صاحب امتیاز رسمی از طرف حضرت اشرف صدر اعظم معین خواهد بود در صورتیکه با اطلاع و صوابدید جناب وزیر مختار روس مقیم طهران بود. باشد هر گاه آن دو نفر که از طرفین منتخب شده اند بخواهند خردشان شخص ثالث را معین نمایند زحمت تعیین آن از حضرت اشرف ساقط خواهد بود.

بدون رای کامله و رضای مخصوص صاحبان اراضی هیچگونه تفحص در حصار و حیاط و باغ و همچنین در زمینهاییکه متعلق بسکنای آنهاست و در جائیکه محصور است نمیتوانند بکنند دیگر آنکه بفاصله دو رست ذرع از حصار سکنای مذکور باشد جاهای مقدسه و جمیع متعلقات آنها در دایره که دو رست ذرع قطر آنها باشد مجزی و مستثنی هستند.

فقره دوم - در مدت هفتاد سال تمام از تاریخ اول مارس ۱۸۹۹ هزار و هشتصد و نود و چهار روسی مطابق غره ذی قعدة الحرام ۱۳۱۶ که امتیاز استخراج معادن باستانهای معادن نازات پرقیمت یعنی طلا و نقره و طلای سفید و غیره و همچنین جواهر آلات و همچنین اقسام معدن نمک خوراکی به آنها داده شده است آنچه که در مدت ده سال اول بموجب فقره اول مذکور همین فصل کشف می کنند تا انقضاء مدت این قرارنامه مشغول استخراج آنها نمیتوانند شد این مکاشفه را صاحبان امتیاز باید بتوسط پست یا کاغذ سفارشی بوزارت معادن ایران معلوم نموده و سه ورقه نقشه او را هم که صد متری یک ده هزار متر نمایش داشته باشد کشیده در ضمن آن کاغذ بفرستند صاحبان امتیاز حق خواهند داشت که معادن مکتشفه در ده سال اول را برای خود ذخیره نگاهدارند یعنی اول معادن دیگر باصرفه را استخراج کنند و بعد آن معادن ذخیره را بکار ببرند بشرط اینکه بعد از ده سال مشروطه برای هر یک از معدنی که ذخیره کرده اند سالی صد منات پول طلا بدولت بدهند و وسعت آن معدن ذخیره مطابق نقشه که صاحبان امتیاز خواهند فرستاد خواهد بود.

فصل دوم - این امتیاز شامل یک وسعت زمین است که واقع در ایالات آذربایجان و محدود باین حدود است از طرف شمال برودخانه ارس.

در طرف مغرب یک خط مستقیم از قریه سیاه رود که واقع در طرف راست ارس و در پیروی شهر اردو بادروس است شروع میشود تا شهر مرند.

در طرف جنوب از شهر مرند یک خطی در امتداد شرق مداومت میکند تاالی شهر اهر و آن خط از قراء الینجا

و موجان بار و هزاران و دزریکان عبور میکنند.

از طرف مشرق یک خط از شهر اهر شروع میشود که کوه شیوا در ضمن آن خط واقع است از قراء جلفا و ویکلان که در کنار رود فراسو واقع شده اند و قراء صفرا باد و بیلاق و قراکادان مداومت میکند تاالی نقطه اتصال قرا سو بارس.

فصل سیم - فقره اول صاحبان این امتیاز حق دارند که برای بهتر عمل آوردن معادن بایر برای حمل و نقل حاصل معادن بقدر لزوم راهها بسازند و وسایل همه قسم حمل و نقل را ایجاد نمایند.

فقره دوم - حق دارند اقدامات لازمه را برای اینکه رود ارس را قابل کشتی رانی نمایند بکنند و در آنجا بقدر لزوم حمل و نقل حاصل استخراج خودشان و همچنین برای حمل و نقل اسباب و آلات و ذخیره که برای استخراج معدن لازم خواهد شد قایقها و کشتی های کوچک بخاری و غیره بکارینندازند

فقره سیم - حق دارند کارخانجات لازمه برای تکلیس و ذوب و باعمل آوردن سنگهای معدن که از استخراج مخصوص خودشان حاصل میشود بسازند و همچنین حق دارند خانه و ابنیه دیگر برای دفترخانه و سکنای اشخاصیکه مخصوص استخراج معدن هستند بنسازند

فقره چهارم - صاحبان امتیاز حق دارند طاحونها بجهت آرد کردن و انبار های آذوقه مختص معاش اشخاصی که مشغول استخراج هستند بسازند در صورتیکه این آسیاها و انبارها باعث خلل تجارت سابقه ساکنین آب دهانی که این انبارها و طاحونها که در آنجا ساخته خواهند شد نشوند.

برای راهها و بناهاییکه ساخته خواهد شد از زمینهای دولتی مجازاً منتفع خواهند شد هر گاه راهها و بناهای مذکور کلاً یا جزءاً لازم شود که در زمینهای اهالی ساخته شوند دولت علیه ایران آن زمینها را باخراج صاحبان امتیاز خریدم همینکه مالک آن اراضی خود دولت شد فقط باید استعمال آن زمینها را با صاحبان امتیاز در تمام مدت این قرارنامه واگذار کنند و این زمینها از دو مقابل قیمت معموله نباید تجاوز بکنند

فصل چهارم - صاحبان امتیاز حق دارند مقدارهای لازمه آب را بقدر کفایت و لزوم استخراج و ماشینهایی که محرک آنها آب است از رودخانه و سیلابها جدا نمایند اما در تحت شرط مخصوص که این جدا کردن آب ساکنین مملکت را از مقدار آبهاییکه برای زراعت و سایر استعمالات عادی آنها لازم است محروم نسازند

فصل پنجم - همچنین حق دارند که از جنگلها و جنگلهای کوچک بقدر لزوم استخراج خود چوب و هیزم قطع کنند بعد از آنکه ساکنین مملکت قبل از وقت چوب و هیزم برای استعمال عادی خودشان از آن جنگلها قطع کرده باشند مشروط بر اینکه آن چوب بری ضرری به بقای آن جنگلها نرساند.

و همچنین حق دارند که برای بنای کارخانجات و ابنیه یا عمارات خودشان از هر قبیل مصالح سنگ و آهک و وشن و غیره که در زمینهای این قرارنامه واقع در مال دولت است مجازاً منتفع شوند

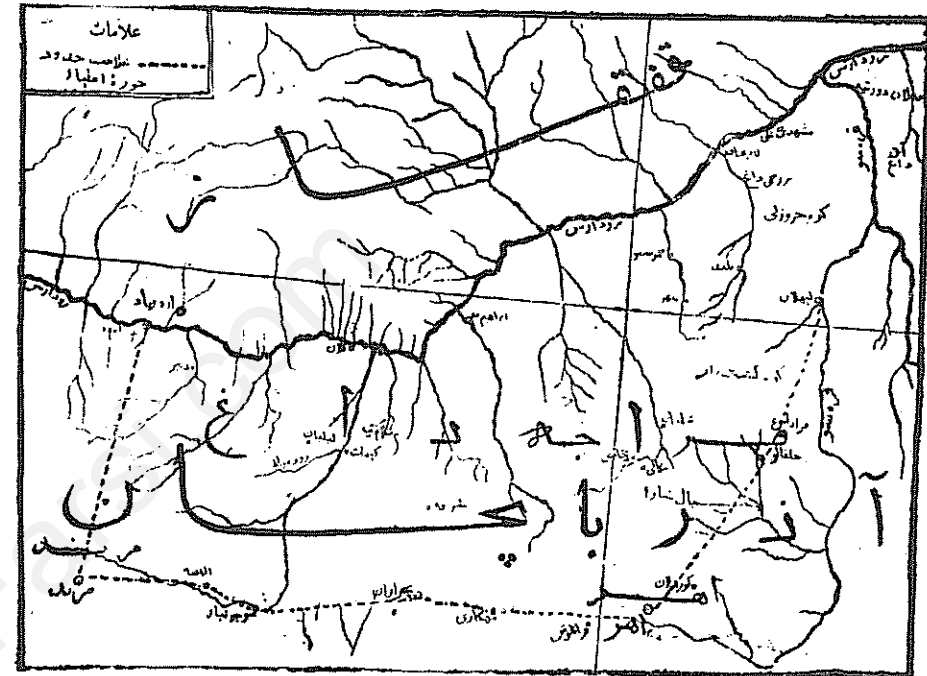
فصل ششم - صاحبان امتیاز از ادای حق دخولیه و همه قسم مالیات ماشینها و میکائیکها و اسباب و آلات لازمه برای تفحص در معدنها یا برای استخراج معدنها و همچنین برای ذوب سنگهای معدن در مدت ده سال اولیه که از خارج داخل مملکت می کنند معاف هستند ولیکن کمرب حق دارند که صندونها و بستههای متضمن ماشینهای مذکور را معاینه نمایند بعلوه دولت متعهد میشود درسی سال اولیه این قرارنامه صاحبان امتیاز را از همه قسم مالیات عمومی و خصوصی کارخانجات و سایر بناها و ماشینها معاف بدارد

فصل هفتم - صاحبان امتیاز آزاد هستند که هم در داخله مملکت سنگهای معادن را تکلیس و ذوب نمایند یا اینکه خود آن سنگها را بخارجه حمل کنند

فصل هشتم - صاحبان امتیاز از قرار تفصیل ذیل منافع را بدولت ایران خواهند داد.

فقره اول - از منافع خالص سنگهای معدنی که از معادن دولت استخراج کرده و در ایران آب بکنند بدولت ایران صدی شانزده میدهند و از سنگهای معادن اهالی که در داخله ایران آب میکنند فقط صدی پنج بدولت ایران کار سازی می کنند

فقره دوم - برای حمل کردن سنگهای معادن که از استخراج آنهاست بغیر از آهن و بافلزات پرقیمت که خارج از این امتیازنامه هستند هر پونی سه کوپک و از مواد تکلیس شده یا موادی که از کوره اول بیرون آمده

حوزه امتیاز معدن قراچه داغ

باشد هر یوتی شش کویک بدولت ایران کار سازی میکنند و بعد از سه سال از تاریخ این قراردادنامه این فیات بچهار وهشت کویک خواهد رسید فیات مذکور فوق برای حمل بخارجه سنگهای معدنی است که مال دولت باشد در حمل سنگهای معدن اهالی بخارجه به یوتی یک کویک و نیم و برای مواد تکلیس شده معدن اهالی سه کویک در مدت ده سال اولیه بدولت علیه ایران کار سازی خواهند کرد و بعد از سه سال اولیه فیات مزبور بدو و چهار کویک خواهند رسید صاحبان امتیاز متعهد میشوند که برای مامورین که دولت ایران برای مواظبت و محاسبه خواهند فرستاد برای نگاهداری دو نفر در وقتیکه صاحبان امتیاز شروع باستخراج سنگهای معدن و آب کردن آنها و حمل بخارجه آنها خواهند کرد هر ساله موازی هزار و دوصت منات برای نگاهداری این دو نفر مامور بدهند مبلغ مزبور هر ساله در اول سال بهر کس که دولت امر کند داده خواهد شد

قره سیم - برای حمل و نقل سنگهای معدن آهن بخارجه بهر هزار یوتی (۵۵ خروار) دو منات و نیم میدهند .

قره چهارم - برای حمل زغال سنگ بخارجه بهر هزار یوتی پنج منات و برای استخراج سوخت امتیازی خود که بصرف خواهند رسانید و یا برای فروختن در خود ایران بهر هزار یوتی دو منات و نیم کار سازی خواهند کرد .

منفعت مذکور در فقره اول فوق هر ساله بتوسط وزارت معدن بخارجه دولت علیه ایران در اول ماه آوریل سال روسی منافع سالیانه سال قبل ادا خواهد شد در صورتیکه محاسبات صاحبان امتیاز تا اول ماه آوریل تمام نشود باید مبلغ متناسبه که کمتر از آن پولی که باید بدولت بدهند نباشد موقتاً بدهند تا اینکه در سه ماه دیگر محاسبات خود را مرتب نموده بعد کم و زیاد آن مبلغی که سپرده اند بپردازند در صورت تاخیر ادای منفعت مزبور صاحبان امتیاز موازی پنج هزار منات طلا به علاوه برسم غرامت خواهند داد .

حقوق اخراجیه که در فقره دوم و سوم و چهارم فوق مذکور است بیول طلای روسی داد خواهد شد سالیانه مبلغ مزبور

را در ظرف دو ماه از سال روسی گذشته بموجب حسابی که صاحبان امتیاز و مامورین دولت نگاه خواهند داشت به وزارت معدن پرداخته میشود ادای مبلغ فوق بیول طلای همان معادل منات رایج است که تقریباً هر مناتی دو فرانک و شش ساتیم است .

حمل سنگهای معدن زغال سنگ را با سایر حاصل معدن بخارجه یا از کمر کخانه هایی که موجود هستند عبور خواهند داد و یا از یک راه جدیدی که صاحبان امتیاز تعیین خواهند کرد .

فصل نهم - صاحبان امتیاز و مامورین آن هادیمت امتیاز هر معدن از جواهرات و فلزات پرقیمت که کشف می کنند باید بدولت ایران اطلاع بدهند هر گاه بتوسط آنها یا مامورین آنها معدن سنگ چقماق ملادار یا معدن شن طلا دار یا سنگهای معدنی که مخصوص فلزات پرقیمت هستند یعنی زاده تر از صدی سه متضمن فلز پرقیمت باشد و سنگهایی که در اروپا سنگهای فلزات پرقیمت و جواهرات محسوب هستند بدون اجازه دولت آب کنند یا بفروشند و یا حمل بخارجه نمایند در آن صورت صد هزار منات جریمه باید بدهند .

فصل دهم - صاحبان امتیاز حق خواهند داشت که برای کارهای اختصاصی معدن و برای کارهایی که اطلاعات مخصوصه لازم است مهندسین و مامورین از هر ملت که بخواهند مستخدم نمایند و برای فله گی و کارهای متعارفی و کارهای معدنی یا صنعتی صاحبان امتیاز بطور رجحان تبعه ایران را بکار خواهند انداخت .

فصل یازدهم - دولت ایران حق دارد که برای توجه و نظارت امورات و مواظبت صاحبان امتیاز یک نفر یا چند نفر مهندس و یا مامور داشته باشد ولیکن مامورین مذکور در اعمال تجارنی و شخصی آنها مداخله نخواهند کرد .

صاحبان امتیاز هر ساله صورت صحیح و مطابق با مضای خودشان را بوزارت معدن خواهند داد و این صورت حساب باید متضمن تفصیل واضح باشد که سهولت بتوان از آن صورت حساب فهمید که معدن ذوب شده و سنگهای حمل شده از مملکت چقدر است .

صاحبان امتیاز مخارجی که دولت برای مواظبت استخراج و حمل سنگهای معدن بخارجه مامور گذاشته متحمل میشوند تا مدت پنجسال اولیه سال چهار هزار منات میدهند و بعد از پنجسال به آن طرف سالی شش هزار و پانصد منات کار سازی می نمایند این مبلغ هر ساله شش ماه به شش ماه قبل از وقت داده خواهد شد دفعه اول از اول ماه آوریل (۱۸۹۹) هزار و هشتصد و نود و نه بهر کس که دولت بخواهد داده خواهد شد .

فصل دوازدهم - دولت ایران متعهد میشود در سه سال اول از تاریخ امضای این امتیاز برای تفحص و استخراج معدن در آن قسمتی که در فصل دوم این قراردادنامه محدود شده است باشخص دیگر اجازه ندهند بعد از سه سال اولیه این قراردادنامه مستحکم معدنی که صاحبان امتیاز برای ذخیره که در فصل اول در فقره اول مذکور است نگاه نداشته باشند دولت ایران حق خواهد داشت که تفحص و تجسس و استخراج آن معدن را باشخص دیگر واگذار کند .

فصل سیزدهم - برای اینکه صاحبان باسراحت و آسودگی از این قراردادنامه که به آنها داده میشود منتفع شوند دولت ایران متعهد میشود که انعقاد این قراردادنامه را بحکومت آذربایجان معلوم نموده که بقدر لازم سرباز صاحبان امتیاز برای حفظ معدن و کارخانجات و یا خانه آنها بدهند واجب و مخارج سربازهای مذکور بعهده صاحبان امتیاز خواهد بود .

فصل چهاردهم - در مدت پنجماه از تاریخ غرمارس روس ۱۸۹۹ هزار و هشتصد و نود و نه روزی را که صاحبان امتیاز تعیین خواهند کرد دولت علیه ایران باید بیک نفر مامور معین کند برای اینکه معدن واقع در خاک خود را که قسمت زمین محدوده در فصل دوم است بتحول صاحبان امتیاز بدهد و همچنین آن مامور باید حتی الامکان معدنی که اهالی سابقاً استخراج کرده اند به آنها بنماید و یا صاحبان امتیاز در معامله با اهالی همراهمی نماید

فصل پانزدهم - بعد از انقضای هفتاد سال که طول مدت این قراردادنامه است تمام معدن و کارخانجات و ابنیه و بناها که صاحبان امتیاز در تمام امتیاز خود که شملک بودند و همچنین راهها با همه قسم دخل و تصرفی که در آنها شده است مجاناً بملکیت مطلقه دولت علیه ایران عودت خواهند کرد .

فصل شازدهم - صاحبان امتیاز حق دارند از اجرای این قراردادها تکول نمایند ذر صورتیکه استخراج این معادن را بی فایده و بی صرفه بدانند صاحبان امتیاز همچنین حق خواهند داشت که کلیه حقوق و تمهیداتی که از این قراردادها حاصل میشود بیک سوسیت منتقل کنند در این صورت آنها باید دو ماه بعد از امضای این انتقال بدولت ایران اطلاع بدهند و کلاهی سوسیت مزبور هم باید قبول فصول و شرایط این قراردادها را مکتوباً با اطلاع دولت علیه ایران بفرستند. در طهران نخستین شده در پانزدهم ماه سپتامبر روسی هزار و هشتصد و نود و هشت که مطابق دهم جمادی الاول هزار و سیصد و شانزده هجری است و هر يك از طرفین يك نسخه را ضبط کرده اند.

در حینی که امضاء کنندگان میخواستند این قراردادها را امضاء کنند در شرایط مذکور در ذیل هم متفق الرای شدند در فضل اول بدیهی است که برای استخراج معادنی که از اراضی اهالی حاصل خواهد شد صاحبان امتیاز باید معادن را اجاره کرده و وجه اجاره را بصاحبان معادن مذکور فوق کارسازی نمایند در فضل دوم قراء اسکولو و هجران دوست که شکار گاه اعلی حضرت اقدس همایونی هستند از این امتیاز خارج اند.

برای استحکام ارتباط این دو فضل فوق قراردادها حاضر امضاء کنندگان ذیل شرایط مذکور را اضافه نمودند و جزء قرار نامه صاحبان امتیاز محسوب دانسته و بموجب تاریخ فوق امضاء کردند. محل مهر وزیر معادن نظام الدین محل مهر وزیر امور خارجه مشیر الدوله محل مهر و امضاء علی اصغر صدراعظم.

بعد از مقابله و امضای این قراردادها امضاء کنندگان در جمله هائی که قلم کشیده شده و کلماتی که در بالای سطرهای این قراردادها گذاشته شده است متفق الرای شدند و از قرار تفصیل ذیل است. در صفحه اول و سطر پنجم اسم الکسی اضافه شده و در سطر هشتم مهندس معادن مار بوپول اضافه شده است.

در صفحه اول در فضل اول اسم الکسی اضافه شده است.

در فضل هشتم فقره چهارم در سطر نهم و دهم کلمات بدست یا بحکم قلم کشیده شده و بجای آنها بتوسط وزارت معادن بخرانه دولت علیه ایران گذاشته شده است در فضل دهم کلمات در صورتیکه در آن صفحات عمل ایرانی پیدا شود قلم کشیده شده است.

در عبارت فارسی در فضل هشتم فقره دوم سهواً دو هزار منات بجای هزار و دو صد منات برای مقرری مامورین مواعظ نوشته شده است.

برای استحکام ارتباط امضاء کنندگان شرایط دومی فوق را اضافه نموده جزء قراردادها صاحبان امتیاز محسوب و بموجب تاریخ فوق امضاء کردند

محل امضا مهر

علی اصغر صدراعظم

مشیر الدوله وزیر امور خارجه

نظام الدین وزیر معادن

سواد مطابق باصل امتیاز نامه است که در وزارت فوائد عامه است ۲ شهر جمادی الاولی ۱۳۱۷

در سال ۱۳۲۷ هجری قمری که مدت ده سال حق تفتیش معادن مزبور تمام شده بود روسها از دولت ایران تقاضا کردند که چون تفتیشات کامل نشده ۳ سال دیگر مدت آنرا تمدید نمایند و دولت ایران نیز با آن موافقت نمود.

بعدها در گزارشی که صاحبان امتیاز با نقشه معادن بوزارت معادن ایران دادند نوشته بودند که در مدت تفتیش هشت نوع معدن مختلف در هفتاد و پنج محل کشف و به کار انداخته اند.

این امتیاز نامه بعد از انعقاد عهدنامه دوستی ایران و شوروی در سال ۱۹۲۱ لغو و باطل گردید.

۱۰ استقر اضهای ایران از روسی وانگلیس

یکی از وسائلی که دولتهای استعماری روسیه تزاری وانگلیس برای اختناق ملت ایران بکار میبردند دادن وام بدولتهای فاسد ایران بود.

قرونی که روسها وانگلیسها با شرایط تنگین و اسارت آمیز آن بایران تحمیل کردند زنجیرهای سنگین و محکمی بود که بدست و پای ملت محروم ایران افکندند و او را تا سرحد اضمحلال و فنا کشانیدند.

آقای سید محمد علی جمال زاده در کتاب گنج شایگان (که در سال ۱۳۳۵ هجری قمری چاپ شده) راجع باین موضوع مینویسد.

«جای آن دارد که بگوئیم همین سلسله قروض سلسله بندگی کشور ایران گردیده است و یک ملت بزرگ و قدیم را محکوم خواهشهای جا برانه بیگانگان پرطمع و کم انصاف نموده است.

باید دانست که مقروض بودن دولتی بدولت یا بدولتهای دیگری بخودی خود دارای اهمیتی نیست و میتوان گفت که امروزه دولتی نیست که در زیر بار قرضی نباشد چنان که همین روسیه که به مناسبت چند کرور تومان سربل سر وطن ما را ملوک مطلق خود میداند و یکایک ما و هموطنان ما را از خرد و بزرگ و دارا و گدا بنده ز خرید خود پنداشته و در پایتخت ما کوس لمن الملکی میزند و در مقابل اندک جنبشی دارها بر سر پا میثابت و معاابد ما را بتوب و عزیزان ما را بشلاق و نازبانه میزند در صفر سال ۱۳۳۱ مطابق با اول سال ۱۹۱۳ مسیحی بنا بر احصایه رسمی سالنامه کتا ۸۸۴۱۷۲۳۹۱۱ منات که معادل است تقریباً با ۸۸۵۰۰ کرور تومان قرض داشته است و بعد از آن در اول سال ۱۹۱۷ مسیحی (ربیع الثانی ۱۳۳۵) مقدار قرض دولت مذکور به ۲۵۱۲۰۹۳۶۸۹۵ منات که معادل است تقریباً با ۲۵۲۵۰ کرور تومان بالا رفته بوده است و همچنین خود دولت انگلیس هم که از حیث تمول مشهور است مبلغها مقروض این و آن است.

چیزی که هست شرایط قروض متفاوت است و گاهی چنان که در ایران دیده میشود شرایط مذکوره منتهی بسلب اختیارات اساسی از یک دولت و ملت میگردد و نکته اساسی مهم هم همین است.

این قروض که سالها ملت ایران را برده و بنده بیگانگان ساخته بود هیچگاه یک شاهی از آن برای بهبود وضع ملت ایران خرج نشد و تمام بمصرف عیاشی و گردش «شاه» و درباریان فاسد او میرسید.

البته معایب و مفاسد این قروض که شرایط آنها را ذکر خواهم کرد برای همه کس واضح و آشکار است و سوء استفاده هائیکه دولتهای استعماری در چین و مصر و سودان و عثمانی و غیره با دادن وامهای کم رشکن کرده اند نمونه های بسیار دارد و بدون آنکه تفصیلی در این

باب بدهم بترتیب تاریخ باختصار بشرح قروض ایران میپردازم
شاید مناسب بود که استقراض ایران از انگلیسها جداگانه و در بخش دوم ذکر گردد
ولی چون استقراض از روسها و انگلیسها بهم مربوط است و ضمناً رقابتهای این دو دولت
در این بناره بهتر مجسم میگردد مناسب دیده شد که هر دو قسمت در یک جا شرح
داده شود.

۱- قرض سال ۱۲۹۰ هجری قمری
هنگامیکه در سال ۱۲۹۰ هجری قمری ناصرالدینشاه
برای اولین بار با روسها بیرونی قرض گرفتند و در نتیجه استقراض
قراردادی برای گرفتن دو بیست هزار لیره با ربح صدی پنج با
ژولیوس رویتر منعقد شود.

این قرارداد که در تاریخ ۶ ماه آوریل ۱۸۷۳ (یکشنبه ۸ صفر ۱۲۹۰ هجری قمری)
بامضاء رسیده در شش فصل بقارسی و فرانسه نوشته شده و ملکم خان ناظم الملک و وزیر
مختار ایران در لندن بوکالت از طرف ناصرالدینشاه آنها امضاء نموده و بشرح ذیل است.

«قرارداد فیما بین اعلیحضرت همایون شاهنشاهی ناصرالدین شاه بوکالت جناب»
«میرزا ملکم خان ناظم الملک از یکطرف و بارون ژولیس رایتز از
طرف دیگر»

فصل اول - بارون ژولیس رایتز متعهد میشود که از برای انتفاع اعلیحضرت همایون
«شاهنشاهی راه اعتبار و معامله که بمیزان دو بیست هزار لیره انگلیسی باشد باز»
«نماید که بعهده صرافان مسکو و پتربورگ و برلن و لندن و پاریس و وین و
«روم و اسلامبول برات صادر گردد و باختیار و موافق میل اعلیحضرت همایون»
«شاهنشاهی بوده و از قرار تقسیم ذیل وضع و تحصیل گردد»

«در مسکو بیست هزار لیره - پتربورگ بیست هزار لیره - در برلن بیست
«هزار لیره - در لندن سی هزار لیره - در پاریس سی هزار لیره - در وین چهل
«هزار لیره - در اسلامبول بیست هزار لیره - در روم بیست هزار لیره این
«جوهات از روی قبض رسید صدر اعظم یا خود اعلیحضرت همایون شاهنشاهی
«یا اینکه بیک ماموری که حامل حکم امضاء شده اعلیحضرت همایونی باشد
«تحویل داده خواهد شد»

«فصل دوم - این مبلغ مزبور دو بیست هزار لیره از قرار در صد پنج منقعت قرض
«داده خواهد شد و حساب آن از قرار تاریخ هر کدام قسمت و جوهات ماخوذه
«خواهد گردید»

«فصل سیم - ردو ادای مبلغ مذکور در خود طهران بوکیل بارون رایتز مزبور
«صورت خواهد پذیرفت آنهم قسط به قسط و شش ماه بعد از تاریخ هر قسمت
«جوهات ماخوذه گذشته و اقساط نیز از قرار مقیاس اقسام جوهات مقرر فوق
«خواهد بود»

«فصل چهارم - این قرارداد اعتبار نخواهد داشت مگر اینکه صدر اعظم

«بواسطه تلگراف آن را امضاء و تصدیق نمایند»

«فصل پنجم - تصدیق این قرارداد نامه تحریر و بدون شرط و قید در طهران بوکیل»

«بارون رایتز تسلیم خواهد شد لکن همین قرارداد نامه از اعتبار ساقط و در مقام

«هیچ خواهد بود هر گاه این تصدیق تحریری دولت ایران تا بیستم این ماه بوکیل»

«بارون رایتز تفویض نگردد»

«فصل ششم - از این مبلغ دو بیست هزار لیره بمحض امضای همین قرارداد نامه

«مبلغ بیست هزار لیره بتحویل جناب میرزا ملکم خان داده و بحساب دولت ایران»

«محسوب خواهد گردید»

«در لندن بدو نسخه نوشته شده فی ششم شهر آوریل سنه ۱۸۷۳»

«امضای میرزا ملکم خان ناظم الملک»

«امضای بارون ژولیس رایتز»

بعد از لغو امتیاز رایتز مستر کوت نماینده بارون رایتز مقاله ای در روز نامه
مؤآرد پبلیکاتیک چاپ پاریس مورخ ۲۶ دسامبر ۱۸۷۳ نوشته و بعد از شرحی در بناره
صححت و اعتبار امتیاز نامه راجع باین وام مینویسد

«در خصوص وجه استقراض بجهت مصارف سفر اعلیحضرت شاه حقیقت از این قرار است بارون رایتز قول
داده بود که دو بیست هزار لیره بر سر کار اعلیحضرت ایران قرض بدهد - در اغلب پایتخت های پل را حاضر میکردند
و در مسکو و پتربورگ نیز عده ای از سرافان بجناب صدر اعظم گفته بودند که پول حاضر و موجود است جناب مشارالیه
در جواب به آنها گفته بود فعلا چندین بیول احتیاج نداریم مگر در لندن در اول بیست هزار لیره بمیرزا ملکم خان که
قرار معامله در دست او بود دادند و سپس در ماه اوت در اسپرک با بودن من و نظر آقا (وزیر مختار ایران در پاریس)
بیست هزار لیره بخود جناب صدر اعظم کارسازی نمودند همچنین در استانبول جناب صدر اعظم ده هزار لیره عهده
بارون رایتز برات داده بودند و این سه قسمت مجموعاً صد و بیست و پنج هزار تومان میشود»

این قرص بعد از مراجعت از اروپا توسط میرزا حسین خان سپهسالار پرداخت شده
و شاید چون قرارداد آن دارای قید و شرط سختی نیست زیاد اهمیت نداشته باشد ولی از این
جهت که ناصرالدینشاه برای اولین بار دست خود را بطرف بیگانگان برای گرفتن وام به
منظور مصرف در راه گردش و عیاشی دراز میکند قابل توجه است

۴- قرض سال ۱۳۰۹ هجری قمری
این قرض بمبلغ چهل هزار لیره انگلیسی و برای هزینه
سفر سوم ناصرالدینشاه با روسها گرفته شده

(ژانویه ۱۸۸۹ میلادی)
قبلا دیدیم که پیش از آنکه ناصرالدینشاه امتیاز نامه

بانک شاهنشاهی را امضاء کند از ژوزف رایتز فرزند بارون رایتز میخواهد نوشته ای بدهد
که چهل هزار لیره باوقرض خواهد داد

حرج رایتز نیز در تاریخ سوم ژانویه ۱۸۸۹ (۳۰ ربیع الثانی ۱۳۰۶ هجری قمری)

مینویسد که هر گاه دولت ایران مبلغ چهل هزار لیره ای را که سابقاً بابت وجه الضمان

امتیاز نامه ۱۸۷۲ دو بانک انگلستان بنام دولت ایران بودیم نهاده بود تا وارد کند

از همان مبلغ این وام را خواهد داد

بالاخره پس از آنکه دولت ایران اجازه میدهد بانک انگلستان چهل هزار لیره را برویتررد کند جولوس رویتز نیز این مبلغ را بناصردالدینشاه میدهد.

در فصل ششم امتیازنامه بانک شاهنشاهی نوشته شده

«پس از تشکیل و تهیه سرمایه خود بانک شاهنشاهی تمهید میکند که مبلغ دو کروور فرانک یعنی چهل هزار لیره انگلیسی برای مدت ده سال سالی صدشش تنزیل به بندگان اعلیحضرت شهریاری قرض بدهد و اصل آن تنخواه و منافعی بموجب میل بندگان اعلیحضرت اقدس شهریاری از بابت صدشش منافع خلص که بر حسب فصل هفتم این امتیازنامه چه به پیشگاه سلطنت تمهید شده است محسوب خواهد گردید.»

در فصل ششم ضمیمه چهارم امتیازنامه بانک شاهنشاهی مینویسد.

«علاوه بر چهل هزار لیره انگلیسی که قرار شده است بانک شاهنشاهی بدولت علیه بدهد استقراضات و پیشکشی دیگر را بدون ضمانت پسندیده نخواهد داد و جوه کل این پیش کشی و استقراضات هیچوقت زیادتیر از یک ثلث وجه سرمایه ادا کرده بانک نخواهد بود.»

مبلغ این وام پانصد هزار لیره انگلیسی و برای پرداخت خسارت کمپانی انحصار دخانیات در ایران بود.

۴ - قرض سال ۴۰۹ هجری قمری

بطوریکه در کتاب اولین مقاومت منفی در ایران بتفصیل

شرح داده شده پس از آنکه کمپانی رژی بواسطه مخالفت توده مردم مجبور شد تشکیلات خود را برچیند و ایران را ترک گوید باتوافقی

(ماه ۱۸۹۴ میلادی)

که در ماه رمضان ۱۳۰۹ بین طرفین بعمل آمد دولت ایران متعهد گردید مبلغ پانصد هزار لیره انگلیسی برای جبران خسارت بآن کمپانی بپردازد.

برای تهیه این مبلغ ابتدا بانک شاهنشاهی شرائط سختی پیشنهاد میکرد چنانکه تنزیل پول را صدی ده و مدت پانزده سال میگفتند و برای ضمانت نیز میخواستند که برابر ارزش این مبلغ جواهرات سلطنتی در یکی از بانکها گذارده شود.

ناصرالدینشاه که حاضر باین ترتیب نبود دستور میدهد نمایندگان ایران با دولتهای روسیه و عثمانی و همچنین بانکهای آلمان و ایتالیا و اطیش وارد مذاکره شوند و بالاخره چون مذاکرات با روسها بسرعت پیش میرفت بتوصیه دولت انگلیس بانک شاهنشاهی حاضر میشود که مبلغ پانصد هزار لیره با فرغ صدی شش بمدت چهل سال بضمانت گمرکات جنوب از طرف دولت ایران بکمپانی رژی بپردازد.

از لحاظ اهمیتی که این وام در وضع اقتصادی ایران داشته متن قرار داد آنرا در اینجا نقل مینمایم.

«دولت علیه ایران مبلغ پانصد هزار لیره انگلیسی بتفصیل ذیل و از قرار صد و

«شش تنزیل از بانک شاهنشاهی ایران قرض میکند.»

«فصل اول - بانک مزبور متعهد میگردد در تاریخ ۱۵ ماه مه سنه ۱۸۹۲ پانصد»

«هزار لیره استقراض را در لندن بداره رژی شاهنشاهی تحویل نموده و قبض رسید»

«گرفته باطلاع سفارت انگلیس تسلیم کارگذاران دولت علیه ایران نماید.»

«فصل دوم - این وجه استقراضی را دولت علیه ایران اصلا فرعا در مدت چهل سال»

«شمسی بتفصیلی که در فصول سیم و چهارم ذکر شد خواهد پرداخت.»

«فصل سیم - اصل وجه استقراضی را دولت علیه ایران در مدت چهل سال شمسی»

«و در آخر هر سال با قسط مساوی که هر قسطی دوازده هزار و پانصد لیره باشد»

«بیانک خواهد پرداخت.»

«فصل چهارم - نیز در مدت همان چهل سال شمسی در هر سال دولت علیه»

«ایران تنزیل صدوشش آن مبلغ را از اصل وجه استقراض را که در اول آن سال بر ذمه اش»

«بابت بوده است تصفی در روز آخر ششماه اول و نصف دیگر را در آخر همان»

«سال بیانک خواهد داد یعنی دولت در مدت چهل سال بابت تفصیل فرغ»

«خواهد داد.»

«..... سال اول ۱۵ نوامبر ۱۸۹۲ سال چهارم ۱۵ مه ۱۹۳۲»

«فصل پنجم - ضمانت اداء وجه استقراض عایدی گمرکات بنادر خلیج فارس»

«خواهد بود (بوشهر - عباسی - لنگه - شهر شیراز) باین معنی که چهل فقره و جیبی»

«دراکه بتفصیل فوق در چهل سال از بابت اصل و فرغ باید بیانک بدهد در چهل طغرا»

«ورقه دواتی حواله بوزارت جلیله مالیه میدهد و وزارتخانه مزبوره قبولی نوشته»

«و ثبت وزارت امور خارجه کرده بیانک خواهد داد و در هر سال بانک ورقه که متعلق»

«بآن سال است تسلیم وزارتخانه مزبوره کرده و جهش را از خزانه خواهد گرفت»

«هرگاه بجهتی از جهات خللی در وجه یکی از گمرکاتیکه بضمانت رفته اند وارد»

«بیا بد دولت ایران معادل آن وجه را از وجه گمرکی دیگر که خود دولت معین»

«خواهد کرد برداشته در ازاء قرض سالیانه خود خواهد داد.»

«فصل ششم - هرگاه در بین مدت چهل سال برای دولت علیه ایران محل جدید»

«معتبری حاصل شود که اعتبار آنرا سفارت انگلیس و بانک تصدیق نماید و بخواهد»

«وجه الضمانه را تبدیل بآن محل نماید چه از برای تمام مبلغ و چه از برای قسمتی»

«از آن محقق خواهد بود.»

«فصل هفتم - در مدت این چهل سال هر وقت دولت علیه ایران بخواهد تمام»

«و جیبی را که از بابت اصل در آن وقت بر ذمه اش باقی است یکدفعه بدهد و معامله را»

«فسخ نماید حق خواهد داشت.»

«فصل هشتم - دولت علیه ایران بیانک شاهنشاهی اجازه میدهد که برای تهیه»

«این پانصد هزار لیره استقراضی که بموجب چهل طغرا ورقه دولتی که در تصرف»

«بانک است سال بسال از دولت خواهد گرفت پنج هزار عدد سند استقراض که هر»

«یک یکصد لیره و شرائط استقراض در آن نهادرج باشد باسم دولت ایران در لندن»

«انتشار بدهد آن اسناد استقراض امضاء سفیر ایران در لندن و امضاء بانک»

«شاهنشاهی را که از برای این استقراض عامل دولت علیه است خواهد داشت.»

« در هر اداء دوازده هزار پانصد لیره از باب اصل استقراض بانك باید يكصد »
 « ويست و پنج عدد از آن اسناد استقراض يكصد لیره را با اطلاع سفیر ایران در »
 « لندن باطل کرده پس بگيرد و تحویل دولت ایران بدهد . »
 « این ورقه بتاريخ پانزدهم ماه ۱۸۹۲ عیسوی (يكشنبه ۱۸ شوال ۱۳۰۹ »
 « هجری قمری) در طهران نسختان نوشته ثبت دفتر وزارت امور خارجه ایران و »
 « سفارت انگلیس شده با اطلاع سفارت مزبوره مبادله گردید که انشاء الله تعالی »
 « بعد از پرداخت و اداء تمام مبلغ عین این سند را بانك مزبور باطله کرده بدولت »
 « ایران مسترد خواهد داشت . »
 « محل مهر و امضاء ناصرالدین شاه » ملاحظه شد صحیح است - الملك الله - «
 « السلطان ابن السلطان ناصرالدین شاه قاجار »
 « هو الله تعالی قرار نامه استقراض دولت علیه ایران که بمهر و دستخط جهانمطالع »
 « اقدس هایون شاهنشاهی خلد الله ملكه و سلطانه موشح و مضی شده در دفتر »
 « وزارت اعظم ایران ثبت و ملاحظه شد صحیح است امین السلطان »
 « قرار نامه استقراض دولت علیه ایران که موشح بدستخط مبارک شاهنشاهی و مشرف »
 « بمهر مهر آقا اقدس اعلی است در دفتر وزارت جلیله امور خارجه دولت علیه ایران »
 « ملاحظه و ثبت شد فی شهر شوال المکرم ۱۳۰۹ »

پس از گرفتن این وام از بانك شاهنشاهی چنانکه در جای خود اشاره رفت چون سیاست دربار و دولت ایران متغییر بروسیه شده بود ناصرالدین شاه و مخصوصاً امین السلطان میخواسته از روسها مبلغ هفتصد هزار لیره قرض بگیرند و از این پول قرض بانك شاهنشاهی را بپردازند و بقیه را بمصارف بیهوده درباری برسانند .
 با آنکه در این باب مدت ها مذاکراتی بین طرفین بعمل میآمد مگر به نتیجه نرسید تا ناصرالدین شاه بقتل رسید .
 برای مزید اطلاع عین گزارش محرمانه ای را که سفارت ایران در پترزبورگ راجع باین موضوع و جریان رقابت روسها و انگلیسها را در دادن وام برای امین السلطان صدر اعظم بطهران فرستاده ذیل نقل مینمایم .

« سفارت دولت علیه ایران در پترزبورگ
 شماره ۱ مورخ ۳ شهریور ۱۳۱۲ (۲۹ آوریل ۱۸۹۵) »

قریبان حضور مبارکت شوم بعد از زیارت تلفراف رمزیکه در خصوص استقراض هفتصد هزار لیره انگلیسی باقتضای چاکر جان تارشر فسدور یافته بود باجناب مسیو بطسوف که بفرات آمده بود در آن باب مذاکره شد مومی الله اظهار داشت که این مسئله نازکی ندارد و حالا دو سال است که در طهران مطرح مذاکره میباشند و وقتی که عمل روزی در ایران بهم خورد اعلیحضرت اقدس شاهنشاهی روحانفاده با کمال عجله متمهه شدند که بانگلیسها نیم میلیون لیره پول بدهند و همانوقت بانك شاهنشاهی ایران را وکیل فرمودند که نیم میلیون مزبور را استقراض نماید و بانك شاهنشاهی نیز پول تز قرض صدی ده اول و بعد از قرار صدی هشت خواست این بود که در آن باب سفارت روس رجوع و تکلیف فرمودند و همینکه ما شروع بمذاکره کردیم ما را دست آویز نموده و بانگلیسها فرمودند که دولت روس از قرار صد شش پول میدهد و باین وسیله انگلیسها را راضی نمودند که وجه مزبور را از قرار صدی شش

بدهند و دادند پارسال هم از بانك دولتی عثمانی خواستند يك میلیون لیره انگلیسی بگیرند که نیم میلیون آنرا بقرض انگلیسها بدهند و نیم میلیون دیگر را دولت بمصارف دیگر برساند و بجهت وکیل بانك عثمانی بطهران آمد و تا بانك اندازه معامله خودشان را با دولت علیه تمام کرد ولی شرایط آن برای دولت ایران خیلی سخت بود از جمله شرط شده بود که دولت ایران کمربك مملکت خود را تماماً تضمین آن قرض فرمایند و در هر محل دسربك از جانب بانك عثمانی دو نفر صاحب منصب گذاشته شود لهذا همینکه مناز مسئله مطلع شدم و شرایط را تا این درجه سخت دیدم اعلیحضرت همایونی رابه نتایج ناگوار این کار ملتفت کرده و بهر قسمی که بود از این صرافت نداشتیم - پترزبورگ
 اعلیحضرت همایونی روحانفاده بتوسط جناب اعتماد السلطنه بدون اطلاع حضرت مستطاب اجل اکرم الشرف اعلیحضرت آقای صدراعظم بمن تکلیف فرمودند که هفتصد هزار لیره انگلیسی از دولت روس بجهت دولت ایران قرض یکم که پانصد هزاره لیره بانگلیسها بدهند و دو صد هزار لیره بانقسط مردم که بتأخیر افتاده و سایر صراف دولتی برسانند و حقیقت مطلب این است که من باور نکردم و خیال نمودم که باز میخواهند باین سبب مرایش کشیده و از انگلیسها قرض نمایند و باینکه تنزیل پول آنها را باین واسطه کمتر بکنند و علیهذا من این تکلیف دولت ایران را قبول نکردم حالا مجدداً بتوسط شازدافر در این خصوص تلفراف کرده اند این است که ما باز از حقیقت این مطلب مطمئن نیستیم و نمی دانیم که بعد از مذاکرات واقعا این پول را از ما قرض خواهند کرد و یا اگر انگلیسها بدهند در تالی خیار حلیه خودشان منصرف شده و باز از آنها خواهند گرفت .
 در مقابل این اظهارات مسیو بطسوف چاکر جان تار جواب داد در صورتی که دولت علیه ایران هر طوری که سفارت روس این مطلب را اظهار فرموده و سفارت خود در پترزبورگ تلفرافا بتوسط صدراعظم خود ماموریت داده است که گفتگو در آن باب نماید و سفارت رسماً سؤال و جواب مینماید که جای تردید در این مسئله نیست بعد از اینکه جان تار از این ره گذر بکلی او رامطمئن و خاطر جمع کرد مشارالیه اظهار داشت که برای این استقراض دو مسئله مشکل در پیش میباشد
 اولاً این است که تنزیل خیلی کم میدهند بعلم اینکه از قرار صدی چهار حالا هیچکس بدولت ایران پول نمی دهد .
 ثانیاً عمده ایراد وزیر مالیه اینست که اگر واردات کمربك ایران که تضمین این پول داده میشود قریباً کفایت اصل و فرغ آنرا نکرد دولت ایران از کدام محل می تواند این پول را ادا نماید .
 چاکر گفت که شش ماه قبل بر این پانزده میلیون و هشتصد و بیست هزار لیره انگلیسی بدولت چین دولت روس از قرار صدی چهار قرض داد حالا هفتصد هزار لیره چه قابلیت دارد که در خصوص قرض آن با دولت دوست و همسایه گفتگو نکنید و در اینکه واردات کمربك ایران در هفتاد سال کفایت اصل و فرغ این پول را خواهد کرد هیچ جای تردید نیست مسیو بطسوف گفت صحیح است که دولت روس بدولت چین آنقدرها پول از قرار صدی چهار داد ولی تمیناید که در مقابل دولت روس چندر منافع پولطیکسی و سیاسی برد که در باره ایران هیچیک از آنها ملحوظ نیست و من خودم می دانم که البته واردات کمربك ایران کفایت آن پول را خواهد داد ولی وزیر مالیه این مسئله را بمیان آورد و وقت میکرد بالاخره بعد از گفتگوهای زیاد جناب وزیر مختار را با خود متفق کرده و مشارالیه وعده صریح داد که در این باب از هیچ قسم همراهی و مساعدت کوتاهی ننماید امروز هم که زیارت تلفراف رمز تانوی حضرت مستطاب اجل اشرف امجد روحی فداه مفتخر گردید و از شرایطهم مطلع شد انشاء الله در همین روزها با خود جناب وزیر مختار اشرف اعلیحضرت ملاقات کرده و امیدوار است که موافق مامول بندگان حضرت مستطاب اشرف اعظم روحی فداه این امور خارجه را انجام بدهد عجالاً لازم بود که از سؤال و جواب خود با مسیو بطسوف خلطی عیارک و خدمت را انجام بدهد عجالاً لازم بود که از سؤال و جواب خود با مسیو بطسوف خلطی عیارک و مستحضر نماید .
 الامر الاجل الاکرم الاشرف الامجد العالی مطالع .»

۴- قرض سال ۱۳۱۷ هجری قمری (ژانویه ۱۹۰۰ میلادی)

قراردادی که برای گرفتن این وام توسط مظفرالدین شاه و امین السلطان بروسیه تزاری منعقد گردیده از تنگین ترین قرار داد هائی است که در تاریخ سیاسی ایران بامضاء رسیده و سالها ملت ایران را اسیر و برده تزاران روس ساخته بود .

در اواخر دوره سلطنت ناصرالدینشاه مخصوصاً از هنگامی که پانصد هزار لیره به عنوان خسارت کمپانی رژی بانگلیسها پرداخته شد مضیقه مالی دولت ایران روز بروز بیشتر میشد و چنانکه قبلاً دیدیم ناصرالدینشاه میخواست مبلغی در حدود هفتصد هزار لیره از روسها قرض کند تا مبلغ پانصد هزار لیره آنرا بپایان شاهنشاهی که بابت خسارت رژی پرداخته بود بپردازد و بقیه را بصارف دیگر برساند.

ناصرالدینشاه در ماه ذی القعدة ۱۳۱۳ هجری قمری بقتل رسید و مظفرالدینشاه بجای او نشست ولی امین السلطان کما فی السابق بر کرسی صدارت ایران باقی بود تا پس از چندی در تاریخ یازدهم ذی القعدة ۱۳۱۴ میرزا علیخان امین الدوله از تبریز بتهران احضار و بریاست وزراء و سپس در رجب ۱۳۱۵ هجری قمری بجای امین السلطان صدراعظم ایران شد.

مضیقه مالی خزانه از هنگامیکه مظفرالدینشاه بایک عده رجال طماع از تبریز برای اشغال مقام سلطنت بتهران آمد بواسطه مخارج و هزینه های فوق العاده بیشتر از پیش شد و این مضیقه بعدها که «شاه» هوس رفتن باروفا میکند زیادتر میگردد و در نتیجه فکر گرفتن وام روز بروز تقویت میشد.

سرپرستی سایکس در «تاریخ ایران» مینویسد.

«مظفرالدینشاه در موقع قتل پدرش بعنوان ولیعهد در تبریز اقامت داشت و در هنگام مسافرت نامبرده به تهران نمایندگان انگلستان و روسیه با وی همراهی نمودند و با آنکه احساس ترس و نگرانی میشد که ممکن است برادرش برای رسیدن بتخت سلطنت با وی شروع بمبارزه نمایند اما چون آنها قبلاً همکاری واتحاد خود را اعلام کرده بودند شاه بدون مخالفت وارد تهران شد و با آرامش تاجگذاری کرد.

بطور کلی گمان میرفت که ناصرالدینشاه برای جانشین خود خزانه پری گذارده است ولی پس از بازرسی خزانه معلوم شد مبلغ ناچیز و با اصلاً پولی در آن نیست و شایعات مربوط به میلیونها اندوخته کاملاً بی اساسی است.

شاه جدید که سلامت و صحت خوبی نداشت مایل بود که بلافاصله پس از تاجگذاری مسافرتی بخارج بتماید و مخصوصاً میل داشت در (Contrexeville) (۱) بمعالجه بپردازد ولی بدون تردید یکی از آرزوهای او این بود که در این مورد از پدر خود تقلید کند و از خوشگذرانیهای اروپا لذت برد علاوه در میان گروهی از مشایین و همراهانی محصور بود که ضمن اظهار تبریک اظهار امیدواری زیادی جهت دریافت پاداش خدمات گذشته مینمودند.

میگویند امین الدوله (۲) که در بین مردم به نیکنامی معروف بود میخواست در شئون مختلف مملکت اصلاحاتی بنماید از جمله برای ازدیاد درآمد دولت بر آن میشود از یک کشور

۱ - از دهکده های ناحیه وژ در قسمت شرقی فرانسه که دارای آبهای معدنی میباشد

۲ - مرحوم محمدتقریبی راجع بامین الدوله در مجله یادگار چنین مینویسد.

«حاجی میرزا علیخان سینکی پسر مرحوم حاجی میرزا محمدخان مجدالملک متولد هشتم ماه ذی القعدة از سال هزار و دوست و پنجاه و نه قمری در علم، آن آرزوهای معروف عهد ناصرالدینشاه و مظفرالدینشاه مشهور به آزادیخواهی و معارف دوستی و اصلاح طلبی که در عهد مظفرالدینشاه یعنی در سال ۱۳۱۵ بمقام صدارت تیز رسید وی خط ملیحی مینوشت که با سواد بسیار امین الدوله معروف شده بود بسیار کسان تقلید خط و انشاء او را که آن نیز انشاء موجز و شیرین بود مینمودند و قاتش بمرض کلیه در شب جمعه بیست و ششم شهر سفر سینه هزار و سیصد و بیست و دو قمری در لخته نشانی کیلان که بعد از صدارت و روی کار آمدن میرزا علی اسفراخان امین السلطان به آنجا تبعید شده بوده اتفاق افتاد

بین شصت و سه»

بیطرف (بلژیک) مستشارانی استخدام کند و همچنین برای رفع مضیقه مالی و انجام کارهای عمرانی کشور از یک دولت بیطرف مبلغ وام بگیرد.

متأسفانه این اقدامات نه تنها فایده ای برای ایران نداشت بلکه بالعکس چنانکه خواهیم دید بعدها موجب مقاسد و زیانهای جبران ناپذیری برای وطن ما شد.

بالاخره امین الدوله که برخلاف امین السلطان متمایل بسیاست انگلیسها بود چون موفق بگرفتن وام از یک کشور بیطرف نشد بواسطه اصرار و فشار مظفرالدینشاه سا انگلیسها وارد مذاکره برای گرفتن قرضی بمبلغ دو میلیون لیره انگلیسی میشود.

با آنکه این مذاکرات با حرارت بعمل می آمد و با جدیت تعقیب میشد به نتیجه ای نرسید زیرا اولاً مبلغی را که دولت ایران تقاضا میکرد انگلیسها زیاد میدانستند و وثیقه آنرا کافی نمیشمردند

ثانیاً شرایط پیشنهادی دولت انگلیس فوق العاده سنگین بود

سروالتین چیرول انگلیسی در کتاب خود راجع باین موضوع مینویسد.

هنگامی که مظفرالدینشاه با سلطنت رسید خزانه ایران را پیش از آنچه تصور میشد خالی یافت مخارجی که در هر تغییر سلطنت پیش می آید خیلی زیاد است. در سال ۱۸۹۸ (موقع صدارت میرزا علیخان امین الدوله) دولت ایران فوق العاده در مضیقه مالی بود بخصوص که شاه قصد سفر اروپا را هم داشت. در این وقت پولی در بساط نبود که شاه بتواند با آن پول باروفا برود حتی برای مخارج عادی هم پول نداشتند. دولت ایران بفکر افتاد از خارج قرض کند.

دولت ایران از بانک شاهنشاهی خواست که از بازار لندن تحقیق نماید که آیا ممکن است این قرض در آنجا فراهم شود؟ نتیجه تحقیقات آن شد که گفتند تا دولت انگلیس جداً از این موضوع حمایت نکند انجام این قرض ممکن نخواهد بود. در آن تاریخ وزیر مختار انگلیس در طهران سرمور تیردوراند (۱) بود که کوشش زیادی بکار میبرد که این قرض عملی گردد ولی نتیجه نداد زیرا مقامات مربوطه لندن تردید داشتند و تعلل میکردند.

وثیقه ای که دولت ایران میداد عبارت بود از عایدات گمرکات جنوب و این وثیقه مناسب بود چونکه ما در جنوب ایران منافع مهم سیاسی و اقتصادی داریم و بهتر بود که غیر از خود دولت انگلیس کسی در آنجا ما را رهی نکند و دخالتی نداشته باشد.

آیا لزومی داشت که گمرکات همانطور که سرمایه داران اصرار داشتند بادت خود ما اداره شود؟ و یا بهتر نبود بنحویکه دولت ایران پیشنهاد میکرد خود اینها اداره کنند و اگر در عمل نواقصی پیدا شد آنوقت مداخلت بکنیم؟ در اینجا بود که مذاکرات به بن بست رسید و نتیجه ای نداد. با آنکه در آخر کار بواسطه مضیقه شدید مالی ایران بانک شاهنشاهی حاضر شد که در صورتی که گمرکات بوشهر و کرمانشاه بادت عمار بانک اداره شود مبلغ پنجاه هزار لیره برای رفع احتیاجات فوری بدولت ایران بپردازد مهلاً این بار نیز بمسامحه گذشت و مذاکرات بجائی نرسید و در ضمن تقوذهای دیگر هم وارد شد و باین مذاکرات خاتمه داد.

نتیجه مذاکرات امین الدوله با انگلیس با اینچاه رسید که انگلیسها پیشنهاد کرده مبلغ یک میلیون و دوویست و پنجاه هزار لیره برای مدت پنجاه سال با فر ع صدی پنج بدولت ایران بدهند و در عوض تمام مالیات مملکتی و درآمد گمرکات جنوب را در دست بگیرند و حتی پیش نویس قرارداد این وام را در هفت فصل تهیه کردند.

در فصل چهارم این قرارداد نوشته شده بود «علاوه بر کلیه مالیات مملکتی اعلیحضرت اقدس شهریاری بطور اختصاصی در ازاء این استعراض واگذار مینماید کل وجوه گمرکی

بنادر و نقاط وانه در خلیج فارس و ولایات کرمانشاهان و شیراز و محمره و آنچه که حالیه دولت بهر اسم و رسم مستحق مطالبه و اخذ است و آنچه را که از این بیعد مستحق مطالبه و اخذ باشد»

امین الدوله بواسطه حزم و احتیاطی که داشت با وجود اصرار و ابرام مظفرالدینشاه امضاء این قرارداد را با امروز و فردا میگذراند .

خودداری امین الدوله یکی بواسطه کمی مبلغ و شرایط سخت مخصوصاً وثیقه سنگینی بود که انگلیسها میخواستند و دیگر بواسطه تهدید روسها بود .

بهر حال چون امین الدوله موفق بگرفتن این وام نگردید در تاریخ ۱۵ محرم ۱۳۱۶ هجری قمری (۵ ژوئن ۱۸۹۸) مجبورا از صدارت استعفا داد و بقریه « لشت نشا » چهار فرسنگی رشت رفت .

بعد از استعفا امین الدوله چند روزی میرزا محسن خان مشیرالدوله بریاست وزراء منصوب شد و سرانجام در ماه ژوئیه ۱۸۹۸ امین السلطان از قم بتهران احضار گردید و مجددا در ماه اوت همانسال بر کرسی صدارت ایران قرار گرفت .

در خلال این مدت که صحبت از تغییر صدراعظم ایران میرفت انگلیسها که فهمیده بودند بازیکر صحنه سیاست ایران امین السلطان « روسوفیل » خواهد بود بفعالیت شدیدی دست زدند و نامه‌هایی که در حقیقت اتمام حجت بود بدولت ایران نوشتند از جمله بانك شاهنشاهی در ماه ربيع الاول ۱۳۱۶ هجری قمری نامه ذیل را بعنوان میرزا نصراله خان مشیرالدوله وزیر امور خارجه ایران مینویسد

« بانك شاهنشاهی

« ۲۳ ژوئیه ۱۸۹۸

« ۳ شهر ربيع الاول ۱۳۱۶

« خدمت جناب مستطاب اجل اکرم آقای مشیرالدوله وزیر امور خارجه »
« دامت شوکته العالی

« با کمال احترام خاطر مبارک جناب مستطاب اجل عالی را مسبوق میداریم از اینکه»

« اداره بانك شاهنشاهی تا الساعة بر شرایط يك میلیون و دوست و پنجاه هزار لیره »

« انگلیسی استقراض که در قرار نامه بخط انگلیسی نوشته شده و بنظر مبارک رسیده»

« باقی وثایب هستند و جواب اظهارات ما باید در ظهر سه شنبه ۲۷ ماه ژوئیه حالیه مطابق»

« باهتقم شهر حال با اداره مرکزیه لندن بانك داده شود و اگر در موقع مذکور جواب»

« به آنها نرسد موسسین مجلس استقراض متفرق گشته از این فقره صرفنظر خواهند نمود»

« و بعد از آن دیگر ابواب مکاتبه و مغایره مسدود خواهد شد زیاده عرضی »

« نیست رایینو .»

دوروز بعد سفارت انگلیس نیز این نامه را مینویسد .

« جناب مستطاب اجل اکرم افتخما با کمال احترام تصدیق افزایش گردد .

« در روز پنجشنبه گذشته بجناب مستطاب اجل عالی اظهار داشت که دوستدار یقین دارد»

« این تکلیف که مبلغ وجه استقراض را به دو میلیون برساند نمیتواند قبول نمایند چرا»

« که وثیقه آن بقدر کفایت نیست حال جناب مستطاب اجل لاردسالیسبوری تلگرافا »
« بدوستدار اطلاع داده اند که بانك قبول نمیکند که تکفل زیاده از همان مبلغ را بنمایند»
« همین مطلب راهم بر رئیس بانك اطلاع داده اند از قرار معلوم مشارالیه هم سوادى از »
« آن تلگراف بجهت جناب مستطاب اجل عالی فرستاده است و بقیه ترجمه تلگراف »
« جناب اجل لاردسالیسبوری از قرار ذیل است .

« (زحمت زیاد بدولت اعلیحضرت پادشاه انگلستان و سفارت وارد آمده و بواسطه »

« اظهارات اکیده دولت ایران که در این کار همراهی بعمل آید بالقی مغایر تلگراف »

« شده است مغایر و زحمات بانك هم زیاد از اینها بوده اگر دولت ایران میتواند که »

« بی قرض بسازد ماشکایتی نداریم و این در صورتی است که مراجعه بمعامله دیگری »

« نه نمایند که منافعی مصالح دولت انگلیس و با بانك بوده باشد چرا که بعد از آنچه »

« گذشته است نمیتوانیم از ادعای بانك صرفنظر کنیم اگر از آنطرف دولت ایران به »

« خواهد باین قسم شروطی که بانك شاهنشاهی قبول کرده است از جای دیگر استقراض »

« نماید حق رنجش کلی خواهیم داشت) .

« در این موقع احترامات فائقه قلبی خود را تجدید مینمایم .

« فی پنجم شهر ربيع الاول ۱۳۱۶ محل امضاء وزیر مختار انگلیس (سر مور تیر دوراند) »

والتین چیرول در دنباله شرحی که راجع باین قرض نوشته و قبلاً قسمتی از آن نقل

گردید مینویسد .

« حال در این موضوع نفوذ دولت امپراطوری روس بود که با این قرض مخالفه میکرد همانطور که

مخالفت خود را بانك قرضی که دولت انگلیس میخواست بچین بدهد در ژانویه ۱۸۹۸ در یکین عنوان کرد و

نگذارد انجام شود ؟

بهر حال مشکل است که در این باب اظهار عقیده کرد .

روسها غیر مستقیم فشار خود را بوسیله دوستان درباری خویش بشاه وارد می آوردند و نباید علت اصلی

همین بود و در هر صورت معامله انجام نشد .

مستقیقه مالی و بی پولی خزانه دولت ایران فقر و بیچارگی مردم افزوده میشد و امین الدوله که مقتون ه

طرفداری انگلیس بود از نظر شاه افتاد و انايك اعظم با حمایت دولت روسیه بار دیگر صدارت منصوب شد .

مطابق نقشه بانك روس و چین موسسه‌ای که بنام بانك استقراضی تحت نظر وزیر مالیه روس تاسیس شده

بود و مسلم بود شعبه‌ای از بانك دولتی روسیه است پس از رد کردن پیشنهاد دولت انگلیس که این قرض

را دولتی انگلیس و روس بایران بدهند حاضر شد که این قرض بشتهایی از طرف روسها بدولت ایران

داده شود .

امین السلطان که برخلاف امین الدوله متمایل بسیاست روسها بود در همان او ان صدارت

دنباله مذاکراتی را که برای استقراض بانك انگلیسها بعمل آمده بود قطع میکند و با سفارت

روس در تهران وارد مذاکره میشود و ضمناً تلگرافی بپیرزا رضاخان ارفع الدوله وزیر

مختار ایران در پترزبورغ مغایره مینماید که جدا با اولیای دولت روسیه برای استقراض

وارد مذاکره گردد .

ارفع الدوله پس از مذاکره‌ای که با کنت مورایف (۱) وزیر امور خارجه روس به

عمل می آورد طی شماره ۳۱۲ مورخ دهم شعبان ۱۳۱۷ ضمن گزارشی که بطهران برای امین السلطان صدراعظم میفرستد جریان این ملاقات را شرح میدهد
ارفع الدوله میگوید پس از آنکه بوزیر امور خارجه روسیه گفتم شاهه گو و وعده كك و مساعدت بمادادید و وزیر مختار شما در طهران در انجام این تقاضا وعده صریح داده است، وزیر امور خارجه گفت که ما بوزیر مختار خودمان نگفته ایم که در باب استقراض بایران وعده صریحی بدهد - ارفع الدوله در جواب میگوید .

«... چنانچه خودتان میدانید حالت حالیه ایران طور است که اگر شصت ملیون»
«فرانك قرض نكندنه اینكه خیالات حسنه بندگان اعلی حضرت قدر قدرت اقدس»
«همایونی روحنا فداه در باب نظم و ترتیب امور داخله و آبادی، مملکت و اصلاح خزانه»
«صورت وقوع نمیتواند پیدا کند بلکه احتمال يك بی نظمی داخله هم مظنون است.»
«صدراعظم سابق شصت ملیون فرانك از انگلیسها قرض کرده و پول در بانك»
«انگلیس حاضر و فقط منتظر امضای قرارنامه بودند که جناب اشرف آقای امین»
«الدوله معزول و حضرت مستطاب اشرف آقای امین السلطان بصدارت ایران منصوب»
«شده اول کاری که کردند قرارنامه استقراض انگلیس را بواسط دوستی و خواهش»
«روسها بهم زده و خواست این قرض را توسط آنها بکنند و هر قدر این استقراض بتاخیر»
«میافتد آنقدر دشمنان و مدعیان حضرت مستطاب معظم در پیشگاه فلك دستکاه»
«همایونی و نزدوزراء و غیره بر علیه ایشان بیشتر زبان درازی کرده و مورد ظمن و»
«ملامتشان میکنند که بواسطه دوستی روس استقراض انگلیس را بهم زده و دولت»
«را دچار اشکالات نمود حالا صریحا می گویم اگر چنانچه چند ملیون منات عجالتا»
«پیشکی بدولت ایران ندهید و وعده صریح ندهید که همینکه صرافخانه های فرنگستان بحال»
«بیاید عمل شصت ملیون فرانك استقراض را خواهد گذرانید و دولت ایران را آسوده»
«خواهید ساخت فی الفور حضرت صدارت پناهی است. فاش خواهند داد و جناب امین الدوله سرکار»
«آمده همان روز اول از انگلیسها شصت ملیون را خواهد گرفت اگر تصور کنید انگلیس»
«حالا پول نمیدهد اینطور نیست يك هفته قبل شارژ دار انگلیس بمن گفت که شصت»
«ملیون فرانك موجود و انگلیس حاضر است تنها این قرض را بدولت ایران بدهد»
«اگر در جواب این فقره کسی بگوید که دولت روس هم آنوقت اعلان جنگ»
«بایران خواهد کرد و دولت ایران استمداد مقاومت ندارد می گویم صحیح است و»
«چنین نیست که من از قوه خودمان بی خبر باشم ولی نباید فقره رژی و تلگراف مرحوم»
«میرزای شیرازی طاب ثراه را فراموش کرد که بيك تلگراف دريك روز در همه»
«ایران تماما قلیانها را شکستند و تنباکوها را آتش زده انگلیسها را مجبور کردند»
«که از رژی صرف نظر نموده از ایران بروند یقین دارم که با وضع حالیه علمای ملت»
«اعلان جهاد خواهند کرد و جمیع اهالی ایران بیچنان آمده و آتشی خواهند فروخت»
«که صد هزار قشون هم قادر بر اطفای آن نباشد»

ارفع الدوله در دنباله آن مینویسد که این گفته ها در وزیر امور خارجه روس اثر خوبی بخشیده و قرار شد که در اینکار مساعدت کرده ترتیبی برای آن بدهد .
بالاخره پس از ملاقاتهایی که با کنت موراووف وزیر امور خارجه میکند می گوید که

«... کنت موراووف اعلان میکند که دولت روس راضی میشود که شصت ملیون»
«فرانك برای ایران قرض کند بضمانت جمیع گمرکات ایران. باستثنای خلیج فارس»
«و خود فارس و در صورتیکه واردات گمرکات کفایت نکند جمیع واردات ایران»
«در عوض این قرض ضمانت میشود سه شرط»
«اولا دولت ایران متعهد شود که تا ادای این شصت ملیون هیچ قسم قرض دیگری»
«از خارجه نکند .

«ثانیا باید از این شصت ملیون قرض سابق روس وانگلیس داده شود (۱)
«ثالثا - دولت ایران قرارنامه سابق را تجدید کرده و متعهد شود که تاده سال»
«غیر از دولت روس بدولت دیگری امتیاز راه آهن در ایران ندهد...»
ارفع الدوله با اقدامات خود ادامه میدهد و برای تعدیل شرایط پیشنهادی روسها ملاقاتهایی بعمل میآورد و سپس بتاريخ همان دهم شعبان ۱۳۱۷ (پنجشنبه ۱۴ دسامبر ۱۸۹۹) از پترزبورغ گزارشی بشرح ذیل برای امین السلطان بطهران میفرستد
«سفارت دولت علیه ایران در پترزبورغ»
«۱۰ شعبان ۱۳۱۷ نمره ۳۱۳»

«يك روز بعد از ارسال مراسله غیر رسمی بانضمام ترجمه مضمون تلگراف»
«بندگان حضرت مستطاب اجل اشرف امجد اکرم افخم اعظم روحی فداه نزد»
«وزیر امور خارجه روس معزی الیه چاکر را بمنزل خود دعوت نموده گفت بموجب»
«کاغذ شما در باب استقراض اقدامات کرده ام شما هم با وزیر مالیه ملاقات و گفتگوی»
«شرایط آنرا بعمل بیاورید و همین امروز به حضرت مستطاب اجل اشرف آقای»
«صدراعظم تلگراف بکنید که اولیای دولت روس از دیدن ایشان در مسند صدارت»
«همیشه خوشوقت بوده و خواهند بود و هر قسم سعی را در استحکام ایشان و اجرای»
«مقاصد اولیای دولت ایران بعمل خواهند آورد چاکر عصر همانروز نزد وزیر مالیه»
«رفت معزی الیه، بعد از گفتگوی زیاد گفت بهتر است قرار بگذاریم فردا سه نفری»
«در منزل وزیر امور خارجه مجلس کرده و متفقاً قرار بکنار را بدهیم والا اگر شما»
«باهر يك از ما همیشه جدا گانه گفتگو نمائید این مطلب خیلی طول خواهد کشید و»
«اتفاق در میان مشکل خواهد بود فردای آن یکساعت از ظهر گذشته بر حسب خواهش»
«مکتوبی چاکر وزیر خارجه، جناب وزیر مالیه و چاکر را قبول کرد و در ابتداء»
«مجلس همان شرائط اولی را که تکلیف کردند چاکر فردا فرد عیوبات و عدم امکان»
«آنها را بمعزی الیهما بیان کرده و در باب تکلیف ایشان بدولت ایران برای تمهید»
«عدم استقراض دیگری بدون اجازه دولت روس چاکر گفت که قبولی این فقره»
«با استقلال دولت علیه منافات دارد و اگر بنا بر این باشد که باز شما در سر این مسئله»

۱ - منظور از قرض انگلیس همان قرض با صد هزار لیره انگلیسی است و همچنین منظور از قرض روسها ظاهرا طلا است که بانك تجارتي بین المللی مسكو بمبلغ ۳۵۲۹۷۹ تومان از ایران داشت و در ۲۷ رجب ۱۳۱۷ قرض ادای بین امین السلطان و نمایندگان آن بانك در تهران منعقد گردید که در هفت قسط تا ۲۶ جمادی الاولی ۱۳۱۸ منقلم آن بپنجادخت نمود و نیز پنجاه هزار لیره طلب بانك استقراضی روس بود .

«ایستادگی نمایند من ابد اراضی نشده و از این مأموریت خود استعفا خواهم کرد»
 «آخر الامر قرار بر این شد که مدت بقای این شرط را محدود نمایم و تکلیف»
 «کردند که دولت ایران متعهد بشود تا این قرض دولت روس را رد نکرده است»
 «استقراض دیگری نکنند و گفتند در حقیقت این قرار ضرری بحال و استقلال»
 «ایران ندارد و اسباب استخلاص آن است زیرا که تادولت ایران خاطر جمع»
 «نشود که راه استقراض مسدود شده دول خارج آسوده اش نخواهند گذاشت و»
 «این پول را هم گرفته فوراً تلف کرده بخیال قرض دیگری میافند و کم کم پست»
 «خانه و تلگرافخانه و سایر واردات ملک را رهن خواهند گذاشت و بالطبع»
 «کار ایران بسختی رسیده ما مجبور خواهیم شد که با دول دیگر در ایران سر»
 «بسر بگذاریم و الا زمین و مملکت روس بدرجه وسیع است که از عهده اداره»
 «آن با اشکال برمیآیم و ابدا در خیال توسعه خاک روس نیستیم و بهر قیمتی در»
 «استحکام دولت و ترتیب کارهای مملکت ایران مساعدت خواهیم کرد»
 «در باب شرط عدم بنای راه آهن ایران تاده سال دیگر و امتداد امنیت قدیم»
 «چا کر گفت که این فقره مصلحت خود دولت روس نیست و این قسم خیالات روس»
 «در انظار تمام فرنگستان و اهالی ایران مانع و سد راه تربیت بقلم خواهد رفت»
 «و جمیع روزنامه های داخله و خارجه هر روز فصلی در این فقره مینویسند ضرر»
 «و خسارتیکه از بی راهی هر سال بمال و جان و تجارت ایرانیان وارد میآید بهم»
 «عام واضح است بخودشاهم البته پوشیده نیست»
 «بعد از این اظهارات چا کر، گفتند پس شرط کنید که تا مدت ده سال دیگر»
 «فقط دولت روس حق ساختن راه آهن را داشته باشد اگر در ظرف این مدت»
 «بموجب اجازه مخصوص دولت ایران و قرارداد جدید دولت روس بشراط خوب راه»
 «آهن در ایران ساخته و حرف مردم و روزنامه نویس ها را قطع کرد فبها و الا دیگر»
 «آنوقت تکلیف از اولیای دولت ایران ساقط خواهد بود در همان مجلس که یک ساعت»
 «و نیم طول کشید قرار شد این ترتیبات جدید را که گفتند تا انجام عمل خیلی محرمانه»
 «باشد و تلگرافاً بعرض برسانند که اگر قبول فرمایند به مابقی مذاکرات و»
 «شرایط که تقریباً موافق همان قرارنامه مرسوله وزارت جلیله خارجه خواهد شد»
 «در تانی شروع کرده و عمل استقراض شصت ملیون فرانک را ختم نمایم وزیر»
 «مالیه گفت که وجه مزبور یا به بانک دولتی روس یا بانک دیگر بطرز بورغ»
 «حواله داده خواهد شد حال منتظر دستور العمل و جواب تلگراف هشتم که»
 «بهرچه امر شود اطاعت کنند زیاده جسارت است الامر الاجل الا شرف روحی فداه»
 «مطاع محل مهر الراجی رضا»

خلاصه بعد از این مذاکره و مذاکرات دیگری که بین طرفین بعمل میآید در شرایط استقراض توافق حاصل و قرار داد آن تنظیم میشود و میرزا رضا خان ارفع الدوله وزیر مختار ایران در بطرز بورغ بنماینده گی از طرف دولت ایران آنرا امضاء میکنند .

از لحاظ تأثیری که شرایط تنگین این استقراض در شئون اقتصادی و سیاسی ایران
 به است متن آنرا در اینجا نقل مینمایم .
 « ترجمه قرارداد ۲۲ میلیون ونیم منات استقراض ۱۹۰۰ از قرار تنزیل صدی -»
 « پنج طلا »
 « مابین امضاء کنندگان ذیل جناب آقای میرزا رضا خان ارفع الدوله آجودان مخصوص»
 « و مامور فوق العاده و وزیر مختار اعلیحضرت پادشاه ایران از یکطرف و بانک استقراضی»
 « از طرف دیگر مواد ذیل منعقد گردیده است .
 « فصل اول - بر طبق فرمان اعلیحضرت پادشاه ایران مورخه ۴ جمادی الاول ۱۳۱۷»
 « (مطابق ۳۰ اوت ۱۸۹۹ مسیحی) دولت امپراطوری ایران با انتشار یک استقراض»
 « مملکتی که جمع حساب آن اسامعادل ۲۲ میلیون ونیم منات میشود اندام خواهد نمود (یک»
 « منات معادل ۱ امپریال بوده و شاه ۱۷ دولی ۴۲۴ هزارم دولای طلا مطابق»
 « قانون مسکوکات ۱۹/۷ ژوئن ۱۸۹۹ خواهد بود .
 « این استقراض با تنزیل صدی پنج از اصل اسمی آن بوده و باسم (استقراض ۱۹۰۰»
 « دولت ایران از قرار تنزیل صدی پنج طلا) موسوم خواهد بود این مبلغ در مدت»
 « هفتاد و پنج سال تادیه خواهد شد .
 « فصل دوم - بانک استقراضی ایران بموجب امضای این قرار داد (استقراض»
 « ۱۹۰۰ دولت ایران از قرار تنزیل صدی پنج طلا) متعهد میشود که یک جمع حساب»
 « اسمی معادل ۲۲ میلیون ونیم منات را قبول نماید .
 « قیمت آن ۸۶ بعلاوه $\frac{2}{3}$ درصد از اصل سرمایه اسمی بکسر یک بعلاوه دو در»
 « صد (که برای جبران مخارج انتشار و تبر و ترتیب اسناد و غیره معین شده) است»
 « میشود که بقیمت خالص ۸۵ در صد و یا ۱۹۱۲۵۰۰۰ منات بعلاوه منافع معینه»
 « خواهد بود .
 « فصل سیم - برای کلیه جمع حساب (استقراض ۱۹۰۰ دولت ایران از قرار تنزیل»
 « صدی پنج طلا) دولت علیه ایران یک تمهیدنامه عمومی بروسی و ایرانی که دارای امضای»
 « قانونی ایرانیها بوده باشد تهیه خواهد نمود .
 « تمهیدنامه مذکوره ب اداره بانک استقراضی ایران در سن پترزبورغ تسلیم میشود»
 « که آن را تا موقع استهلاك کامل این استقراض نزد بانک مملکتی روسیه امانت»
 « خواهد گذارد .
 « فصل چهارم - تمام عایدات کل گمرکات دولت علیه ایران باستثناء گمرکات فارس»
 « و بنادر خلیج فارس ایران در ضمانت (استقراض ۱۹۰۰ دولت ایران از قرار تنزیل»
 « صدی پنج طلا) خواهند بود .
 « عایدات گمرکات عبارت هستند از عایدات موجوده و همچنین از عایدات گمرکاتی»
 « که برای مدت یکسال مالیه (از ۲۱ مارس ۱۸۹۹ الی ۲۰ مارس ۱۹۰۰) اجاره»

- « داده شده و عایدات گمرکاتی که توسط دولت اداره میشود . واضح است که این »
 « استقراض بالنسبه بتمام سایر دیون در خصوص عایدات جزئی یا کلی از گمرکات »
 « فوق الذکر دولت امپراطوری ایران (که میتواند مقید بیهضی قراردادهای سابق »
 « و حالیه و با آتیه بوده باشند .) سمت اولویت مطلقه را خواهد داشت . »
 « فصل پنجم - کلیه عایدات گمرکات فوق الذکر (فصل چهارم) دولت امپراطوری »
 « ایران در طهران بیا نك استقراضی ایران پرداخته خواهد شد و از این عایدات قسط »
 « ششماهه در مدتیکه قبلامعین شده و ۷۵ سال خواهد بود موضوع میگردد و آن عبارت »
 « است از ۲۵۶۳۱۲۳ درصد از اصل اسمی بعلاوه يك چهارم درصد بابت حق کمیسیون »
 « قسط مذکور که هر قسطی ۵۷۸۱۴۴ منات میشود و موقع پرداخت آن از اول ژویه »
 « ۱۹۰۰ خواهد بود . »
- « فصل ششم - چنانچه عایدات مذکور که بیا نك استقراضی ایران پرداخته میشود »
 « جمع حساب آن در سال از مبلغ يك میلیون و صد و پنجاه و شش هزار و دوست و هشتاد »
 « و هشت منات تجاوز نماید بقیه آن باختیار خزانه دولت امپراطوری ایران گذارده »
 « خواهد شد و چنانچه وجوهی را که دولت امپراطوری ایران میپردازد معادل مقدار »
 « مبلغ مذکور نباشد و موعد قسطی هم بگذرد بموجب همین قرارداد دولت امپراطوری »
 « ایران با بانك استقراضی موافقت نموده بیا نك مذکور حق تفتیش واقعی در موضوع »
 « اخذ عایدات گمرکات مذکور (فصل چهارم) برای تحقیق جمع حساب عایدات »
 « خواهد داد این حق تفتیش و تحقیق در صورتیکه اقساط ششماهه توسط عایدات »
 « مذکور کاملاً پرداخته شده باشد بموقع اجراء گذارده نخواهد شد »
- « فصل هفتم - در صورتیکه با وجود تفتیش فوق در فصل ششم مذکور است يك »
 « تاخیر جدیدی در پرداخت اقساط ششماهه حاصل شود بانك استقراضی ایران حق »
 « خواهد داشت که بحساب دولت امپراطوری ایران بتاسیس اداره مستقیمی برای تمام »
 « گمرکات دولت علیه ایران باستثنای گمرکات فارس و بنادر خلیج ایران که در تحت »
 « اداره خزانه دولت امپراطوری ایران باقی خواهند ماند اقدام نماید . »
 « تاسیس این اداره بشروط ذیل خواهد بود . »
- « الف - انتخاب اعضاء با بانك استقراضی ایران خواهد بود ولی مخصوصاً اداره »
 « مذکور بایستی از اعضائی که اتباع دولت علیه ایران بوده باشند تشکیل یابد به »
 « استثنای ۲۵ نفر از روسا که برای انتخاب آنها بانك مذکور اختیارات تامه »
 « خواهد داشت »
- « ب - بانك مذکور مقید است که تعرفه های قانونی را مجری داشته و حقوق »
 « گمرکی موجوده را دریافت دارد و بدون رضایت دولت امپراطوری ایران بحقوق »
 « مذکور اضافه ننماید . »
- « ث - دولت امپراطوری ایران حق تفتیش این اداره را برای خود »
 « محفوظ میدارد . »

- « د - مخارج اخذ عایدات و اداره و همچنین دو قسط ششماهه از عایدات مذکور »
 « موضوع گردیده بقیه چنانچه چیزی باقی بماند باختیار دولت امپراطوری ایران »
 « گذارده خواهد شد . »
- « فصل هشتم - در صورتیکه عایدات گمرکات حاصله از اداره بانك (فصل ۷) »
 « برای پرداخت کامل يك قسط ششماهه غیر مکفی بوده باشد دولت امپراطوری ایران »
 « تهیه يك ضمانت نامه منضمی خواهد نمود . تعیین نوع این ضمانت نامه منضمی »
 « بموافقت مخصوصی بین دولت امپراطوری ایران و بانك استقراضی ایران »
 « خواهد بود . »
- « فصل نهم - حاصل خالص (استقراض ۱۹۰۰ دولت ایران از قرار تنزیل »
 « صدی پنج طلا) (فصل دوم) بطریق ذیل باختیار دولت علیه ایران گذارده »
 « خواهد شد . »
- « الف - مبلغی معادل ۱۵۵۵۳۶۰ منات و ۵۳ کیک یا ۱۵۶۳۹۰۰ قران بعلاوه »
 « منافع مبینه و همچنین براتهایی که وجب آن قبلاً دریافت شده توسط بانك استقراضی »
 « ایران برای پرداخت حاضر خواهد بود . »
- « ب - بانك استقراضی ایران قبلاً اعلانات مقرر را نموده تمام استقراض یا »
 « قرضی که دولت امپراطوری ایران از بازار انگلیس و با توسط بانك شاهنشاهی »
 « ایران نموده است بخصوص (قرض ۱۸۹۲ انگلیس از قرار تنزیل صدی شش او (آوانسی »
 « که تقریباً معادل دو میلیون و نیم قران میشود و از بانك شاهنشاهی ایران دریافت »
 « گردیده است) اصلاً و فرعا خواهد پرداخت . مبلغ لازم برای پرداخت های مذکور »
 « بحساب لیره استرلینک از قرار نرخ معوضه لندن به بورس سن پترزبورغ از حاصل »
 « خالص استقراض ۱۹۰۰ دولت ایران از قرار تنزیل صدی پنج طلا) کسر و نقصان »
 « خواهد گردید . »
- « ث - بقیه مبلغ خالص استقراض مذکور بطریق ذیل باختیار دولت امپراطوری »
 « ایران گذارده خواهد شد »
- « ۱ - در سن پترزبورغ بوسیله تمسکات اعتباری و یا شمش های نقره که بحساب »
 « دولت امپراطوری ایران و بمنافع دولت مذکور با اهما مات بانك که حق السعی »
 « خرید خود را منظور خواهد داشت خریداری شده است . »
- « ۲ - در طهران نیز بوسیله تمسکات اعتباری و یا شمش های نقره مخارج ارسال »
 « شمش های نقره بدولت امپراطوری ایران تعلق خواهد یافت »
- « ۳ - در انتقال (تحویل) به لندن و پاریس و برلن و یا شهرهای دیگر روسیه »
 « غیر از سن پترزبورغ بانك استقراضی ایران حق السعی خود را برداشته بشرخ روز »
 « تسلیم خواهد نمود »
- « ادا بقیه مبلغ استقراضی بچهار دفعه که هر يك بادیتری يك ماه فاصله داشته »
 « باشد تحویل و پرداخت خواهد شد که قسط اول آن بمبلغ ۱۸۷۵۰۰۰ منات و »
 « بلافاصله بعد از امضای این قرارداد پرداخته شده و سه قسط سایر بمنافع مساوی »

- » خواهند بود .
- » فصل دهم - برای بقیه حساب مذکوره در فصل نهم که بایستی پرداخته شود»
- » بانك استقراضی ایران يك حساب جاری مخصوص از قرار تنزیل صدی چهار در»
- » سال برای دولت امپراطوری ایران باز خواهد نمود .
- » این حساب از طرفی توسط يك قسمت از مبلغ خالص استقراض دارای اعتبار»
- » شده و از طرف مقابل بمصرف مبالغ معینه که توسط بانك بآدای قروض دولت امپراطوری»
- » ایران داده شده خواهد رسید و نرخ استفاده بین‌النہین مطابق فصل نهم باختیار»
- » دولت علیه ایران گذارده خواهد شد .
- » فصل یازدهم - بانك استقراضی ایران متعهد میشود باینکه از بانك شاهنشاهی»
- » ایران در پرداخت اصل اسمی (استقراض ۱۸۹۲ . انگلیس از قرار تنزیل صدی شش)»
- » که جمع حساب اصلی آن معادل ۱۵۰۰۰۰۰ میشود در همان تاریخ که دولت»
- » امپراطور ایران برای بانك مزبوره معین کرده است سقت جوید (فصل نهم و)»
- » همچنین متعهد پرداخت تمام سایر استقراضات و قروضی که توسط بانك شاهنشاهی»
- » ایران دولت امپراطوری ایران نموده است خواهد بود .
- » بانك استقراضی ایران مبالغ معینه که برای ادای استقراض و قروض فوق‌الذکر»
- » تخصیص داده شده الی تاریخی که توسط دولت امپراطوری ایران برای پرداخت»
- » آنها معین خواهد شد نزد خود محفوظ میدارد مطابق اعلانات قبلی مقیده (فصل»
- » نهم د) اسنادیکه وجوه آنها ادا میشود و متعلق است به (استقراض ۱۸۹۲ انگلیس)»
- » از قرار تنزیل صدی شش) بهمان طرز و تدریجی که ماخوذ میشود باختیار دولت»
- » علیه ایران گذارده خواهد شد .
- » فصل دوازدهم - بانك استقراضی ایران برای اینکه شاید بتملک وجوهیکه به»
- » دولت امپراطوری ایران مساعده داده شده موفق شود بموجب همین قرارداد حق»
- » انتشار یکقرضه ایران را با اصول ذیل برای خود برقرار میدارد .
- » الف - استقراض دولت علیه ایران بضمانت دولت امپراطوری روسیه»
- » خواهد بود .
- » ب - جمع حساب اسمی استقراض ضمانتی و نرخ منافع آن توسط بانك استقراضی»
- » ایران معین خواهند شد بطوریکه مبالغ خالص استقراض از بقیه (استقراض ۱۹۰۰ دولت»
- » ایران از قرار تنزیل صدی پنج طلا) که ادا نشده است تجاوز ننماید و استقراض ضمانتی»
- » مذکوره بایستی در مدتی که قبلاً معین شده است کاملاً برای استملاک (استقراض»
- » ۱۹۰۰ دولت ایران از قرار تنزیل صدی پنج طلا) پرداخته شود»
- » ث - اسنادی که نوشته خواهند شد بمناسبت بوده و به پول خارجی بکلی مساوی»
- » با وجهی که در استقراضات دولت امپراطوری روسیه قبول شده است معین»
- » خواهد شد .
- » د - تمام اسناد استقراض مذکوره بطور همیشگی از تحمیل کلیه مالیاتهای ایران»
- » که حالیه برقرار هستند و یا اینکه بعدها برقرار خواهند شد معاف میباشند و»

- » همچنین از کلیه ماخوذاتی که از طرف دولت امپراطوری ایران باشد معاف»
- » خواهد بود .
- » تمام سایر امور واجب بانشار و اسناد و اداره استقراض و غیره بمیل بانك»
- » استقراضی ایران مرتب خواهند شد .
- » ف - بانك استقراضی ایران تمام مخارجی که از انتشار و اداره استقراض دولت»
- » علیه ایران بضمانت دولت روسیه حاصل میشود بمعهده خواهد گرفت و انتشار احتمالی»
- » این استقراض هیچ مطابقتی با تعهداتی که دولت امپراطوری ایران بموجب این»
- » قرارداد در خصوص (استقراض ۱۹۰۰ دولت ایران از قرار تنزیل صدی پنج طلا)»
- » (فصل پنجم) نموده است نخواهد کرد .
- » فصل سیزدهم - دولت امپراطوری ایران حق تادیه (استقراض ۱۹۰۰ دولت»
- » ایران از قرار تنزیل صدی پنج طلا) را قبل از اتمام مدت استهلاك آن از ابتدای»
- » تاریخ غره ژانویه ۱۹۱۰ در صورتیکه ششماه قبل بانك استقراضی ایران رامستحضر»
- » نماید خواهد داشت .
- » در این موقع بانك استقراضی ایران میتواند بقیه مبلغ احتمالی استقراضی دولت»
- » علیه ایران بضمانت دولت امپراطوری روسیه را رد نموده و یا اینکه بمعهده خود»
- » در جریان باقی گذارد و بشرط اینکه بمعهده دولت امپراطوری ایران مخارجی»
- » تعلق نیابد .
- » فصل چهاردهم - مادامیکه (استقراض ۱۹۰۰ دولت ایران از قرار تنزیل صدی»
- » پنج طلا) کاملاً پرداخته نشده است دولت امپراطوری ایران بهیچ استقراض خارجی»
- » (ضمانتی یا غیر ضمانتی) بدون اینکه قبلاً موافقتی با دولت امپراطوری روسیه حاصل»
- » نماید مبادرت نخواهد نمود .
- » فصل پانزدهم - کلیه اختلافات حاصله که در موقع اجرای این قرارداد پیش»
- » میآید بواسطه توافقی که بین دولتین امپراطور روسیه و ایران حاصل خواهد شد»
- » حل و تصفیه میگردد .
- » فصل شانزدهم - این قرار داد در دو نسخه نوشته شده است که یکی از آنها»
- » برای دولت امپراطوری ایران و دیگری برای بانك استقراضی ایران تهیه شده است»
- » و این نسخه های قرارداد از هر گونه حقوق و تمبر روسیه و ایران معاف خواهد بود .
- » غره ژانویه ۱۹۰۰ (مطابق ۲۸ شعبان ۱۳۱۷ هجری قمری)»
- » بعد از امضای این قرار داد ارفع الدوله ضمن گزارشی که بتهران میفرستد از
- » زحمات و خدمات خود تعریف و تمجید میکند مظفر الدین شاه در حاشیه این گزارش
- » نوشته است .
- » هزار تومان انعام عجاله بارفع الدوله بدهید»
- » و در گزارش دیگر راجع بزحماتی که کارمندان سفارت ایران در پترزبورغ متحمل
- » شده اند مینویسد .

« بانصد تومان هم با جزای سفارت بدهید »

در اینجا باید یاد آور شد که انگلیسها با آن اصرار و ابرامی که ابتدا بر بی قرض دادن بایران داشتند و حتی تلگراف تهدید آمیز لرد سالیسبوری نخست وزیر انگلستان مبنی بر آنکه اگر دولت ایران « از جای دیگر استقراض نماید حق رنجش کلی خواهیم داشت » چرا عکس العمل شدیدی نشان ندادند و دولت ایران را در استقراض از روسها آزاد گذاردند .

علت این امر گرفتاری های زیاد انگلستان در نقاط مختلف جهان مخصوصاً خاور دور و جنوب افریقا و جنگ با بوئر ها و همچنین اختلاف با فرانسه و روسیه در اروپا بود که امپراطوری انگلستان را بیخطر انداخته بود و نمیتوانست در خاور میانه بیش از آن بار و سها مخالفت و دست و پنجه نرم نماید .

هنگامی که مظفرالدین شاه و امین السلطان این وام را از روسها گرفتند و قرارداد اسارت آمیز آنرا امضاء نمودند برای آنکه از تنفر عامه مردم نسبت بخود بکاهند شرحی در روزنامه رسمی ایران منتشر ساختند و چند دلیل واهی تیز برای عمل خود بیان کردند و در اینجا متن آن شرح را نقل مینمایم .

دولت ایران چهار قسم قرض داشت که ناچار باید یا قرار ادای آنها را بدهد یا دوچار مشکلات لایتنهای گردد .

اول - قرض رؤی که ابتدا بانصد هزار لیره بود و حالا چهار صد هزار لیره باقی است که باید تاسی سال با فرع صد شش داده شود و کمرکات فارس و بنادر فارس بضمات این استقراض مقرر بود و سالی قریب دوست هزار تومان از بابت اصل و فرع صدی شش باید داده شود .

دوم - قرض بانکهای روس و انگلیس و مسکوی که باین سه بانک پنج کرور و کسری مقروض بوده و سالی سیصد هزار تومان متجاوز از قرار صدی دوازده فرع باید داده شود و اصل آنها هم تماماً وعده های آن رسیده یا نزدیک شده و میبایستی داده میشد و کمرکات آذربایجان و گیلان و مازندران و غیره بضمات قرض بانک روس مقرر بود .

سوم - قرض تجار داخلی قریب دو کرور با فرع صدی هیجده که سالی متجاوز از یکصد و هفتاد هزار تومان فرع باید داده شود و اصل آن هم چون هیچ یک از این قروض ششماهه وعده بیشتر ممکن نبود لازم بود داده شود .

چهارم - قرض بارباب حقوق دیوانی بود که از چهار سال قبل تا بحال متفاوت از هر سنه مبلغی باقی بود و در هذمه السنه بشون فقط یکماه جیره داده شد و سایر برات دارها سوائ آنها که بخرج ولایات منظور بوده هنوز دیناری نرسیده بود و از اینها گذشته مخارج لازمه دیگر در آبادی مملکت و اصلاح امور تشون و داخله و تصحیح جمع و خرج و تعمیر استحکام سیرحدات و ایجاد بعضی راههای عزابه رو کوچک مابین دهات و بلوکات و وصل آنها بشهرها و ایجاد بعضی مواد حاصل چیز مثل تعمیر سد لاهواز یا امثال آنها و خیلی از این قبیلها در منتها درجه آردم بودند ولی بواسطه بی پولی امکان نداشت حل این معماجز بیکی از دو صورت یاباید بردخل یعنی بر مالیات افزود یا باید از خرج کاست یعنی از حقوق و مرسومات دیوانی و وظائف و غیره کم کرد هیچ یک از این دو خاصه باین گزائی و نیامدن حاصل در این سالهای اخیر جز خرابی رعیت و تمامی نوکر حاصل نداشت و عاجلا هم فایده نمی بخشید و خاطر رأفت و مرحمت مظفرالدین حضرت اقدس همایون ظل اللهی تصدیق و تصویب فرمود و اصلاح این امر و حل این مشکل را ضمیر الهام پذیر همایونی از راه دیگری براده فرمودند اداره کمرکات دولتی که سالها بود مشغوش و غیر منظم گردیده و محلی که اقتدر وجوه دولتی بود تمام بیخون بپایستی

محلی سوخت و لا وصول مستاجرین و مباشرین و خرج تراشی و غیره تبدیل یافته بود مقرر فرمودند ترتیبی صحیح و دقتی منظم و مرتب بطور امانی اداره شود و از ابتدای هذمه السنه باسر قدر قدرت همایون مامورین قابل و امین و باعلام با مواجبه شایسته از دولت بلجیک استخدام نموده و این کار را بطور اداره مرتب ساختند چنانکه در همین سال اول فقط از نظام عمل و حسن اداره مبلغی معتدبه بر آن افزوده و تمام برات بازی و کاغذ سازی آن بیول نقد مبدل گردید

بعد از این امتحان و اضافه که حاصل شد صلاح دولت در آن شد که مبلغی از برای ادای قروض دولت و ادای حقوق دیوانی عموم نوکر و غیره و نگاهداشتن ذخیره برای عدم احتیاج بقرضهای صدی دوازده و شروع بکارهای خیر و فوائد عامه کافی شود بشرایطی سهل و صحیح استقراض شود و اصل و فرع آن همه ساله از اضافه جدید کمرک داده شود و این مسئله استقراض که سالها در میان بود و بواسطه شرایط سخت و تکالیف شاقه سرمایه داران اروپا صورت نمیگرفت در این موقع تفضلات خداوندی شامل حال گردیده باقبال بی زوال همایون شاهنشاهی و سی و اهتمام اولیاء دولت قاهره استقراض بشرح ذیل انجام گرفت که اساس آن از این قرار است و در نظر اوصاف بهتر از این ممکن نیست زیرا که تقریباً به همین مبلغی که همه ساله برای فرع ده دوازده کرور قرض بایستی دولت میداد دو برابر آن استقراض نموده قروض را ادا میکند و بعد از این هم بفضل الله تعالی محتاج بآن چنان قرضها نخواهد بود و هم محل ادای آنها قبل از وقت تهیه و آماده نموده در سر هر قسط بلکه چند روز قبل خواهد پرداخت بحواله تعالی دولت علیه ایران مبلغ شصت میلیون فرانک تقریباً بیست و چهار کرور تومان پول رایج ایران است از بانک استقراضی رهبر ایران قرض میکند که در مدت هفتاد و پنج سال شسی هر سالی مبلغ یکصد و شصت هزار تومان ادا نماید فرع این پول از قرار صدی پنج در سال از توامانی یکشاهی کمتر است سال بسال به نسبت هر قدر که از اصل باقی باشد در دو قسط ششماه بششماه داده خواهد شد بضمات محل ادای اصل و فرع این استقراض از عتاف کمرکات ایران باستانهای کمرکات فارس و بنادر فارس خواهد بود

تا هر وقت که دولت ایران اقساط را در موعد خود میسرساند حق هیچ نوع مداخله در کمرک ندارند ولی هر گاه وقتی تعلل و مسامحه در ادای قسط نمایند بانک حق داده میشود که کنترلی (تحویلداری) در اداره کمرک بگذارد که ابتدا قسط بانک را تحویل بگیرد بعد از آن علاوه بر دولت بمصارف خود برساند این شرط فقط محض استحکام عمل است و چون عمل کرد کمرک تقریباً دو برابر و نیم غبطه رساله این استقراض است و گذشته از آن قسط بانک سال بسال کم میشود و عایدات کمرک بواسطه کثرت آن تجارت و زرفی اتمه و آبادی مملکت سال بسال زیاد میشود انشاء الله هیچ وقت محتاج نخواهد شد

چون دولت ایران از این قرض سایر قروض خود را ادا خواهد نمود و حالا احتیاج بقرض نخواهد داشت لهذا بانک وعده میدهد که قبل از حصول رضایت بانک مزبور از دیگران قرض کلی ننماید بانک استقراض رهتی مجاز است که اسهام این قرض را در سایر جاها منتشر نماید . خاتمه

تا آنکه بمردم ایران وعده میدهند از محل این وام اقداماتی برای آبادی و عمران مملکت بعمل خواهند آورد ولی ظاهراً فقط بقیه وام بانک شاهنشاهی را که در حدود چهارصد هزار لیره بود پرداختند و تقریباً دو ماه و نیم بعد یعنی در تاریخ ۱۲ ذی الحججه ۱۳۱۷ هجری قمری (۱۲ آوریل ۱۹۰۰) مظفرالدین شاه و میرزا علی اصغر خان امین السلطان که در این موقع لقب اتانک اعظم داشت بولهارا برداشته و عازم فرانک شدند و مدت هفت ماه در کشورهای مختلف اروپا مشغول عیاشی و تفریح بودند .

۵- قرض سال ۱۴۱۹ هجری قمری
هوس میکند در اروپا بفریح بپردازد عنوان این سفر معالجه «شاه» و لزوم استحمام در آبهای معدنی کار لسباد بود .
میرزا علی اصغر خان امین السلطان که دیگر «اتانک اعظم»
(آوریل ۱۹۰۴ میلادی)

نامیده میشد همراه «شاه» خواهد بود در این موقع که مردم ایران در آتش فقر و فاقه می سوختند خزانه تهی و پولهایی که قبلا از روسها گرفته بودند تمام شده و چون بموجب قرارداد استقراض سال ۱۹۰۰ بجزاز دولت روسیه از دولت دیگری نمیتوانستند قرض به گیرند ناچار باز دست ستوال بجانب روسها دراز کردند .

اوضاع مالی دولت تزاری روس در آن هنگام چندان رضایت بخش نبود و روسها برای دادن وام بایران از یک دولت اروپائی مثل فرانسه با شرایطی سهل و ربحی خیلی کمتر قرض میگرفتند و برای تحکیم نفوذ خود بآن شرایط سنگین بدولت ایران می دادند .

بهر حال امین السلطان بوزیر مختار ایران در پترزبورغ (که در این وقت میرزا حسن خان مشیرالملک بود) دستور مینهد برای استقراض جدید با دولت تزاری روسیه گفتگو کند و بالاخره پس از مذاکراتی روسها حاضر می شوند با همان شرایط قرض سابق مبلغ ده میلیون منات طلا بدولت ایران وام بدهند مشروط بر آنکه دولت ایران اطمینان بدهد که در تعرفه گمرکی بادولت عثمانی و دولت روسیه تغییراتی که مذاکرات آن از مدتی قبل شروع شده خواهد داد تا واردات ایران و بالنتیجه درآمد گمرکی افزایش یابد و همچنین امتیاز ساختن راه شوسه جلفا تا قزوین به بانک استقراضی روس داده شود .

راجع بتعرفه گمرکی که لطمه بزرگی باستقلال ایران میزد بعد از در قسمت ۱۱ بحث خواهد شد و راجع براه شوسه جلفا تا قزوین نیز چنانکه در قسمت ۸ شرح داده شد امتیاز ساختن این راه در ماه ذی الحجه ۱۳۱۹ هجری قمری یعنی مقارن امضای قرارداد استقراض به بانک استقراضی روس داده میشود .

خلاصه پس از آنکه قرارداد استقراض در ۱۵ فصل تنظیم میگردد در ماه آوریل ۱۹۰۲ (ذی الحجه ۱۳۱۹ هجری قمری) بامضای نمایندگان طرفین میرسد . در مقدمه این قرارداد چنین نوشته شده .

« ما بین امضاء کنندگان ذیل جناب آقای میرزا حسن خان مشیرالملک مامور فوق -
« العاده و وزیر مختار اعلیحضرت بادشاه ایران از یکطرف و بانک استقراضی ایران »
« از طرف دیگر مواد ذیل منعقد گردیده است . »

مبلغ این وام چنانکه گفته شد ده میلیون منات با فرع صدی پنج بمدت هفتاد و پنج سال بود .

بقیه شرایط تقریباً مانند قرارداد استقراض سال ۱۹۰۰ میباشد که برای جلوگیری از تطویل از نقل متن آن خودداری میشود .

مظفرالدینشاه و امین السلطان وعدهای دیگر از دربارها با پولی که از این راه بدست آورده بودند در تاریخ سوم محرم ۱۳۲۰ هجری قمری (۱۲ آوریل ۱۹۰۲) با اروپا می روند و پس از چند ماه گردش و تفریح در تاریخ ۲۱ رجب ۱۳۲۰ با جیب خالی بایران مراجعت مینمایند (۱)

۱ - مجموع قروض سالهای ۱۳۱۷ و ۱۳۱۹ مبلغ ۳۲۵۰۰۰۰۰ منات طلا میشود که بمیزان ۹۶۵ منات یک لیره انگلیسی معادل ۳۶۳۹۰۰۰ لیره انگلیسی خواهد بود . در آن موقع قیمت هر لیره ۵۴ قران بوده است و بنابراین قرض ایران بروسها در آن تاریخ بالغ بر ۸۵۷۰۰۰۰۰ قران میشده است .

قرارداد قروض سالهای ۱۳۱۷ و ۱۳۱۹ که زنجیرهای اسارت را بدست و پای ملت ایران افکنده بود در گوشه و کنار مملکت موجب خشم و غضب وطن دوستان ایرانی شده و روز بروز نفرت عامه مردم نسبت بمظفرالدینشاه و امین السلطان زیادتر میگردد .

در خارج از ایران عدهای از آزادیخواهان بوسائل گوناگون مقالاتی علیه هیئت حاکمه ایران منتشر میساختند و خطرات و مضرات این استقراضها را گوشزد میکردند .

در ایران نیز در نقاط مختلف آزادیخواهان انجمنهای سری تشکیل و علیه امین - السلطان و مظفرالدینشاه دست با اقدامات شدیدی زدند و شب نامه های زیادی منتشر نمودند و نامه های اعتراض آمیزی به «شاه» و «صدر اعظم» و سایر وزراء نوشتند :

برای نمونه نامه ذیل را که ملك المتكلمين بمیرزا نصراله خان مشیرالدوله وزیر امور خارجه نوشته از کتاب « انقلاب مشروطیت ایران » نقل مینمایم .

پس از عنوان

« انکاء بحسن نیت و ملت دوستی جنابعالی بنده را بر آن داشت که برای حفظ سیادت ایران که مهد پرورش نیاکان ما بوده و از نعمات آن برخوردار هستیم و سرافرازی مادر میان ملل مرهون افتخارات جاویدان گذشته و استقلال امروزه اوست در مقام گستاخی برآمده و اصلی که پایه تمام حکومت های خود مختاری و سلطنت های مطلقه بروی آن استوار است که پادشاه مالک القاب و صاحب اختیار ملک و مملکت است و کسی را حق چون و چرا در کارهای او نیست در این موقع خطیر از نظر مصالح ملک و ملت رعایت نکرده در مقام تصدیع برآیم .
زمانیست که در محافل داخلی و جراید خارجی از استقراض دولت ایران و روسیه سخن گفته می شود .

اینک از قرار معلوم این شهرتها بیقین پیوسته و دولت ایران مصمم شده باینک شرایط سنگینی که باتمامیت و استقلال ایران منافات دارد این استقراض را عملی نماید و از این راه بارگرا می بردوش خود و ملت ایران که هیچوقت قادر نخواهد بود شاه از زیر آن خالی کند بنهد .

زیرا باعدم توازنی که در دخل و خرج دولت موجود است و کسری که همدساله در بودجه کشور مشاهده میشود دولت ایران باین زودبها قادر برداخت اقساط قروض خود نخواهد بود و این بطور قریب ای همیشه بگردن ملت ایران استوار و برقرار خواهد ماند و حال آنکه هم جنابعالی که رفته مهام امور سیاسی کشور را در دست دارید و هم مردان خردمند و مطلع باوضاع داخلی ایران می دانند که اگر هم اطمینان بود که این پول صرف اصلاحات کشور و بکار انداختن چرخ اقتصاد مملکت میشود باز هم از نظر سیاست و حفظ موقعیت کشور صلاح در این کار نبود در صورتیکه برای احدی تردید نیست که تمام آن صرف هوسرانی عدهای که کمترین علاقه بسلامت و فتنخار مملکت خود ندارند خواهد شد و یکسره در چاههای طمع و خودپرستی مردمانیکه کار ما را تا باین پایه مذلت وستی رسانیده اند فرو خواهد رفت و جز بدنامی و بد روزی و ندامت برای ملت ایران اثری باقی نخواهد گذارد .

پس در نظر دوراندیش جنابعالی که از همه کس آگاهتر با امور سیاسی کشور هستید و در مملکت دوستی مورد تصدیق عوام و خواص میباشد بهتر نیست که اعلیحضرت اقدس پادشاه را که پیش از همه بسلامت ملک و ملت خود علاقمند میباشد از مضرات سیاسی این استقراض آگاه فرمائید و پرده خدعه ای که در باربان برای دستور ساختن حقیقت آویخته اند پاره نمائید و ما باین راه در پیشگاه حضرتش روشن فرمائید و نام یکی از خود در تاریخ ایران بیادگار گذارید .

هر گاه حقیقتاً توازن دخل و خرج دولت بهم خورده و چرخ مملکت چنانچه گفته میشود بواسطه پولی از کار افتاده آریابتر نیست که بوسیله بانک استقراض داخلی این عدم توازن را اصلاح فرمائید و با بوسیله برقراری بانک مالینات تازه کس بودجه مملکت را تامین کنید .

در صورتی که طرق فوق‌غیر ممکن و ضرورت فوری بدست آوردن مبلغی از راه استقراض خارجی ایجاب می‌کند بقیه ارادتمند صرفه و صلاح در آنست که از يك مملکت بطرف که سیاست خاصی در ایران ندارد از قبیل مملکت فرانسه - آلمان - سوئیس - آمریکا و غیره این استقراض بعمل آید و از کاربکه مضرات آن مبلم و غیر قابل جبران است احتراز فرمائید»

بعده از انعقاد قرارداد دوستی ایران و اتحاد جماهیر شوروی در سال ۱۹۲۱ بموجب فصل هشتم این قرارداد دولت شوروی از دریافت قروضی که روسیه تزاری بایران داده بود صرف‌نظر کرد.

۶- قرض سال ۱۳۴۱ هجری قمری
(آوریل ۱۹۰۴ میلادی)
این قرض در اواخر صدارت امین‌السلطان و بعد از انعقاد قرارداد گمرکی ایران و انگلستان از انگلیسها گرفته شده است.

دولت انگلستان پس از آنکه از گرفتاریهایی که در نقاط مختلف جهان مخصوصاً در جنوب آفریقا بواسطه جنگ با بوئرها داشت رهائی یافت مجدداً در صدد تحکیم نفوذ خود در ایران و سایر نواحی مورد نظر خویش میافتد و چنانکه در قسمت بعد خواهد آمد برای جلب نظر مظفرالدینشاه با وجود مخالفت ادوارد هفتم پادشاه انگلیس نشان زانو بند را بیادشاه ایران میدهند و سپس قرارداد گمرکی ایران و انگلیس را در فوریه ۱۹۰۳ بدولت ایران تحمیل میکنند و بالاخره در ماه آوریل همانسال چون تمام پولهایی که از روسها قرض گرفته بودند بمصرف هزینه سفر دوم مظفرالدینشاه و امین‌السلطان در اروپا رسیده بود مبلغ دوست هزار لیره بمدت بیست سال بضمانت شیلات و عایدات پست و تلگراف و گمرکات جنوب بدولت ایران میدهند.

بطوری که ملاحظه میشود چون بموجب شرایط قرارداد استقراض سالهای ۱۳۱۷ و ۱۳۱۹ دولت ایران نمی‌توانست بجز از روسیه از دولت دیگری قرض بگیرد عنوان این وام را «مساعده» گذاردند.

پول این وام را که توسط بانک شاهنشاهی بدولت ایران داده شده ظاهر حکومت هندوستان پرداخته است.

قرارداد این وام بشرح زیر میباشد.

«قرارداد استقراض دولت علیه ایران از بانک شاهنشاهی ایران

«مابین دولت علیه ایران بنمایندگی حضرت اشرف‌آتابك اعظم امین‌السلطان و جناب»
«مسیونوز وزیر دولت علیه بواسطه اختیاراتی که از طرف اعلیحضرت همایونی داشتند»
«از یکطرف و مسیو ژوزف رایینو رئیس بانک شاهنشاهی بواسطه اختیاری که از»
«این اداره بانک دارد از طرف دیگر - بانک شاهنشاهی ایران دوست هزار لیره»
«مساعده از قرار صدی پنچ در سال بدولت علیه ایران میدهد - دولت علیه برای»
«ادای این وجه مساعده متعهد میشود که در ظرف بیست سال اصل و منافع را بوسیله»
«عایدات که از صیادی بحر خزر برای دولت علیه حاصل میشود به بانک شاهنشاهی»
«به پردازد»
«قرار شده است که اگر عایدات صیادی بحر خزر کافی نباشد و ادای مبلغ فوق»

«را منظمًا اطمینان ندهد دولت علیه ایران متقبل میشود که مبلغ لازمه در این خصوص»
«را از عایدات پست و تلگرافخانه عاید دارد و در صورت کافی نبودن عایدات این دو»
«اداره از عایدات گمرکات فارس و خلیج فارس بپردازد اگر در تفسیر ترجمه»
«مشاهده ظاهر شود مضمون فرانسه مقدم خواهد بود.

«نسختین نوشته شده بفرانسه و بفرانسی در طهران ۴ ماه آوریل ۱۹۰۳»

«محل امضاء ژوزف رایینو محل امضاء نوز»

در ماه دسامبر سال ۱۹۰۴ قراردادی ضمیمه قرارداد فوق میگردد که بموجب آن صد هزار لیره علاوه بر دوست هزار لیره قبلی باهمان شرایط بدولت ایران داده شود.

در این قسمت قروض دولت ایران تا هنگام مشروطیت شرح داده شد و بعد از مشروطیت نیز در مواقع مختلف دولت ایران از روسها و انگلیسها مبالغ زیادی قرض گرفته که خارج از این بحث است و فقط برای مزید اطلاع فهرست آنها را در اینجا ذکر مینمایم (۱)

۱- قرض طلای هندی بتوسط بانک شاهنشاهی سال ۱۳۲۸ هجری قمری بمبلغ ۲۱۴۱۸۱ لیره انگلیسی و ۱۶ شیلنگ و ۴ پنیس

۲- قرض نقره «یک کاسه شده» (۲) قروض جاری بانک شاهنشاهی سال ۱۳۲۸ هجری قمری بمبلغ ۳۳۹۶۶۹۷ تومان

۳- قرض نقره «یک کاسه شده» قروض جاری از بانک استقراضی روس سال ۱۳۲۹ هجری قمری بمبلغ شش میلیون تومان

۴- قرض اسهامی طلا دولتن بتوسط بانک شاهنشاهی ۱۳۲۹ سال هجری قمری ۲۵۰۰۰۰ لیره انگلیسی.

۵- مساعده مشترک روس و انگلیس دو سال ۱۳۳۰ هجری قمری بمبلغ ۱۰۰۰۰۰ لیره انگلیسی

۶- مساعده مجدد روس و انگلیس در سال ۱۳۳۰ هجری قمری بمبلغ ۵۰۰۰۰۰ لیره انگلیسی

۷- مساعده انگلیسی و هندی در سال ۱۳۳۰ هجری قمری بمبلغ ۱۵۰۰۰۰ لیره انگلیسی

۸- مساعده مشترک روس و انگلیس در سال ۱۳۳۱ هجری قمری بمبلغ ۴۰۰۰۰۰ لیره انگلیسی

۹- مساعده انگلیسی و هندی در سال ۱۳۳۱ هجری قمری بمبلغ ۱۰۰۰۰۰ لیره انگلیسی.

۱- برای اطلاع بیشتر از چگونگی قروض ایران بعد از مشروطیت به مجله کاوه شماره ۳۱-۳۲ سال سوم مورخ ۹ محرم ۱۳۳۷ هجری قمری مراجعه شود.

۲- منظور از «یک کاسه شدن» در اصطلاح آن روز عبارت از قروض مختلفی بود که بضمانت‌های متعدد و پانزیل‌های مختلف از بانک شاهنشاهی یادبکران گرفته شده و برای آنکه بشکل ثابت و مشخص و معین درآید مجموع تمام این قروض بصورت یک قرض درآمد و قرار داد جداگانه‌ای برای آن منعقد میگردد.

قرارداد گمرکی ایران

با

روس و انگلیس

قرارداد گمرکی ایران و روس و ایران و انگلیس در سالهای ۱۳۱۹ و ۱۳۲۲ هجری قمری زنجیره‌های اسارت و بردگی اقتصادی تنگینی بود که در دوره سلطنت مظفرالدینشاه بدست میرزا علی اصغرخان امین‌السلطان بدست‌و‌پای ملت ایران افکنده شد.

بعد از آنکه در سال ۱۳۱۷ هجری قمری دولت ایران بضمانت گمرکات ایران (باستثنای گمرکات جنوب) مبلغ بیست و دو میلیون و نیم منات از روسها قرض گرفت و اداره گمرکات بدست‌واری نوز بلژیکی تحت اختیار روسها درآمد دولت روسیه بعنوان ازدیاد درآمد گمرکات در صدد تغییر تعرفه گمرکی بنفع خود افتاد و سپس در موقعی که مظفرالدین‌شاه برای باردوم از روسها تقاضای پول می‌کند روسها بادو شرط حاضر بدان ده میلیون منات میشوند یکی اعطای امتیاز ساختن راه شوسه جلفا تا قزوین بپانک استقراضی روس و دیگری تغییر تعرفه گمرکی بنفع دولت روسیه.

دولت ایران نیز با هر دو شرط موافقت مینماید.

قرارداد تعرفه گمرکی ایران و روس ظاهراً که صحبت آن از مدت‌ها قبل بیان آمده بود در تاریخ رجب ۱۳۱۹ هجری قمری یعنی پنج‌شش ماه قبل از امضای قرارداد قرض‌دومی که از روسها گرفته شد در طهران با مضاء رسیده است ولی اجرای این قرار داد که چندی مه‌رمانه نگاهداشته شده بود تا ذی‌القمده ۱۳۲۱ هجری قمری بتاخیر افتاد.

علت اصرار روسها را برای تغییر تعرفه گمرکی ایران که در بیست‌هشتاد سال از هنگام عقد معاهده ترکمانچای بین طرفین برقرار بود میتوان باختصار چنین بیان کرد. روسیه در این تاریخ در سنت ترقی شایانی کرده و تجارتش توسعه زیادی یافته بود و دائم در پی بازارهای مناسبی میگشت.

ایران هم‌سایه ضعیف و بدسکار اواز هر بازاری بهتر بود زیرا وقتی مال‌التجاره و صنایع روسیه بیشتر از پیشتر بایران سرازیر شود گذشته از منافع تجارتهی، مختصر کارگاههای ایرانی از رونق میافتند و بازرگانی در این کشور از بین میرود و کشاورزی

۱۰ - مساعده انگلیسی سال ۱۳۳۲ هجری قمری بمبلغ ۵۰۰۰۰ لیره انگلیسی
۱۱ - قرض عندالمطالبه بکارخانه اسلحه‌سازی شنیدر در پاریس که هنگام سفر سوم مظفرالدین شاه باروپا اسلحه بکارخانه مزبور سفارش داده شده بود بمبلغ ۲۰۰۰۰۰ تومان
۱۲ - قروض عندالمطالبه متفرقه از قبیل حساب‌جاری و مطالبات و ادعاهای مختلف قریب به چهار میلیون تومان.

و گله داری صدمه می بیند و مردم مجبوراً بشهرهای روسیه رو آورده و ایران بفرستانی مبدل میشود که دربار تزار باآسانی میتواند جنگال مرگبار خود را بر روی نواحی شمالی آن بیفکند .

اداره گمرکات ایران قبل از آنکه چگونگی این قراردادها را شرح دهم بد نیست برای مزید اطلاع مختصری در باب اداره گمرکات ایران توضیح داده شود .

گمرکات ایران از زمان صفویه تا سال ۱۳۱۷ هجری قمری باشخاص مختلف اجاره داده میشد و هیچگاه قواعد و مقررات ثابت و معینی نیز برای دریسافت حقوق گمرکی وجود نداشت .

بعد از عقد معاهده ترکمانچای بموجب فصل سوم عهدنامه تجارتی مورخ ۵ شعبان ۱۲۴۳ هجری قمری منضم بان مقرر میشود که از مال التجاره اتباع ایران و روس که بمملکت یکدیگر وارد یا صادر میگردد « کما فی السابق حقوق صدی پنج فقط بکدفعه در موقع ورود یا خروج دریافت شده و علاوه بر آن هیچگونه حقوق گمرکی مطالبه نشود » و بعد ما سایر دول نیز بموجب حقوق دول کامله الوداد از این ماده استفاده نمودند و بدین ترتیب اتباع بیگانه فقط یکمرتبه صدی پنج قیمت مال التجاره خود گمرک میپرداختند ولی تجار تبه ایران دائماً دستخوش هوی و هوس مستاجرین گمرک بودند و گذشته از پرداخت حقوق گمرکی، مامورین دولتی هم بخواهین مختلف مبالغی باسم عوارض راهداری - باج - قناداری - میدانداری و خانان و غیره از آنها میگرفتند و در نتیجه هر تاجری اگر میخواست از دست جور و ظلم مامورین ایران راحت شود میبایست به بیگانه پناه برده و بتابیت آنان درآید و تنگ حمایت اجنبی را بر خود هموار کند تا باستناد عهدنامه ای که بین ایران و آن دولت وجود داشت مامورین دولتی نتوانند بیش از صدی پنج از آنها چیزی دریافت نمایند با اینحال زیاد بودند ایرانیان وطن دوستی که تمام سختیها و بیعدالتیها را تحمل میکردند و دامان پاک خویش را به تنگ مزدوری بیگانه نمی آلودند .

مستشاران بلژیکی هنگامیکه در سال ۱۳۱۵ هجری قمری میرزا علیخان امین الدوله بصدارت ایران منصوب شد مضیقه مالی ایران و خرابی گمرکات بمنتهای شدت خود رسیده بود .

از جمله کارهایی که امین الدوله برای ازدیاد عایدات دولتی بدان توجه خاصی مبذول میداشت اصلاح امور گمرکات بود و بدین جهت دستور میدهد که از یک کشور بیطرف یعنی بلژیک که در ایران نظریه های سیاسی نداشته باشد مستشارانی استخدام نمایند .

صدارت امین الدوله زیاد بطول نیانجامد و در ۱۵ محرم ۱۳۱۶ هجری قمری استعفا میدهد و مجدداً میرزا علی اصغر خان امین السلطان (اتابک اعظم) روی کار میآید . با آنکه ترتیب استخدام مستشاران بلژیکی در صدارت امین الدوله داده میشود ولی وقتی اینها بایران می آیند امین السلطان بر کرسی صدارت تکیه زده بود .

مستشاران بلژیکی در ابتدا سه نفر بنام نوز (۱) - پریم (۲) - انگلس بودند که در اواخر سال ۱۳۱۶ هجری قمری بترتیب مامور اداره گمرک تهران و تبریز و کرمانشاه شدند .

بطوریکه گفته شد امین السلطان متمایل بروسها بود و تا پایان سیاست یکطرفه را تعقیب میکرد و بلژیکیها نیز به پیروی از سیاست صدراعظم ایران همیشه اقدامات خود را منطبق با سیاست روسها میکردند مخصوصاً نوز که همه وقت از پشتیبانی روسها بر خوردار بود و بواسطه حمایت آنان تمام گمرکات ایران را تحت اداره خود درآورد و به زودی رئیس کل گمرک و سپس وزیر کل گمرکات ایران گردید .

بدرفتاریهای نوز با تاجران ایرانی و تمیضاتی که بین بیگانگان و ایرانیان قائل میشد سروصدای زیادی در گوشه و کنار مملکت بلند کرد و همین ستمگریهای نوز که داستانشها غم انگیزی دارد یکی از علل دادخواهی و جنبش مردم برای مشروطیت بود .

مستر شوستر امریکائی که از ماه ۱۹۱۱ (جمادی الاولی ۱۳۲۹ هجری قمری) تا ژانویه ۱۹۱۲ با سمت خزانه دار ایران در تهران بوده در کتاب خود موسوم به اختناق ایران مینویسد .

« مظفرالدینشاه مسیونوز را برای احداث و تشکیل اداره گمرک ایران انتخاب و جلب نموده بود ولی مشارالیه در کار خود بقسمی ترقی حیرت انگیز کرد که بزودی صاحب اقتدار و تمول بسیار و نزد دولت روس محترم گردید اول کاری که و کلاء مجلس دوره اولیه کردند این بود که مظفرالدینشاه را مجبور نمودند که در دهم فوریه ۱۹۰۷ (بیست و ششم ذیحجه ۱۳۲۴) مسیونوز را بامشاغل بزرگ عدیبه که داشت معزول و از خدماتش منفصل کرد در باره مشارالیه میگویند که اکنون در بلجیک از املاک و قصوری که (از پولهای ایران) برای خود مرتب نموده بهره مندر محظوظ میشود همین جناب محترم بوده که در چندین معامله راجعه بخزانه برای دولت ایران مراسله و پیشکاری نمود تعرفه موجوده گمرکات ایران را که شرح آن مفصلاً ذکر خواهد شد او ترتیب داده و دوققره استقرض از دولت روس که اکنون برای دولت ایران مورد اشکال و زحمت فوق العاده گردیده به سعی ایشان انجام گرفت . »

نوز و سایر مستشاران بلژیکی که بقول ادوارد برون در حقیقت شغالهای روسیه بودند با انعقاد قراردادهای گمرکی ایران و روسیه تزاری وانگلس و همچنین اقدامات دیگر ضررها جبران ناپذیری باستقلال سیاسی و اقتصادی ایران زدند .

طرفداری بلژیکیها از روسها بحدی بود که غالب مردم ایران بلژیکیها را تبعه روس واز مامورین روسیه میشمردند .

روزنامه روسی « نوبه و ریویا » (عصر جدید) چاپ بطرز بورخ در شماره ۹۸۱۷ مورخ ۵ ژوئیه (روسی) ۱۹۰۳ (۲۲ ربیع الثانی ۱۳۲۱ هجری قمری) مینویسد .

«بوکابولنسکی که چندی قبل در بندر خلیج فارس بوده شرحی در باب گمرکات ایران مینویسد که چالب دقت است چندمدت قبل از این تمام گمرکات جنوب ایران از تصرف مأمورین ایران خارج شده به مأمورین بلژیکی سپرده شده است چون شاه همیشه محتاج پول میشود و راه دخل معین هم در نظر نیست باینجه مجبور می شوند که با استقراض نمایند و باینکه حکومت ها را با چاره داده وجه آچاره راپیش به گیرند برای مسافرت آخری بفرنگستان شاه از دولت روس ضمانت گمرکات جنوبی استقراض کرده و برای اینکه ضمانت گمرکات اعتباری داشته باشد نمی توانستند گمرکات را بمأمورین ایران مفوض نمایند و لازم بود اداره گمرکات باروبائیان محول شود ولی معلوم نیست بکدام اروپائی امور گمرک باید واگذار شود. چون استقراض از روسیه شده بود لازم می آمد که گمرکات بدست مأمورین روس باشد اما انگلیس ها مانع شدند و روسها هم راضی نشدند که انگلیس ها در کنار گمرکات دخالت داشته باشند باین ملاحظه گمرکات به بلژیکی ها که بیطرف بودند محول شد باین ترتیب تمام سهویات و خطایای مأمورین بلژیکی برای روس به محل توجه است زیرا اهالی ایران تمام این رفتار را از روسها میدانند هنگام مسافرت مکرر شنیدیم که مردم میگفتند که بلژیکی ها رعیت روس هستند و هرچه در خلیج فارس بکنند بدستور العمل روسها است من هرچه به آنها می گفتم که بلژیکی ها روسی نیستند زبانشان و مملکتشان علیحده است اطمینان حاصل نمیکردند گذشته از اینها بلژیکی ها سبک مشرق زمین راپیش گرفته می خواهند عمل کرد گمرکات را زیاد کنند حتی از کاسیکه در قرائینه میمانند برای حق توقف پول می گیرند و این طور رفتار خود سرانه بلژیکیها مخالف نفوذ روسیه است در ایران.»

با آنکه روزنامه های روسیه خود سری و بد رفتاری بلژیکی ها را مخالف منافع و نفوذ روسیه در ایران میدانستند معینا دولت تزاری روس همه وقت از نوز و سایر همکارانش پشتیبانی میکرد چنانکه در موقعی که بواسطه شکایت و اعتراض ملیون ایرانی دولت ایران میخواست بخدمت نوز و پریم خاتمه دهد وزیر مختار روس ضمن یادداشتی بشرح زیر بدولت ایران اعتراض میکند و تغییر آنها را باعث «اشکالات عمده» می شمارد.

«سفارت دولت قوشوکت
امپراطوری روسیه مقیم
دربار ایران
«مورخه ۸ محرم ۱۳۲۵ نمره ۱۸۵
حضرت مستطاب اشرف ارفع افخمادوستان استظهارا مظلما
«دوستدار از طرف اولیای دولت اعلی حضرت امپراطوری مامور است که چالب دقت
«بسیار مجدانه اولیای دولت علیه ایران را باین مسئله بنماید که بواسطه استغای
«مسیو نوز وزیر گمرک و پست ایران و مسیو پریم مدیر کل در ادارت گمرکی دولت
«علیه ایران ممکن است تولید اغتشاشات و اشکالات عمده بشود.
«اولیای دولت اعلی حضرت امپراطوری همواره ملاحظه قدر و قیمت خدمات واقعی
«مسیو نوز را که در زمان او وجوه گمرکی ایران دو برابر شده و حمل امتعه ایران
«بغارج خیلی بیشتر از پیشتر بوده است نموده اند.
«وضع صحیح اداره گمرکات سرحدات ایران تا بحال ضامن لازمی بوده برای
«پیشرفت و ترقی تجارت روس و بموقع رسیدن وجوه پس افتاده استقراض و پیشگی
«که اولیای دولت اعلی حضرت امپراطوری بتوسط بانک استقراضی بدولت علیه»

«ایران داده اند»

«بنا به تغییرات فوق الذکر دوستدار با کمال توقیر و احترام خواهشمند است آن
«حضرت مستطاب اشرف عالی مستحضر فرمایند که برای استقرار وضع مزبور و
«نگاهداری آن بهمان حال و پرداخت وجوهی که عایدات گمرکی تا بحال ضامن آن
«بوده است چه اقدامات لازمه فرموده اند»
«در این موقع احترامات فایقه را هم تجدید مینماید» (محل امضاء)

تروم تغییر قرارداد گمرکی ایران و عثمانی
قبلا گفته شد که بموجب فصل سوم عهدنامه تجارته مورخ ۵ شعبان ۱۲۴۳ منضم بمعاهده ترکمانچای مقرر بود که از مالالتجاره اتباع ایران و روس که بکشور طرفین حمل و نقل می گردد صدی پنج حقوق گمرکی گرفته شود.

برای اخذ حقوق گمرکی بین ایران و عثمانی بموجب ماده دوم قرارداد مورخ نوزدهم ذی القعدة سال ۱۲۳۸ هجری قمری که بعدها بموجب قرار داد ۱۲۶۳ مورد تایید قرار گرفت مقرر بود که «در خصوص رسومات گمرک تجار و اهالی ایران مانند تجار تبعه دولت عثمانی معامله شود و از مال تجارت ایشان یکدفعه بقرار یکصد قروش چهار تروش گمرک گرفته شود و بدست ایشان تذکره داده مادامیکه از دست ایشان بدست دیگری منتقل نشده است از ایشان گمرک نگیرند»

و بنا بر این از مالالتجاره اتباع ایران و عثمانی که بکشور طرفین حمل و نقل میشود صدی چهار حقوق گمرکی دریافت میگردد.

فصل اول عهدنامه تجارته ایران و انگلیس مورخ ۱۲ رمضان ۱۲۵۷ هجری قمری (۱۵ اکتوبر ۱۸۴۱) مقرر میدارد.

«تجار دولتیین علیتین بالسویه ماذون و مرخص اند که هر گونه امتعه و اقمشه خود را به مملکت یکدیگر نقل نمایند و در هر بلدی از بلاد که بخواهند مبادعه و مواضه کنند و در متاعی که می آورند و میبرند در حین ورود یکمرتبه بطریقیکه از تجار دولتهای کامله الوداد فرنگ گمرک مالالتجاره گرفته میشود از تجار تبعه طرفین مطالبه خواهد شد و در زمان خروج به طریقیکه از تجار دولتهای کاملهالاتحاد فرنگ گمرک مالالتجاره گرفته میشود از تجار تبعه طرفین مطالبه خواهد شد.»

باین ترتیب اتباع انگلستان بموجب این فصل از حقوق «دولتهای کامله الوداد فرنگ» استفاده کرده و همانطور که از مالالتجاره اتباع روس صدی پنج حقوق گمرکی گرفته میشود انگلیسها نیز صدی پنج گمرک می برداختند با آنکه بعد از فصل نهم عهد نامه پاریس مورخ چهارم ماه مارس ۱۸۵۷ در مورد تجارت فقط جمله استفاده از حقوق «دول کامله الوداد» نوشته شده بود اتباع انگلیس و سایر دول اروپا بجای استفاده از صدی چهار حقوق گمرکی اتباع عثمانی از صدی پنج حقوقی که از اتباع روس گرفته میشد استفاده مینمودند.

تغییر تعرفه گمرکی در سال ۱۳۱۹ مخالف منافع تجارته انگلستان بود زیرا قبل از آن از کلیه اجناس و اشیاء که توسط هر کس وارد ایران میگشت بمیزان صدی پنج قیمت، گمرک می

گرفتند ولی در تعرفه جدید روسها بیست اجناس مختلف فرق گذاردند چنانکه مثلا از قند و نفت که از صادرات عمده روسیه بایران بود و سابقا پنج درصد گمرک گرفته میشد بموجب تعرفه جدید گمرک آنرا به $\frac{1}{1}$ و سپس به $\frac{2}{4}$ تنزل دادند و بالعکس به گمرک چسای که از

صادرات مهم انگلستان و هندوستان بایران بود صد درصد افزودند .

بهر حال در سال ۱۳۱۹ هجری قمری که روسها بفکر تغییر تعرفه گمرک ایران بنفع خود میافتند چون میدانستند این اقدام بتجارت انگلستان لطمه شدیدی خواهد زد و اگر انگلیسها نتوانند تعرفه گمرک را بنفع خود تغییر دهند ممکن است باستناد استفاده از حقوق دول کامله اوداد قرارداد گمرک ایران و عثمانی را پیش کشیده و تقاضا کنند همانطور که از مالالتجاره اتباع عثمانی صدی چهار حقوق گمرک کی گرفته میشود اتباع انگلیس نیز صدی چهار حقوق گمرک بپردازند و این ترتیب نیز نه تنها مخالف منظور دولت تزاری روس بود بلکه بیش از پیش بتجارت آنها لطمه میزد و بنا بر این باید این راه هم بسته شود و حقوق گمرک کی بین ایران و عثمانی تابع حقوق گمرک کی ایران و روس گردد و بهمین جهت هنگامی که در ماه رجب ۱۳۱۹ هجری قمری (اکتبر ۱۹۰۱) قرارداد گمرک ایران و روس بامضاء رسید آنرا مخرمانه نگاهداشتند تا قرارداد گمرک ایران و عثمانی را در ماه جمادی الاولی ۱۳۲۰ هجری قمری (اوت ۱۹۰۲) تغییر دادند .

برای تغییر قرارداد گمرک کی ایران و عثمانی مسیونوز مدیر کل گمرکات ایران را باستانبول میفرستند و روسها دولتین ایران و عثمانی را تحت فشار میگذارند و مطالبی نیز رشوه میدهند تا بمقصود خویش نائل میگردند .

در نامه ای که میرزا رضاخان ارفم الدوله (۱) سفیر ایران در استانبول برای وزیر امور خارجه عثمانی مبنی بر موافقت با « معامله منسل کامله الوداد » فرستاده اینطور نوشته است .

« امضاء کننده سفیر کبیر اعلیحضرت اقدس شاهنشاه ایران با اجازه مخصوص دولت « متبوعه خودش در جواب لایحه مورخه ۱۶ ماه اوت ۱۹۰۲ - نمره - ۴۸۹۷۳ جناب جلالتماب « توفیق پاشا وزیر امور خارجه اعلیحضرت اقدس سلطان تقریرات مفصله در ذیل را بموجب « قرارداد دولتین علیتین با کمال احترام اظهار میدارد .

« نظر بمحکم کردن و توسعه دادن واردات تجارسی در میان دولتین علیتین دولت « اعلیحضرت اقدس سلطان امپراطور عثمانی و دولت اعلیحضرت شاه امپراطور ایران در ماده « حق ورود و حق الخروج مالالتجاره و در خصوص ترتیبات راجعه به مالالتجاره صادره « و وارده و ترانزیت و تکرار اخراج مالالتجاره و همچنین برای گذشتن مالالتجاره « بسانبارهای دولتی معامله منسل کامله الوداد را متقابلا در حق خودشان «

۱ - مرحوم محمد قزوینی در مجله یادگار راجع بارفع الدوله چنین مینویسد:

« میرزا رضاخان معروف به پیرس صلح وزیر مختار ایران در نقاط مختلفه از جمله عثمانی و بیوند و نمایندنده دولت در مجمع اتفاق ملل و فائش در طهران در حوالی نوروز ۱۳۱۶ مطابق محرم سکهزار و سیصد و پنجاه و هفتی قمری «

« تامین میکنند .

« امر محکم عهدنامه و مقابله نامه سابقه که مخالف این شرط داده شده باشد معدوم «
« و کان لم یکن خواهد بود . «

این قرارداد در ظرف شش ماه باید اجراء شود و همه نوع مالالتجاره مشمول آن خواهد بود بجز تنباکو که تابع قرارداد مخصوص بنخود میباشد .

چنانکه گفته شد برای انجام این امر روسها فعالیت زیادی بنخرج دادند و مطالبی نیز به اولیای دولت عثمانی رشوه دادند برای مزید اطلاع متن گزارش ارفع الدوله را که از استانبول بوزارت امور خارجه فرستاده ذیلا نقل مینمایم .

« سفارت سنیه ایران در اسلامبول

« ۱۵ شعبان المعظم ۱۳۲۰

نمره - ۲۸۸

« البته راپورتهای بنده در خصوص قرارداد تعرفه جدید که بادولت عثمانی بسته « شد از لحاظ انور جناب مستطاب اجل افخم عالی دام اجلاله العالی گذشته و خاطر مبارک « از مراتب آن قرین استحضار شده است این یکی را هم لازم میدانم عرض نمایم که چون « در گذشتن عمل تعرفه از طرف عثمانی ها خیلی تاخیر و تمطل میشد یکروز مسیو کولو بورف « (نماینده روسیه) نزد بنده آمده گفت که من آشکارا بشما بگویم اگر پادشاه و ملت « خودتانرا دوست میدارید باید هر چه در قوه دارید سعی و جدوجهد بکنید که این عمل « تا تشریف بردن بندگان اعلیحضرت قدر قدرت اقدس شاهنشاهی روسیه تمام بشود و « الا اگر صورت انجام نگیرد مسلمان روسیه آتظوری که مامول است رفتار نخواهد « شد و گفت من جمیع اسرار خودمانرا در اینباب بشما میگویم - جناب موسیو ویتی وزیر « مالیه روس بتوسط مسیو قروبه رئیس بانک طهران بحضرت مستطاب اشرف افخم « عالی اتابک اعظم سفارش کرده که من حقیقه این ده میلیون منات را که دوباره بدولت « ایران قرض دادم گول خوردم زیرا که من آن ده میلیون را باطمینان این داده بودم « که دولت ایران عمل تعرفه را با عثمانیها درست خواهد کرد و بعد از گذشتن عمل با « عثمانی هادر ایران مجری خواهد شد و باین واسطه بواردات گمرک ایران افزوده و « اقساط ما خواهد رسید حالا چنین گمان میکنم که اولیاء دولت علیه ایران میدانستند « که اینکار با عثمانیها صورت نیگیرد و چون آنوقت بمن اینطور نگفتند از این « مسئله خیلی دلتنگم مسیو کولو بورف بعد از بیان این تفصیل گفت که اگر شما دلتان « میخواست اولیاء دولت ایران ازین تهمت بری شده و در مراجعت موکب همایونی هم « در روسیه بیشتر خوش بگذرد فرض ذمه پادشاه پرستی و دولت خواهی شماست که « اینکار رازودتر تمام کرده و آنها را از این تهمت در آورید خودتان بهتر میدانید « الان که موکب همایونی در فرانک است دولت علیه ایران باز میخواهد ده میلیون « دیگر از دولت روس قرض بکند و درست شدن این استقراض سیم هم بسته بگذشتن عمل « تعرفه جدید با عثمانیهاست و گفت بالاخر ازین بگویم وزیر مالیه بمن اختیار تام داده « که هر قدر لازم باشد در اینجا برای انجام این کار به مامورین عثمانی پول داده شود «

« بنده به مسیو کولو بورف بگویم که تلگراف بکنند هر قدر پول بهر کس و بهر جا »
 « که باید داده شود بفرستند بدهم و پس از اظهار این مراتب بخود بنده وقتیکه از »
 « سفارت کبری بیرون آمده بود منیع السلطنه راهم صدا کرده گفته بود شما بفلانکس »
 « بگوئید هر چه به عثمانیها پول لازم باشد بگوئید تلگراف بکنم بفرستد بدهم این »
 « گفتگو و سفارشات مصادف بوده با همان اوقاتیکه اعلیحضرت اقدس همایونی در انگلیس »
 « تشریف داشتند و بندگان حضرت مستطاب اشرف امجد عالی آقای اتایک اعظم »
 « روحیفداه دستخطی از لندن از عمارت ولیعهد انگلیس صادر کرده بودند که هر طور »
 « است باید تا مراجعت من اینکار تمام بشود و از حسن اتفاق این دستخط يك روز قبل »
 « از ملاقات با کولو بورف به بنده رسیده بود همان دستخط را در آورده نشان داده »
 « گفتم هر گاه اولیاء دولت علیه انجام اینکار را نمیخواهند بندگان اعلیحضرت »
 « همایونی و حضرت مستطاب اشرف عالی آقای اتایک اعظم از انگلیس این طور »
 « دستخط نمی فرمودند که تا مراجعت ما باید اینکار تمام بشود و بعد طرف خدائی شد »
 « که حضرت اشرف آقای اتایک اعظم از پاریس بفرانسوی تلگراف فرمودند که »
 « هر چه میتوانید سعی و مجاهدت در تمام اینکار بعمل آید همان تلگراف را دادم »
 « کولو بورف سوادش را برداشته به مسیو ویتی وزیر مالیه فرستاد که اولیاء دولت »
 « علیه از این تهمت در آیند اما مسئله پول هر گاه خدا نخواسته این بنده آدم بی دین و »
 « طماع بودم میتوانستم يك کرو رود و کروور بعنوان اینکه بثمانیها میدادم از روسها »
 « پول می گرفتم و دیگر کسی هم نمی پرسید که اینهارا بکه دادی بجهت اینکه این »
 « قبیل پولها را قبض و سندن نمیخواهد چون خواستم در این فقره کسی در میان مشاهده »
 « باشد جواب این را بتوسط منیع السلطنه به بیلاق فرستاده گفتم برود بگوید که اگر »
 « من میدانستم این فقره تعرفه بدولت من ضرر دارد از خدمت خود استعفا کرده آشکارا »
 « مرد مردانه میگفتم که این کار بتوسط من انجام نمیگیرد چون بنا بروایت مسیو »
 « نوزیقین دارم این عمل تعرفه اگر در ایران مجری شود سه چهار کروور ب واردات »
 « گمرک ایران می افزاید لهذا هر گاه پول لازم باشد مینویسم از دولت متبوعه »
 « خود گرفته بثمانیها بهر کس که لازم است میدهم و امیدوارم که بی پول کار را »
 « از پیش ببرم اگر با پول بشود که برای بنده چندان شرفی نخواهد داشت فردای »
 « آنروز مسیو کولو بورف سفارت آمده گفت که من حقیقه از سفارش شما خیلی »
 « حیرت کرده و هم خوشم آمد خدا کند که این کار را بگذرانید که من تا عمر دارم »
 « مداح کفایت شما بشوم دیروز از مسیو کولو بورف از بطرس بورغ کاغذی رسید »
 « که ترجمه آنرا لفاً تقدیم می نمایم اولاً مینویسد که به بطرس آمده زحمات شمارا »
 « بوزیر مالیه و خارجه گفته و بنامش که دولت روس بثمانیها انکساندر نوسکی »
 « بدهد .

« و ثانیاً مینویسد خیلی افسوس میخورم که نتوانستم در کورس بحضور بندگان »
 « اعلیحضرت اقدس همایونی شرفیاب شده تا مراتب زحمات و خدمات شمارا از راه »

« کمال انصاف و حق گوئی نگذارم در حضور اولیاء دولت علیه ایران پوشیده »
 « بماند حقیقه این قسم اظهار انسانیت مسیو کولو بورف که بنده هرگز منتظر نبودم »
 « به بنده خیلی اثر نموده شکر خدا را کردم که باز در جنس بشر حق شناسی و حق »
 « گوئی مشروک نشده است بساقی مطالب مراسله او را از ترجمه مستحضر »
 « خواهند شد . زیاده عرضی ندارد

محل مهر « پرنس ارفع الدوله »

ارفع الدوله چندی بعد در ماه ذی الحجه ۱۳۲۰ گزارشی بتهران میفرستد و اعتراض
 سفیر انگلیس را بدولت عثمانی درباره تغییر تعرفه گمرکی چنین شرح میدهد .

« سفارت سنیه ایران در اسلامبول

« ۱۴ شهری ذی حجه ۱۳۲۰ نمره ۲۵۲

« بنا بخواهش سفارت کبری روزیکه دولت عثمانی رسماً اعلان کرد که قرار »
 « تعرفه جدید از اول ماه فوریه روسی (۱) مجری خواهد شد سفیر کبیر انگلیس رفته »
 « با وزیر امور خارجه عثمانی خیلی سؤال و جواب سخت کرده و پرسیده است که »
 « آیا این عمل گذشته است سفیر مشارالیه اعتراض کرده که سعید پاشا صدراعظم »
 « سابق بمن صریحاً قول داده بود که نکند اینکار بگذرد و حالا دولت عثمانی »
 « بمخالف وعده خود رانمود وزیر امور خارجه جواب داده بود در صورتیکه اراده »
 « سنیه با تمام این عمل صادر شده بود سعید پاشا چگونگی می توانست شما همچو قولی »
 « بدهد سفیر مومی الیه مجدداً اعتراض مینماید که شما چرا بدون اجازه ما اقدام باین »
 « کار کردید وزیر امور خارجه جواب میدهد که هر يك از دول معظمه مستقلاً در اجراء يك »
 « قرار در ممالک خودشان و با انعقاد يك قرار تجارتي با دولت دیگر مختار و هیچ وقت »
 « محتاج باستیذان از دیگری نیست حالا دول معظمه مستقلاً جای خود دارند امارت »
 « بلغارستان که تابع دولت عثمانی بوده و استقلالیتی ندارد در کتون مواد مستغنی »
 « از استیذان دیگری است هر قراریکه میخواهد در بلغارستان مجری داشته و کسی »
 « را باو اعتراضی نیست دولت عثمانی که دولت معظمه و استقلالیت تامه دارد البت »
 « در اجراء هر قرار در تجارت ممالک خود مختار و احتیاج با اجازه دیگری ندارد »
 « خلاصه سفیر انگلیس از این فقره در نهایت درجه اوقاتش تلخ و کمال تعجب و »
 « تاثر دارد و از اینکه با آنهمه تشبیهات آنها در عدم اجراء این قرار جدید »
 « چگونه این فقره صورت اجری گرفت .

« سواد مراسله که از سفارت کبری در اجراء قرار تعرفه جدید از اول ماه فوریه »
 « بیابمالی نوشته شده و جوابیکه با بمالی نوشته لقا ارسال میدارم که خاطر »
 « مبارک جناب مستطاب اجل امجد افخم عالی دام اجلاله العالی از مراتب آنها »
 « مستحضر باشد .

محل مهر « پرنس ارفع الدوله »

۱ - سال عمومی مسیحی با سال ارتدوکس روسی ۱۳ روز فرق دارد باین معنی که ۱۴ ژانویه عمومی روز
 اول ژانویه ارتدوکس روسی است .

متن قرارداد گمرکی
ایران و روس

چنانکه گفته شد صحبت تغییر تعرفه گمرکی ایران و روس بعد از آمدن مستشاران بلژیکی و قرض سال ۱۳۱۷ هجری قمری بمیان آمد و سپس در تاریخ شنبه ۲۶ رجب ۱۳۱۹ (۲۷ اکتبر روسی ۱۹۰۱) (۹ نوامبر «عمومی» ۱۹۰۱) یعنی در همان هنگامی که مذاکره برای گرفتن قرضه دوم جریان داشت (اعلام نامه) آن محرمانه در تهران بامضاء رسید پس از آنکه مظفر الدین شاه و امین السلطان برای بار دوم بارو با رفتند در روسیه نیز مذاکراتی راجع بان بعمل آمد و بالاخره در تاریخ ۲۰ رمضان ۱۳۲۰ قرارداد مذکور بین طرفین مبادله گردید و مقرر شد از اول سال ۱۹۰۳ روسی بمرحله اجراء گذارده شود متن این قرارداد بشرح ذیل است

«اعلیحضرت شاهنشاه ایران و اعلیحضرت امپراطور روس که مایل به تسهیل «مناسبات تجارتمی مابین دو مملکت دوست همجوار هستند چنین صلاح دیدند»
«که فصل سوم قرارنامه منضمه که در ۱۰ فوریه ۱۸۲۸ مابین دولتین روس و

۲۲

«ایران منعقد شده است جرح و تعدیل نمایند برای حصول این مقصود و کلای مختار»
«خود را از این قرار معین داشتند از طرف اعلیحضرت امپراطور روسیه کنیسه»
«پریوه آرگروپولو وزیر مختار و ایلیچی مخصوص در برابر ایران و کنیسه پریوه»
«والانتین کولو بواز اجزای مجلس شورای وزارت مالیه آندولت. و از طرف»
«اعلیحضرت پادشاه ایران میرزا علی اصغر خان امین السلطان اتایک اعظم»
«وسیر ژوزف نوزمدبرکل گمرکات ایران-مشار الیهما که بطور صحیح مأمور»
«بدین امر بودند فصول ذیل را مقرر داشتند.

«فصل اول - از مال التجاره که اتباع روس و ازد بمملکت ایران یا از آنجا»
«خارج میکنند و نیز از اتمه ایران که اتباع ایران از راه دریای خزر یا از راه»
«سرحد خشکی بین الدولتین وارد بروسیه مینمایند و همچنین از مال التجاره»
«روس که رعایای ایران از روسیه خارج و از طرق فوق الذکر حمل مینمایند»
«حقوق گمرکی موافق تعرفه های مفصله (آ) و (ب) و (ث) که منضم باین قرار»
«نامه است دریافت خواهد شد و حقوقی که در فصل سوم قرار داد منضمه ۱۰ فوریه»
۲۲

۱۸۲۸ منظور است من بعد در مورد این قبیل مال التجاره مجری نخواهد بود
«فصل دوم - مال التجاره که از روسیه خارج میشود (رجوع بفصل اول شود)»
«در موقع ورود فقط بکدفعه حقوق گمرکی را موافق تعرفه (آ) تأدیه کرده و»
«پس از آن مورد تحمیل هیچگونه حقوق گمرکی و سایر عوارضی نخواهد بود»
«مگر حقوقی که در فصل پنجم این قرارنامه ذکر شده است.

«امتمه ایران که برای روسیه برده میشود در موقع ورود بروسیه حقوق»
«گمرکی موافق تعرفه (ب) تأدیه مینماید و در حین خروج از ایران هیچگونه»
«حقوق صادره و عوارض دیگری بر آن تعلق نخواهد گرفت مگر حقوقی که استناد»

«در فصول (۳) و (۱) ذکر شده است.
«مال التجاره و اشیاء صادری ایران که در تعرفه (ب) ذکر نشده اند در روسیه»
«حقوق وارده را موافق تعرفه هائی که در مورد دول کامله الوداد منظور است خواهند»
«پرداخت بغیر از تعرفه هائی که برای اتمه صادره دولت چین و سایر دول همجوار»
«آسیا بالفعل معمول یامن بعد برقرار میشود
«نظام نامه ای که در باب حقوق صادره روسیه و نیز در باب اتمه ممنوع الورد»
«بروسیه نگاشته شده میشود در مورد تعرفه که برای مال التجاره ایران و روسیه»
«منظور است مجری خواهد بود

فصل سوم - حقوق صادره صدی پنج که تابعال در موقع خروج مال التجاره»
«وامتمه در ایران معمول بود بکلی موقوف و متروک است باستثناء بعضی اتمه»
«مذکور در تعرفه (ث) که در موقع خروج حقوق صادره را موافق تعرفه مزبوره»
«خواهند پرداخت

«مال التجاره روسیه و ایران را موافق شروط این قرارداد میتوان بازادی»
«از هر یک از مملکتین خارج و بمملکت دیگری داخل نمود مگر در صورتیکه»
«طرفین معظمین در این باب منع و قدغن کرده یامن بعد بنمایند اعم از اینکه این»
«منع و قدغن برای حفظ و امنیت عمومی ناس بوده باشد و یا احتیاطاً بجهت عدم»
«خروج محصول ارضی که نگاه داشتن آن برای امر معیشت عموم موقتاً»
«لازم میشود.

«فصل چهارم - دولت ایران تعهد میکنند که کلیه حقوق راهداری که محض»
«حفظ نگهداری راههای کاروان بالفعل اخذ میشود موقوف نماید و در هیچ محل»
«نگذارد هیچ نوع حقوقی راجع براه دریافت شود مگر در راههای عرابه رو»
«که رآن عملیات صناعیه بکار برده شده و امتیاز آن بر حسب قوانین مخصوصه»
«دوبعدها داده میشود و در این صورت هم حقوقی را که صاحب امتیاز باید دریافت»
«کند دولت ایران معین کرده و باطلاع سفارت روس خواهد رسانید

«این قبیل حقوق برای هر فرسنگی نباید بیش از آن باشد که در راه رشت»
«الی طهران گرفته میشود و قبل از اتمام راه یا قبل از اتمام قسمت های عمده»
«که مابین محال معتبر واقع است اخذ حقوق جایز نیست و بهیچوجه مقدار آن»
«در مورد مال التجاره روس بیش از آنچه از سایرین گرفته میشود نخواهد بود»
فصل پنجم - چون رسم اجاره گمرک دولت ایران بالمره متروک و موقوف»
«میشود در تمام سرحد های مملکت گمرکخانه دولتی تاسیس و در تحت نظم و»
«ترتیب خواهد آمد بطوریکه از تمام تجار بالسویه حقوق دریافت و در مورد»
«مال التجاره آنها سعی بلیغ و توجهی کامل منظور شود.

«دولت علیه ایران هر نوع تدبیرات و اقدامات لازمه را بعمل خواهد آورد»
«که مال التجاره دو مدت توقف در گمرکخانه ها کلیه مصون و محفوظ باشد و در»
«صورت کم و کسر و فساد مال التجاره که در انبارهای گمرکخانه وضع شده است»

«مسئولیت آن بلا واسطه برعهده دولت ایران خواهد بود بنا براین دولت»
 «علیه ایران متعهد میشود که در گمرکخانه‌هایی که اسامی آن در نظامنامه»
 «مذکور ذیل معین شده است و مخزنهای محصور صحیح بنا کند که وسعت آن»
 «کفایت مالالتجاره وارده معموله را بنماید مخازن مزبوره حتی الامکان زودتر»
 «ساخته خواهد شد و در هر حال دیر تر از مدتی که در بند نمره (۱) این فصل معین»
 «شده است نخواهد بود در سایر گمرکخانه‌ها هم نسبت به حاجت مالالتجاره وارده»
 «و صادره جای مناسب تهیه خواهد شد تجار روسی بشرایطی که در این نظامنامه»
 «معین است حق خواهند داشت که مالالتجاره خود را مدت یکسال از تاریخ ورود»
 «در مخازن گمرکی وضع نمایند بدون اینکه از این بابت حقوق و عوارضی»
 «تأدیه کنند.»
 «اداره گمرک يك نظامنامه عمومی بارضایت سفارت روس نگاشته و قبل از»
 «اجرای این قراردادنامه مطالب ذیل را معین خواهد کرد»
 «۱- تعیین اقسام گمرکخانه‌ها و امور راجعه بآن و تعیین نقاط سرحدی چه از»
 «خشکی و چه از طرف دریا که از آنجا مالالتجاره میتوان داخل و خارج نمود و»
 «نیز تعیین راهپاییکه برای تجارت وارده و صادره مفتوح است و كذلك ترتیب»
 «مخازن گمرکخانه‌ها و موعد دائر شدن مخازن و گمرکخانه‌ها.»
 «۲- ترتیباتی که برای ورود و خروج مالالتجاره باید مرعی و منظور شود.»
 «۳- قواعد راجعه بانبار که در مورد مالالتجاره روس مدت دوازده ماه از»
 «تاریخ ورود آن بگمرکخانه‌هایی که دارای انبار است باید مجری شود.»
 «۴- وجوهی که از بابت توقف در انبار و از بابت همراهی و مساعدتی که اداره»
 «گمرک در باره تجارت کرده است بر مالالتجاره تعلق میگیرد.»
 «۵- ترتیبات گمرکی راجع به ممیزی کردن مالالتجاره که حقوق گمرکی»
 «آن از روی وزن و تعداد و مقدار تأدیه میشود و نیز ترتیبات راجعه به تقویم»
 «مالالتجاره که حقوق را از روی قیمت آن تأدیه میکند و كذلك ترتیبات راجعه»
 «به جریه که در صورت تقلب یا عدم اجرای ترتیبات و قواعد گمرکی تعلق میگیرد»
 «اما در باب ترتیباتیکه در روسیه در موقع ورود و خروج مالالتجاره باید مجری»
 «شود از این حیث رعایای ایران مطیع قوانین حالیه و آتی آن دولت»
 «میباشند بشرط اینکه مدلول آن در ماده تجارت اتباع ایران سخت تر از آن»
 «نباشد که در مورد تجارت دول کامله الوداد مجری است.»
 «فصل ششم - در روسیه حقوق واردی که موافق تعرفه (ب) منضمه باین»
 «قرارنامه تأدیه میشود بیولنی خواهد بود که برای ادای حقوق گمرکی در تمام»
 «مملکت معمول است.»

«ماخذ حقوق مزبوره بود یعنی چهل لیور روسی است که مطابق میشود با»
 «شانزده کیلو گرام روسی و هشت صد کیلو گرام فرانسه و پانچ من و نیم تبریزی»
 «ششصد و چهل مثقال و برای اجرای تعرفه‌های (آ) و (ث) من ایران که معروف»
 «بمن تبریز است از قرار ششصد و چهل مثقال ایسران یعنی هفت لیور و بیست و»
 «هفت صد لیور روسی که دو کیلو گرام و نود و هفت صد کیلو گرام فرانسه»
 «باشد محسوب میشود و صد قران ایسران معادل هیجده منات روسی یا چهل و»
 «هشت فرانک طلائی فرانسه است.»
 «در گاه مظنه قران بالنسبه بیول روسی بیشتر از صدی ده تنزل کرده و»
 «متجاوز از يك ماه در این حال تخفیف باقی ماند دولت ایران در صورتیکه این»
 «مقرر تخفیف را بتصدیق بانك های عمده طهران رسانیده و قبل از وقت سفارت»
 «روس اعلام نمود حق خواهد داشت که در تعرفه‌های (آ) و (ث) حقوقی را که از»
 «وزن و تعداد و مقدار مالالتجاره اخذ میکنند بهمان میزان زیاد نمایند و»
 «این اعلام که راجع باز دیاد حقوق گمرکی است باید سفارت روس مقیم»
 «طهران اقلا دو هفته قبل از اجرای آن بوقوع برسد.»
 «در صورتیکه مظنه قران بالنسبه فرانک متجاوز از صدی ده ترقی کرده و»
 «زیاده از يك ماه در این حالت ماند سبقت با دولت روس خواهد بود که بهمان»
 «میزان تخفیفی در حقوق گمرکی تعرفه‌های (آ) و (ث) بخواید و دولت ایران»
 «مجبور است که این تخفیف را قبول نماید.»
 «فصل هفتم - دولت ایران متعهد میشود که مفاد و شرایط این اعلام نامه را»
 «باتعرفه‌های (آ) و (ث) و تغییراتی که در فصل ششم منظور است در تمام نقاط»
 «سرحدی بموقع اجراء گذارد.»
 «این اعلام نامه تصدیق شده و تصدیق نامجات در طهران مبادله خواهد شد پس»
 «از آن دولتین مدلول آنرا اعلام و از تاریخی که بطور مرضی الطرفین معین»
 «میشود مفاد آنرا بموقع اجراء خواهند گذارد و در اختلاف نسخه فرانسوی معتبر»
 «شمرده خواهد شد.»
 «در طهران نخستین بفرانسه و فارسی.»
 «۲۷ ماه اکتبر ۱۹۰۱ مطابق ۲۶ رجب ۱۳۱۹ هجری امضاء آرگیر و پولو»
 «دکلبو علی اصغر اتایک اعظم نوز»
 «مرحوم رضا صفی نیا در کتاب استقلال گمرکی ایران در مضار قرار داد»
 «گمرکی ایران و روس مینویسد.»
 «قرار داد گمرکی ایران و روس مضار بزرگی را دارا بوده حتی میتوان گفت که»
 «این قرارداد از عهد نامه گلستان و ترکمن چای بمراتب بدتر بود.»
 «در گلستان و ترکمن چای با اینکه ایران مغلوب شده بود معینا این طور دست»
 «بسته تسلیم نگردیده بود و بطوریکه نوشته ایم در عهدنامه های سابق تعهدات ایران در باب

گمرک تمهد متساوی و متقابل بود ولی قرار داد گمرکی ۱۹۰۲ کاملاً یکطرفه و فقط بفع روسیه بود

قرارداد جدید از سه لحاظ برای ایران مضر و کمر شکن بود

اولاً - از لحاظ سیاسی - اختیارات ایران را در امور اداره گمرک خود سلب مینمود دولت ایران نه میتوانست تعرفه خود را تغییر دهد و نه حقوق صادرات و واردات را کم یا زیاد نماید و نه نظامنامه گمرکی خود را بدون رضایت سفارت روس بنویسد بنابراین هر هفت فصل قرارداد بمنزله هفت قیدی و بند بود که بسر و گردن و دست و پای ابراف بسته میشد و ایران را در موقعی قرار میداد که میتوان گفت از موقع دولت تحت الحمایه حتی مستعمرات هم بدتر بود.

ثانیاً - از لحاظ اقتصادی انعقاد این قرار داد موجب زوال پاره صنایع ایران گردید زیرا دولت روسیه فقط درصدد جلب مواد خام ایران بود مانند پشم و پنبه و کتف و پوست دباغی نشده و غیره ولی مصنوعات و منسوجات ایزانی را یا از ورود بروسه ممنوع کرده یا تابع حقوق سنگین قرار داده بود و اگر اظهارات یکی از تجار معتبر مملکت را قبول کنیم چند قلم مهم از صادرات ایران در نتیجه این قرار داد بازار خود را از دست داده بعلاوه با وجود حقوق نازل منسوجات روسیه مقاومت و رقابت صنایع داخلی مشکل و غیر ممکن گردید.

ثالثاً - از لحاظ مالی - تعرفه سابق يك نسق بود و از این جهت مایبی داشت که ذکر

کرده ایم و بایستی درصدد اصلاح آن می بودند ولی در تعرفه جدید اولاً بطوریکه ملاحظه شد ۳۴ قلم از واردات که چند قلم آن هم از واردات عمده محسوب میشود از ادای حقوق گمرکی معاف شده بودند

ثانیاً حقوق معینه برای امتعه وارده از روسیه بسیار نازل بود مخصوصاً حقوق واردات عمده بایران از قبیل قند و منسوجات و نفت و شکر و غیره و اگر برای پاره اقلام حقوق نسبتاً زیادی معین شده امتعه وارده از ممالک دیگر بوده و میزان واردات آنها غیر قابل اهمیت است. بطور کلی در این تعرفه حقوق معینه از صدی سه الی صدی چهار تجاوز نمی کند در صورتیکه مطابق رژیم گمرکی ترکمن چای بلا استثناء تمام اشیاء وارده و صادره صدی پنج از روی قیمت بایستی تادیه نمایند.

در این تعرفه اشیاء تجملی را در نظر نگرفته و حقوقی را که در سایر ممالک باین قبیل اجناس می بینند منظور نداشته اند.

تعرفه جدید را اگر تعرفه (اختناق اقتصادی ایران) نام دهیم تصور میکنیم راه اغراق نه بیموده ایم زیرا که صنعت ممیزه آن ترویج تجارت و فلاحت روسیه در ایران و جلوگیری از تجارت ایران در روسیه بود و از بین رفتن آنها مستلزم تصرف بازار ایران بوسیله صنعت و تجارت روسیه تزاری .

قرار داد گمرکی ایران و انگلیس
قبلاً گفته شد که از مال التجاره اتباع ایران و انگلیس باستناد استفاده از حقوق دول کاملاً اوداد مانند اتباع روس صدی پنج گمرک گرفته میشد.

یکی از هدف های روسها در تغییر تعرفه گمرکی افزایش حقوق گمرک مال التجاره های هندی و انگلیسی بود که نتوانند با مال التجاره های روس رقابت نمایند و بهمین جهت برای جلوگیری از اعتراض انگلیس ها در ابتدا آنرا محرمانه نگاهداشته و با آنکه سفارت انگلیس در تهران کم و بیش از صحبت هائی که در این باره بعمل می آمد اطلاع داشت ولی نمیتوانست باور کند که دولت ایران بدون جلب نظر آنها با بشکار مبادرت خواهد ورزید.

در اوایل محرم سال ۱۳۲۰ هجری قمری (آوریل ۱۹۰۲) مظفرالدین شاه برای بار دوم عازم اروپا شد و انگلیس ها که تا اندازه ای از مشکلات و گرفتاریهایشان در نقاط مختلف دنیا مخصوصاً جنوب افریقا کاسته شده بود برای جلب نظر « شاه » و « صهر اعظم » و تحکیم نفوذ خود در ایران پذیرائی شایانی از مظفرالدین شاه و امین السلطان در لندن بعمل آوردند و حتی چون تمایل مظفرالدین شاه را به نشان زانوبند که از عالیترین نشانهای انگلستان بود دیدند با وجود مخالفت ادوارد هفتم پادشاه انگلیس باوقول دادند که قانون مخصوصی میگذرانند و نشان را بتهران خواهند فرستاد

مظفرالدین شاه در ماه رجب ۱۳۲۰ (اکتبر ۱۹۰۲) از اروپا بایران بازگشت و تقریباً سه ماه بعد از آن هیئتی از طرف پادشاه انگلیس نشان زانوبند را برای « شاه ایران » بتهران آورد و مقارن همین حال نیز خبر قرار داد گمرکی ایران و روس انتشار یافت .

والتین چیرول مینویسد :

« شاید هم عمدی بود که تصادفاً خبر قرارداد گمرکی ایران و روس که يك ضریب دانسته و فهمیده ای بنفوذ سابقه دار تجار تی انگلیس در ایران بود در روزی از « پترزبورغ منتشر شود که در همان روز (دوم فوریه ۱۹۰۳) لرد دثون بریرستی « يك هیئت مخصوص از طرف ادوارد هفتم پادشاه انگلستان در قصر سلطنتی طهران « نشان زانوبند را بشاهنشاه ایران تسلیم میکرد .
« این نشان عالیترین نشان ذی شانی است که از طرف پادشاه انگلیس برتیريك « کشور دوست و متحد داده میشود . »

و قتیکه خبر قرارداد گمرکی ایران و روس منتشر شد روزنامه های انگلیس سرو صدای زیادی برآوردند و مقالات متعددی در آن باره نوشتند و بدولت انگلستان که در این مورد غفلت نموده بود اعتراض کردند

والتین چیرول ضمن شرحی راجع به قرارداد گمرکی ایران و روس مینویسد .
« قرارداد جدید گمرکی بین دولتین ایران و روس در سال ۱۹۰۱ با مضای « نمایندگان مختار طرفین در طهران رسیده بود و بیش از یکسال طول کشید تا « از شرایط آن اطلاع حاصل گردید در سال ۱۹۰۲ شاه ایران بلندن آمد در « همان وقت نیز چنین تصور میشد که هنوز مذاکرات قرارداد جدید گمرکی دولتین « از حدود مذاکرات مقدماتی تجاوز نکرده است اگر چه اضطراب زیادی بین « کسانیکه در تجارت ایران علاقمند بودند وجود داشت ولی بهیچ وجه باور نمیشد « که دولت حاضر بشود با اقداماتی که مضر بحال تجارت انگلستان باشد اقدام « کند انگلستان این مقام تجارتی را در ایران مدت یکصدسال است دارا میباشد »

« و غیر ممکن است که دولت ایران قبل از اینکه بدولت انگلستان مراجعه کند »
« چنین کاری اقدام کند .

« در ضمن صحبت من با اتابک اعظم که لطفاً با من در این باب داخل مذاکره »
« شد اشاره نمودم او بمن اطمینان داد که دولت ایران هرگز چنین عملی را بدون »
« اطلاع انگلستان انجام نخواهد داد و علاوه نمود گفت چنین اقدامی مخالف سیاست »
« دیرینه ایران خواهد بود که همیشه سعی نموده تعادل را بین منافع دو همسایه »
« نیرومند خود حفظ کند قتل سلیم پادشاه عظیم الشان ایران و تجربیات خود او در »
« مسائل سیاسی یک چنین سیاست عاقلانه را در ایران تعقیب می کند و این راهی »
« است که خالی از خطر میباشد .

« یک چنین قول اطمینان بخش نیز اتابک بدولت انگلستان داده بود و قتی که »
« صدراعظم ایران بایک چنین صراحت لهجه که همه گونه درستی و صداقت از آن »
« نمایان بود بمن اظهار نمود در صورتیکه در آن وقت درست نه ماه از تاریخ »
« امضاء قرارداد جدید گمرکی بین ایران و روس گذشته بود و همین اتابک خودش »
« امضای خود را پای آن گذارده بود .

« یک نفر صاحب اقتدار مشرق زمین بدون تردید همیشه اگر اه دارد از اینکه »
« تقاضاهای دوستان و مهماندارهای خود را رد کند مخصوصاً و قتی که این »
« شخص صاحب نفوذ انتظار دارد یک امتیاز ذیقیمتی را که همه کس آرزوی »
« داشتن آنرا دارد مانند نشان زانوبند باو داده شود و اطمینان هائسی »
« که در موقع توقف شاه در انگلستان داده شد گویا چنین باید تصور شود »
« که تمام آنها یک نوع تعارفات معمولی بوده و یا از ردیف عبارات مترادف »
« است مسیو نوز بلژیکی رئیس کل گمرکات ایران که به مقام وزارت دربار »
« شاهنشاهی در طهران ارتقاء یافته است برای شناساندن خدمات خود در موقع »
« مذاکرات شرایط قرارداد گمرکی ایران و روس در این هنگام مشغول بود »
« وسائل تسهیل و اجرای قرار داد مذکور را آماده نموده مواعیتی که وجود »
« دارد برطرف کند . معاهده ارض روم منعقد بین ایران و عثمانی یگانه تعهد »
« بین المللی بود که در این موقع مانع اجرای آن بود و روسها میدانستند تا »
« این شرط معین در روابط تجارت دولتین حکم فرماست و در اعتبار خود باقی است »
« سایر دول نیز تحت عنوان دول کامله الوداد میتوانند استفاده از آن را ادعا کنند »
« زیرا که ضرر آن به مراتب کمتر از تعرفه گمرکی روس و ایران »
« میباشد .

« مسیو نوز عازم استانبول شده است که این موضوع را فیصل دهد و با دربار »
« عثمانی قرار این کار را بدهد و بوسیله موافقت هائی که در بعض مسائل از طرف »
« ایران شده است و هم چنین ترغیب و تشویقی که از طرف روسها شده بیشتر موثر »
« بوده در این مسافرت مسیو نوز بخوبی موفقیت حاصل نموده است و تا شهر یار »
« ایران بطهران برسد تمام مشکلات حل شده است در ۲۷ دسامبر ۱۹۰۲ قرار »

« داد گمرکی مورخ ۲۷ اکتوبر ۱۹۰۱ مبادله گردید و قرار شده است که در »
« ۱۴ فوریه ۱۹۰۳ تعرفه جدید بموقع عمل گذاشته شود . »
« چیرول دردنباله آن مینویسد .

« حال دیگر خیلی دیر شده است عکس العمل نشان داد با اثرات آنرا خنثی »
« کرد چونکه در این مورد ما چه شکایتی میتوانیم داشته باشیم ما خود را راضی »
« کرده بودیم از شرط مخصوص حقوق دول کامله الوداد استفاده کنیم تا امروز »
« هم از آن استفاده کردیم و هر چه بود بعدها هم عمل خواهیم کرد ممکن است »
« ما این قضیه را دنبال کنیم در صورتیکه دولت ایران مکرر در مکرر بماقول »
« داده ولی بقول خود عمل نکرده است ، در نتیجه بزبان ما تمام شده است البته »
« یک چنین رفتار نامناسب با روابط عادی که روی اساس دوستی برقرار است »
« وفق نمیدهد .

« برهم زدن مقرراتی که تجارت ما با ایران روی آنها استوار است بدون »
« تردید باعث زیان ما و ضرر تجارت خود ایران میباشد امروز ما بهترین خریدار »
« متاع ایران هستیم ولی این دلیل برهان منطقی در یک دولتی که آزادی عمل »
« خود را از دست داده است مؤثر نیست دولت ایران هر قدر هم مایل باشد نمیتواند »
« بسود خود عمل کند دولت امپراطوری روس با این موقعیتی که بدست آورده »
« است با دیپلوماسی خود فاتح شده و امروز اول کن معامله نیست اینک فعلاً دو »
« طریق عمل برای دولت انگلیس موجود است یکی اینکه باین رفتار غیر »
« دوستانه ایران اعتراض کند چرا باید یک چنین قرارداد منحوس گمرکی را »
« بدون مشورت با ما با رقیب تجارتمی ما انجام داده و راضی شده یک تعرفه جدیدی »
« به تجارت تحمیل شود و در ضمن فشار آوریم و دولت ایران را مجبور کنیم با ما یک »
« قرارداد گمرکی جدا گانه برقرار کند که ضرر آن را ی تجارت دولت انگلیس »
« کمتر باشد راه دیگر اینکه در مقابل این عمل انجام شده تسلیم شویم مبادا وضع »
« ما بدتر از این شود و سعی کنیم دست و پای دولت ایران را با یک قرارداد تجارتمی »
« به بندیم که در آتی بتواند یک چنین فضولی را بکند طریق اولی ممکن است »
« بزازنده تر باشد ولی با وضع کنونی طهران ممکن است این کار مدت ها بطول »
« انجامد تا بتوانیم فرصت مناسبی بدست آورده شرایط بهتری از دولت ایران »
« برای تجارت خود تحصیل کنیم اما قبل از اینکه این فرصت بدست آید ممکن است »
« موفقیت های بیشتری بدست آورد و دولت ایران را مجبور کرد بفتح امپراطوری »
« گذشته های دیگری کند در این صورت یگانه تکیه گاه ما همان استفاده ماده حقوق »
« دول کامله الوداد خواهد بود و بس در اینجا نیز مثل همیشه ما با یک عاجز خواهیم »
« شد که فشار تازه منگنه روس را تحمل کنیم .

« طریق دوم اینست که در طویله را محکم ببندیم حال که بهترین اسب را »
« بسرقت برده اند اقل با اظهار تاسف اسب یا بو برای ما باقی بماند . نظر دوم »
« در مقابل مزاحمت های دولت روس اصلاح و بهترین راه شناخته »

« شد بنا بر این باعجله و شتاب در نهم ماه فوریه ۱۹۰۳ (یعنی پنج روز قبل از »
 « اجرای قرارداد جدید تعرفه گمرکی) تعرفه جدیدی بین دولتین ایران و انگلیس »
 بامضاء رسید.»

بهر حال بعد از فشاری که انگلیس ها بدولت ایران وارد ساختند در تاریخ نهم فوریه ۱۹۰۳ (۱۱ ذی القعدة ۱۳۲۰ هجری قمری) قرار دادی در هفت فصل عیناً مانند قرارداد گمرکی ایران و روس با همان شرایط منتهی بنفع دولت انگلستان تهیه و بامضاء طرفین رسید .

این قرار داد بجای فصل نهم عهد نامه پاریس مورخ چهارم ماه مارس ۱۸۵۷ بود و برای ایران همان معايب و مضار قرار داد گمرکی ایران و روس را در برداشت .

چندی پس از امضای این قرارداد روزنامه تایمز متن آنرا منتشر کرد و در شماره بعد مقاله ای راجع باین قرار داد انتشار داد که ترجمه آن در همان موقع ضمن گزارش مورخ ۱۳ جمادی الاولی ۱۳۲۱ - سفارت ایران در لندن بوزارت امور خارجه فرستاده شده و بدینست برای مزید اطلاع در پایان این قسمت متن آنرا نقل نمایم .

قرارداد جدید تجارتي مابین این مملکت و ایران دیروز بطبع رسید
 اولاً شخص نمیتواند از دو نکته قرارداد مزبور تعجب نکند اگر چه این نکات فقط رسمی است لیکن با وجود

این خارج از اهمیت نیست تمام قراردادهائی که تا بحال مابین انگلستان و ایران گذارده شده است بزبان انگلیسی و فارسی بوده و این دفعه اول است که نسخه فرانسوی آن محل وثوق است .

ثانیاً اگر چه در مقدمه قرارداد اسم آتابک اعظم بطور اول مامور مختار شاهزاد برای گفتگوی با وزیر مختار اعلیحضرت پادشاهی دظهران ذکر میشود ولی در آخر قرارداد اسم ایشان دیده نمی شود و این غریب است و سابقه آنرا

در قراردادهای بین المللی نمیتوانیم بیایم قرارداد را تنها مامور دوم ایران امضاء نموده و بنظر می آید که تمام گفتگوی این مطلب با او شده باشد مامور مختار دوم صاحب منصب ایرانی نیست صاحب منصب خارجه است که مستخدم دولت

ایران است مسیونوز مدیر کل بلژیکی گمرکات و پست ایران در تنظیم اداره محوله با در ترتیب دادن آن هابرسبک ادارات اروپائی خدمت خوبی کرده ولی اداره او آلت خوبی گردیده است در دست روس از برای ازدیاد و تمهیدات خود

در تحصیل اشیای تجارتي و سیاسی در طهران یقین نداریم که حتی در مصر هم نماینده دولت اروپائی بجهت بگیرد که گفتگو و امضای قراردادی را فقط با انگلیسی که مستخدم دولت مصر است بکنند این بی فاعله گی ها صفحه را بر ما باز

میکند که در آنجا نتایج بزرگترین سد مانی که تا کنون بتجار ما خورده است نقش است روابط تجارتي ایران با دول خارجه تا این اواخر موافق قرارداد ترکمانچای بود که در سنه ۱۸۲۸ مابین روس و ایران گذارده شد و بموجب قرارداد

مذکور از مال التجاره روس که داخل خاک ایران میشد صدی پنج از بابت قیمت امتعه اخذ میشد موافق قرارداد های خودمان با ایران ما فواید دول کامله الوداد را داشتیم و بهمین راسی بودیم آنچه واقع شده است خطری را که سابقاً (مستر

ادواردلو) در کاغذی که بر روزنامه طایمس نوشت ذکر نمود کاملاً توضیح میکند و عقیده (سردار دلو) این بود که نباید فقط بداشتن فواید دول کامله الوداد امیدوار بود دو سال قبل مسیونوز راپورتی بدولت ایران داد و در آن راپورت

نتایج خوبی را که بواسطه تنظیمات او در عمل گمرک برای خزانه حاصل شده بود شرح داد و موقع رابندست آورده اظهار داشت که منافع گمرک را میتوان زیاد نمود اگر میزان صدی پنج از بابت قیمت امتعه که بموجب قرارداد برقرار است

اضافه شود و این اشاره اگر هم الهام دیپلوماسی روس نبود با پولتیک اکونومیک روس در ایران مناسب افتاد . بواسطه تخفیف دادن گمرک اشیائی که از روسیه به ایران حمل میشود تشویقات زیاد و بواسطه قرب جوار ترقیاتی که تجارت روس به هم چشمی تجارت انگلیس در شمال ایران نمود مسیوریت (وزیر مسالیه روس) را کافی بود تعرفه جدید را

روسی از روی زرنکی بکار برده میتوانست از برای امتعه که طرف صرفه خودش است تقریباً همان میزان گمرک موجود را نگاه بناد و از آن طرف محض اینکه بدولت ایران تلافی کامل بشود اجازه بدهد که گمرک زیاد از امتعه که غالباً از انگلستان و هندوستان بیاید بگیرد حتی در مواردی امتعه که محل هم چشمی است یک قسم است دولت روس می تواند

گمرک نسبتاً زیادتر را قبول نماید چرا که تخفیفاتی را که دولت در گمرک امتعه که با ایران فرستاده میشود میدهد

زیادتر میکند و نمیگذارد که ضراضافه گمرک بتجارت روس بخورد و حال آنکه در این مملکت چون تخفیف دادن معمول نیست از برای حمل آن قسم امتعه انگلیس سدی که پیش می آید اضافه نتر فده ایران از طرف دیگر جاذبیت دیگری داشت برای روس زیرا که اسباب ترقی قیمت رهن آنها میشد یعنی مداخل گمرکات ایران که بشمارت آن قرض بدولت ایران داده شد دولت ایران بدیهی است گلی بود در دست کوزه گر مامور مخصوص از وزارت مالی روس بطهران فرستاده شد که قرار تعرفه جدید را با مسیونوز بدهد و بعد مسیونوز بروسیه رفت محض اینکه شخصاً با مسیو ویت گفتگو نماید نتیجه معاهده تجارتي فی مابین ایران و روس بود که ختم آن بطور تمسخر که خالی از قصد نبود همان روزی که سفارت مخصوص که برای اعطاء نمودن نشان محترم کارتر بشاه بطهران رفته بود و همچنان سر اطور هارویچ بود در روسیه اعلان شد .

آخر انگلستان فهمید که منافع دول کامله الوداد که این مدت اسباب امیدواری آن بوده چیزی نیست مگر نری شکسته . روسیه مواظب شد که در قرارداد خود منافع ظاهری مخصوصی از برای خود طلبد و چون ما آزاد بودیم که

بهر قیمتی که بهتر بود تعرفه جدید را بیکار ببریم لهذا اصولاً سبب شکایتی نداشتیم و فقط راهی که بر ایمان باقی مانده بود همان مانع شدن از تکرار این نوع نامالایمات در آتیه بوده و قراردادی که دیروز وزارت خارجه بطبع

پسند گویا آنچه را با این وضع بایستی متوقع باشیم مینمایاند ملاحظه اثر تعرفه را که قرارداد برای تجارت انگلیس و ایران معین میکند باید موقوف بوقت دیگر نمود و امروز همین قدر اظهار میداریم که اینک گمرک سدی با تریه و سدی بیست و چهل و حتی بیشتر از امتعه ادخالیه که متواتراً ذکر شده است علامت کافی است برای اینکه بنمایاند که تعرفه

جدید چه تغییری خواهد داد در تجارتي که تا بحال مبتنی بر گمرک سدی پنج بوده تجارت انگلیس بقدر امکان یقین با اوضاع جدید خواهد ساخت ولی جای افسوس است که در مملکتی که منافع انگلیس آنقدر زیاد است این اشکالات

برای تجارت مارخ دهد و حال آنکه اگر در ماضی قدری بیشتر در اندیشی شده بود ممکن بود سد اشکالات بشود البته در عرض هفتاد و پنجاه سال آخر وقتیکه ممکن بود نفوذ ما در طهران بیکار برده شود وسیله کم نبود برای اینکه روابط

تجارتي خودمان را بر پایه محکمتری از قرارداد سنه ۱۸۲۸ روس و ایران بگذاریم این اظهارات را نه برای خدمت از روس میکنیم روس طبعاً فقط منافع خود را ملاحظه نموده است و اگر تسامح ما را غنیمت دانسته ماحق کله نداریم

ولی این درسی است که باید از بر کنیم برای آتیه اهمیت منافی که مادر ایران داریم خصوصاً بمناسبت هندوستان بشنل مازباده از سابق مورد قبول و توجه است و در ایران شاید بیش از هر جائی منافع تجارتي و سیاسی بطور سخت

به یکدیگر مربوط اند امیدواریم دیگر مجبور نشویم بواسطه کثرت اطمینان و اعمال چنین جریمه بزرگی را بدیم که این دفعه مسیونوز سبب شد که بواسطه این قرارداد تجارتي بدیم .

بطوریکه در فصل پنجم قرارداد گمرکی ایران با دولتین نظامنامه گمرکی روس و انگلیس نوشته شده میباشد « اداره گمرک يك نظامنامه

عمومی بارضایت سفارت روس » و با « سفارت انگلیس » تهیه نماید .

بعدها این نظامنامه در ۱۶ فصل و یکصد و بیست و دو ماده و یک ضمیمه تهیه و با تصویب سفارت روس و انگلیس از تاریخ ۱۵ سپتامبر ۱۹۰۴ بمرحله اجراء گذارده شد .

مواد این نظامنامه تمام یکطرفی و مخالف شئون و حیثیت دولت ایران بود چنانکه در ماده ۲۵ مقرر شده بود .

در صورت وقوع اختلاف بین اظهار کننده مال و اداره گمرک بدو رئیس گمرک با اطلاع قنصل دولت متبوعه صاحب مال طی مایقال نماید و صاحب مال مجاز بوده است

از حکم صادره بسفارت متبوعه خود استیناف بدمد و اداره مرکزی گمرک در این صورت بایستی ختم عمل نماید .

و ماده ۲۶ مقرر میداشت در صورت حصول شبهه برای مقومین و مفتشین در تشخیص جنس و نوع مال التجاره آن را توقیف و نمونه از آن با راپرت مشروح با اداره ایالتی گمرک

بفرستد و در هر حال مخفا که مطابق ماده ۲۵ بعمل می آید .